

Abibulla Seit-Celil, Mayre Mamutova

Qırımtatar tili ve edebiyatı

5 sınıf

2 qısım

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Абібулла Сеїт-Джеліль, Майре Мамутова

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах)

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Abibulla Seit-Celil, Mayre Mamutova

QIRIMTATAR TİLİ VE EDEBİYATI

orta umumtasil müessiselerinñ 5-ci sınıf içün bütünleştirilgen kursu dersligi (2 qısımda)

2-ci qısım

Чернівці
«Букрек»
2022

УДК 811.512.19(075.3)
С 28

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 08.02.2022 р. № 140)

Підручник розроблено
відповідно до модельної навчальної програми
«Інтегрований курс кримськотатарської мови та літератури.
5-6 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(авт. Мамутова М.Р., Сеїт-Джеліль А.Ш.)

Сеїт-Джеліль А., Мамутова М.
С 28 Кримськотатарська мова та література: підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Частина 2. Чернівці : Букрек, 2022. 132 с. : іл.

ISBN 978-966-997-124-1

УДК 811.512.19(075.3)

Seit-Celil A., Mamutova M.
С 28 Qırımtatar tili ve edebiyatı: orta umumtasil müessiseleriniñ 5-ci sınıf içün bütünleştirilgen kursu dersligi (2 qısımda). 2-ci qısım. Çernivtsi: Bukrek neşriyat evi, 2022. 132 s. : resimli.

ISBN 978-966-997-124-1

УДК 811.512.19(075.3)

ISBN 978-966-997-124-1

18-Cİ AFTA

Sarf

Söz ve onıñ leksik manası. Birmanalı ve çoqmanalı sözler. Sözniñ asıl ve köçme manası

Tilde türlü şey ve adiselerge, olarnıñ hususiyetlerine adlar berile. Bu adlar sözler vastasınen tanıla. Demek, söz belli bir manalar taşığanına köre tanılır. Yani biz *alma* sözüni oña has sesleri ve oña ait *ne?* sualine köre mündericesini tayin etemiz. Em mında *alma+lar, alma+nı* kibi ve diger şekiller bizge onıñ ***grammatik mana****sına* bilgi qoşa. Aslında ne mana taşığanı (demek, qaysı meyva olğanı) ise, onıñ ***leksik mana****sını* teşkil ete. Şu mananı da bizge **izaat luğatı** bildire bile.

Sözlerniñ nutuqta rastkelgen manaları izaat luğatında pekitilir. Olar tilimizniñ söz baylığını teşkil ve numayış ete. Bazı sözler bir mana taşıy. Olar ***birmanalı*** sayılır. Meselâ, *at, keñ, satmaq* ve il. Digerleri ise bir qaç mana taşıy, demek olar ***çoqmanalı*** sayılır. Meselâ:

– mavı, kök, elâ, çiy köz – şu, renkni bildirgen sıfatlarnen **köz** sözü *körüv müçesini* bildire;

– köz tiymek, köz boyuncağı – söz *yaramay baqış* manasını taşıy;

– üç közlü ev – söz *oda* manasında qullanıla ve il.

Çoqmanalı sözlerniñ ***asıl*** ve ***köçme*** manası ola bilir. Asıl manası sözniñ doğrudan-doğru manasını bildire, köçme mana ise onıñ adden tış hususiyetini bildire. O, alâqa vastasınen peyda olıp, nutuqta qullanılğan

manasını tayin ete. Luğatta o, asıl mana(lar)dan soñ mahsus *köçme* sözü ile belgilene. Misaller:

añlatmaq – 1) tarif etmek. *Oca mevzunı yahşı añlata.*

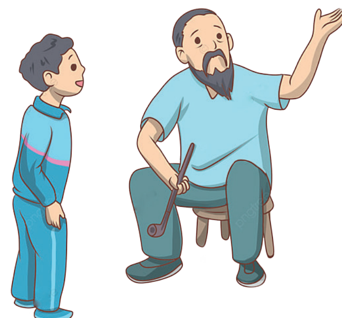

2) *lingv.* bildirmek. *Söz bir qaç mana añlata* (demek, sözniñ bir qaç manası bar)

3) aqıl qoymaq. *Qartbabam maña er şeyni añlattı.*

kelmek – 1) bir yerge barmaq, ketmek. *Kim keldi?*

2) *köçme* eşitilmek. *Uzaqtan sesler kele.*

3) *köçme* başla(n)maq. *Baar keldi.*

4) *köçme* irişmek. *On yaşına keldi.*

5) *köçme* yetmek, asıl olmaq. *Aqlına keldi. Meydanğa keldi*.

6) *köçme* qail olmaq, seslenmek, cevaplanmaq. *Bir fikirge kelmek.*

7) *köçme* artından ketmek. *Metinden soñ resimler kele*.

8) *köçme* ait olmaq, kelişmek. *Onıñ eşqına yaşamağa kele.* (укр. *Зараду цього варто жиmu*)

9) *köçme* olıp çıqmaq. *Qarpız qaç kilo keldi? Bu anter maña uzun keldi.*

10) *köçme* bermek. *Riyaziyat oña zor kele.*

11) *köçme* istemek. *Aşaycağım (içecegim) kele*.

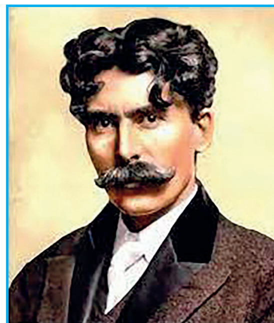
(*S. Üseinov*nıñ luğatlarından)

1-iş. Yuqarıda berilgen misallerde sözler çoqmanalı olğanını tasdiqlañız. Bundan ğayrı, köçme manalarnıñ belli bir vastası bar olğanını añlatıñız.

2-iş. Luğat yardımınen *yetmek, yanmaq, tökmek* **sözleriniñ manalarını tayin etiñiz. Şuña köre sözler birmanalı yoqsa çoqmanalı olğanını, em doğru ve köçme manalarını belli etmege tırışıñız.**

Kiçkene vahşiyler
(qısqartılğan parçalar)

E. Seton-Tompson

I

Yan er şeyden ziyade hindularnıñ ayatına suqlana. Er baar onıñ şuurını dünyalar kezip dolaşmaq arzusı sarıp ala. Şimal betke uçayatqan kiyik qazlarnı körgende qanı oynay: quşlarğa qoşulıp uçmağa istey.

Yannıñ bir talay mektep arqadaşları 'baarni sevgenlerini' aytalar, qızlar ise yılnıñ bu devrinde atta 'yürekleri öskenini' söyleyler, amma olarnıñ iç biri niayet baar kelgende Yannıñ közleri neden başqaca yanıp başlağanını, ne içün o, sınıfnı terk etip uzaqlarğa qaçmağa istegenini añlap olamay.

– Ah, bu yerden qaça bilseydim! – eyecannen öküne o.

Onı hindularğa ya da çingenelerge qoşulıp, evden qaçmaqtan yalıñız babasından qorqqanı tutıp tura.

II

O yılı kiyik qazlar ne de güzel yır yırlar ediler! Olarnıñ sesi Yanniñ qalbine teren siñe, em buña cevaben yüregi sıqça çırpınırdı.

Türküniñ manasını añlap yetmege niyetlengen oğlan kimsesiz yollarnen yürip, şimalge, tek şimalge, özenniñ yuqarı qısmına taba adımlar eken, eñ kimsesiz yerlerni seçti. Özen kündoğuş tarafqa buruldı, amma küçük bir irmaçıq bu özenge sırttan kelip qoşulğanı içün Yan şu irmaq boylap yürip, tar deredeki bir ormandan keçti. Tezden bu yol onı siyrek terekli bir uvağa alıp çıqtı. Qocaman aqqayınlar, çamlar ve qarağaçlar taldasında şeffaf irmaçıq şırılday, tereklerniñ pıtaqları arasında qızıl sansarlar tınışta bir

körünip ala edi. İrmaq kenarında Yan erlen, suvsamır ve daa nasıldır ayvanlarnıñ izlerini kördi.

Bu yer o qadar tena edi ki, Yan bu yerlerni birinci olıp keşf etkenine özü de pek tez inandı. Zaten, keşfiyatçı olaraq bu uvağa özüniñ tam adını bermege – uvanı Glenyan dep adlandırmağa aqqı olğanına da pek tez qandı.

İşte, şu anden oğlannıñ bütün oy-fikiri kendi uvasınen bağlı oldı. Yan boş bir daqqa taptımı, aman uvasına yol ala edi. Kimerde ise öz quvançı ile başqalarınen de paylaşmağa istey edi.

Ebet, bu – onıñ öz dünyası edi. Bir zamanlarda çağalalar Kolumbnı Yañı Dünyağa (Amerika qıtası) yeteklep ketirgenleri kibi, bu dünyanı da oña kiyik qazlar köstergen ediler.

Babası özüniñ toprağını satqanda Yan pek efkârlandı. Amma şimdi azamatlı ağaçlar ösken ormannıñ bir köşesine saip olğan soñ Yan kene canlanğan kibi oldı. Bütün orman alemi onıñki olğanına dair duyğu Yannı iç terk etmedi.

III

Yannıñ ne baltası, ne de leskeri bar edi, lâkin episi bir, o özüne bir çadır qurmağa kirişti. Bunıñ içün başta bir er taraftan sıq pıtaqlarnen qapalı tena bir yer taptı.

Kimden ne içün saqlanmaq kerekligini o özü de bilmey, lâkin kitaplarda defalarca oquğan edi ki, aqiqiy izbasarlar öz qulübelerini yabancı közden çetçe bir yerde qura turğanlar.

O, qolaba leskernen irmaq kenarında çuqur qazmağa başladı. Yan eki boş künü devamında, boyuna yedi, enine dört fut olğan bir çuqur qaza bildi. Çadırını, işte, şu yerde qurmağa istedi. Lâkin eliñde ancaq qolaba balta ola turıp, qararnen otuz dane terek dalından nasıl çadır qurarsıñ? Er alda, Yan başqa bir qural qıdırmaq fikrinde degil edi. Hindularnıñ aletleri Yannıñ aletinden çoq yahşı olmasa kerek, degen fikir oña destek berdi.

Yan qulübe qurmağa yaraycaq material cıymağa başladı. Onıñ yerine başqaları olsa, bese-belli, başta bir eñ zarur şeylerni toplar ediler, amma o, öz çadırını azır alda körmekni pek tileksigeni içün çuqurnı qazıp bitirgeninen birden qulübeniñ divarlarını kötermege kirişti. Divarlarda biri-birine beñzer eki ağaç bile yoq: olarnıñ birisi pek uzun, digeri – qısqaca, daa birisi egri, qıyış. Daa birleri büs-bütün çürügen: ya olarnı kesmek qolay edi de!

Tezden Yan kene malzeme qıdırmağa mecbur oldı, çünki çevre-çette material artıq qalmağan edi. O, şeerçikten yarım milâ qadar avlaqta bir talay ağaç obası körgenini hatırladı. Böylece, bir qaç bazar künleri şu ağaçlarnı taşımaqnen keçti. Ağaçlarnıñ doquzını divar içün işletti, üç danesini ise çatı yasamaq içün qaldırdı. Çatı ağaçlarını biri-birine teñ mesafede qoyıp, üstlerini pıtaqlarnen örtti. Onıñ da üzerine qarağaç qabuğı töşedi, soñra balçıq ketirip, bütün damnı yahşıca sıladı, taptadı, kenarlarını tegizledi. Qulübeniñ damı terek pıtaqları arasından közge çarpmaması içün onıñ üstüne yeşil yapraqlar tökti.

Niayet, nice aftalıq israrlı emekten soñ onıñ orman evi endi azır edi!

Ervin Bekirovnıñ tercimesi

Luğat

avlaqta = biraz uzaqta
adımlamaq = *mında*: zornen ketmek
azamatlı ~ acayip
aqqayın – *береза*
defalarca = bir çoq kere
izbasar – *слідопит*
israrlı = sebatlı, metanetli (*наполегливий*)
keşfiyatçı – *першовідкривач*
keşf etmek – *відкрити, винайти*
vahşiy = kiyik (*дикун*)
kündoğuş = şarq (*схід*)
qanmaq ~ inanmaq
qarağaç – *в'яз*
qolaba lesker – *саморобна лопата*
qocaman = büyükten-büyük, balabandan-balaban
qulübe – *хатина, шалаш*
suvsamır – *видра*
sırttan = şimalden (*з півночі*)
taldasında = qaraltısında (*під покровом*)
tena yer = raat bir yer
terk etmemek = qaldırmamaq
tınış = teneffüs
uva = boş yer
hindular = qızıl terililer
çatı = taslaq (*звід, каркас*)
şeffaf = arınıq, tüssüz
şuur = añ (*свідомість*)
egri = qıyış
erlen – *тхір, тхорик*
efkârlanmaq = qasevetlenmek

Sual ve vazifeler:

1. Ne içün baarde Yannıñ ‘qanı qaynay’?
2. Baş qaraman er şeyden ziyade nege suqlana?
3. Yan qazlarnıñ yırlarını diñlep qayda adımladı?
4. Bu yol Yannı qayda alıp çıqtı?
5. Yan alanğa kelgende, o yerde neni kördi?
6. Yan ne içün bu uvağa özüniñ adını berdi?
7. Oğlan çadır qurmaqnı neden başladı? Yan çadır qurğanı aqqında abzatsnı tapıp oquñız. Abzatsqa 2–3 sual tiziñiz.
8. Yan qurucılıqta işletken ağaçlar nasıl edi?
9. Daa bir talay ağaçnı oğlan qaydan alıp keldi?
10. Bala çadırnıñ damını nasıl qurdı? İkâyeden doğru cümlelerni tapıp oquñız.
11. Siziñ fikriñizce, Yan ormandaki evinde bundan soñ ne yapacaq?
12. İkâyeniñ devamını oqumağa istegiñiz peyda oldımı?
13. Yannı nasıl tariflemek mümkün?
    a) Yan – yañğızlıqnı sevgen bala;
    b) Yan – çalışmağa sevgen oğlan;
    v) Yan – tabiatnı sevgen ve hindular kibi ormanda yaşamağa azır olğan bala.
14. İkâyeniñ mevzusını angi cümle doğru tarifley bile?
    a) Bu ikâye orman şaraitinde çadır quruv aqqındadır.
    b) Bu ikâye azatlıq (serbestlik) ve mustaqillik, mesüliyetlik ve cesürlik aqqındadır.
    c) Bu ikâye etraftaki tabiatnıñ güzelligi aqqındadır.
15. Aşağıda berilgen planğa esaslanıp, metinni ikâye etiñiz.

Plan:

1. Baarde Yannıñ arzuları.
2. Yan şimalde kimse yürmegen yerlerni tapa.
3. Yan çadır qurmağa başlay.

İzaat luğatçığı

Mil – Qadimiy Romada mesafeni ölçemek içün qullanılğan yol ölçevi birlemi. Qadimiy Romada qullanılğan milniñ uzunlığı 1482 metrni teşkil etken. Türlü memleketlerde türlü mil uzunlığı qullanıla.
Fut – bu söz 'ayaq tübü' manasını bildirgen *foot* ingliz sözünden kelip çıqa. İnglizlerde qullanılğan uzunlıq ölçüsidir. Türlü memleketlerde futnıñ uzunlığı türlü olur.

Ev işi

1. E. Seton-Tompsonnıñ 'Kiçkene vahşiyler' eserini ikâye etiñiz. Cevabıñızda mürekkep ayırılması olğan ve mürekkep cümlelerni qullanıñız.
2. Köz sözüniñ manalarını tayin etiñiz.
3. Köz sözüniñ manalarını añlatıñız.

Qoşma metin

Köz – 1. *ten.* körüv müçesi (*зоровий орган*). Köz aqı (*білок ока*). Köz bebegi (*зіниця*). Köz qapağı (*повіко*). Köz ekimi. Köz yaşı (közyaş). Közleri kör olmaq. Közleri yahşı körmey. Köz yummaq *(1) закрити очі; (2)* köçme*: померти*). Közleri qızarğan. Köz qıpmaq (*моргнути*).
2. körüv (*зір*).
3. baqış (*погляд*).
4. oğursızlıq, nazar. Köz tiydi. Köz boyuncağı.
5. delik (teşik). Qapı közü.
6. oda. Üç közlü ev.
7. bür (*брунька*). Köz aşısı (*окулірoвка*).
8. çoqraq, ceryan. Özen közü.

Turğun ibareler

közlerini ağartmaq (*гнівно, люто дивитися*); közüñiz aydın; közüni açmaq (*asıl* ve *köçme*); közü batmaq (*насмілюватися, зважуватися*); köz boyamaq (*замилювати очі*); közünden ğayıp olmaq; iç bir şeyge közüm yoq; közü yolda; közü yol çekmek; közüne ilişmek; közüne inanamamaq; közden keçirmek; köz-közge; közge kelmek (*зіткнутися*); közüne kirmek; közü körmek (*asıl* ve *köçme* – er şeynen meraqlanmaq); köz qamaştırıcı (pek yarıq, parlaq); köz qararınen (tahminen); közünden qaçırmaq (*прогавити*); köz ögünde; öz ögüne almaq; köz ögüne ketirmek; köz ögünde tutmaq; köz(ü) oynamaq; közlerinden öpeyim; közüni ohşağan; köz tikmek; köz taşlamaq; közü toymaq; közüne türtmek (*тикати в очі, тикати носом*); közü tüşmek; coyul közümden; yum közüñni, aç közüñni (*не встигнеш і оком моргнути*); dört köznen baqmaq (beklemek); canım közüm; yaramay (yaman) közden saqlamaq; yahşı köznen baqmaq (*köçme*); köz yarığınen.

S. Useinovnıñ luğatından

Köz körer, göñül ister.
Köz körer, can sever.
Köz qorqar, qol yapar.
Köz – qorqaq, qol – batır.
Köz – körmek içün, aqıl – bilmek içün.
Közsüz yaşamaq mümkün, Vatansız yaşamaq – qıyın.
Köz toymaz körmekten, qulaq – eşitmekten.
Köz toymay qursaq toymaz.
Közüni yumğan taş yutar.
Közüñ ağırsa, qoluñnı tıy, qursağıñ ağırsa – tamağıñnı.
Köz ne qadar uzaq körse de, aqıl ondan da uzaq köre. – *Atalar sözleri*

Ukrain frazeologizmleri ve olarnıñ qırımtar tiline tercimesi

оком не моргнути – közüni qımmamaq; *око набите* – közü alışqan; *очі не відведеш* – közüni ayıramazsıñ; *ока не заплющувати* – közüni yummamaq; *очей не зводити (від кого)* – (birinden) közüni almamaq; *очі відкриваються* – er şeyni körip başladı; *очі горять вогнем* – közleri parıl-parıl parılday; *очі грають* – közleri cilveli (manalı-manalı) baqışlar yapa; *очі затуманилися сльозами* – közleri yaşlandı; *очі на лоба лізуть* – közleri (atılıp) çıqacaq (kibi ola); *очі на себе брати* – közge çarpmaq

очі не висихають – közyaş tökip oturmaq; *очі розбігаються* – közler qamaşa; *очі розгорілися* – (bir şeyge) köz etmek (pek istemek)

очі так і прядуть – közleri fırıl-fırıl aylana.

S. Useinovnıñ luğatından

Luğat

tıy = toqtat (*угамуй*)

19-NCI AFTA

Köpeklerniñ adetleri aqqında

Karel Çapek

O, doğğanda, avuçta sığğan, añlaşılmağan, bem-beyaz bir şeyçik edi. Lâkin onıñ eki qara qulaçığı, artında ise quyruçığı olğanı içün biz onı köpeçik kibi tanıdıq. Biz küçeleçik qızçıq olğanını istedik ve onıñ adını Daşenka qoydıq.

Bugün saña, Daşenka, aytqanlarım, bu masal degil, aqiqattır. Men bellesem, sen oqumış köpeçik olmağa isteysiñ ve meni diqqatnen diñlersiñ.

Çoq, çoq yuz, atta biñ yıllar evel köpek adamğa hızmet etmey edi. O zamanda adam özü pek kiyik ve onıñnen yaşamaq qıyın edi. Onıñ içün köpekler sürünen yaşağanlar. Em, sığınlar kibi, dağda degil de, büyük-büyük alanlarda yaşağanlar. O alanlarnı çöl yaki preriya, dep adlandıralar. Mına ne içün köpekler alâ daa alanlarnı seve ve öyle bir quvanıp çapqalaylar ki, tap qulaqları sekire.

Söz sırası şunı da soramaq isteyim, Daşenka. Sen bilesiñmi, ne içün köpekler yuqlamağa yatmazdan evel üç kere aylanalar? Mesele şunda ki, çölde yaşağan köpekler özüne qıntavlı yataq yasamaq içün yüksek otlarnı biraz taptamaq kerek ediler. Olar endi çoqtan, sen yapqanıñ kibi, yımşaq qoltuqlarda yatsalar da, bu alışqanlıq olarda qaldı.

Ya köpekler gece ne içün afırıp, biri-birinen qonuşqanını bilesiñmi? Ebet, bu kene keçmişnen bağlı. Sürüsini coymamaq içün olar gecelernen çölde biri-birini tosat-tosat çağıra ediler.

Ya köpekler er bir taş, kütük ya da direk yanında art ayağını köterip, ne içün olarnı suvarğanlarını bilesiñmi?

Olar bunı ta preriyalarda yapa turğanlar. Çünki sürüniñ er bir köpegi qoqlanıp, añlay edi: ‘Ebe-e-et, mında doğmuşım keçti ve bu taşta öz imzasını qaldırdı’.

Ya köpekler kemikler ve ötmek kenarlarını ne içün topraqqa kömgenlerini bilesiñmi? Olar bunı biñ yıllar evel yapmağa başladılar. Aç qalğan künü çıqarıp aşamaq içün!

Köresiñmi, olar tap o zamanlarda pek aqıllı ediler! Aysa, ne içün köpekler adamnen yaşamağa razı oldılar, dep soraysıñmı? Men saña aytayım. İşte, adamlar köpekler sürünen yaşağanını körip, olardan üner aldılar. Em böyle adam sürüsi, ebet, küçlendi ve çoq ayvan avlamağa çareleri oldı, qursaqları toymağa başladı. Adamlar yaşağan yerniñ etrafında ise obalarnen kemikler qala edi. Bunı köpekler körip, öz-özüne ayttılar:

– Adamlar yaşağan yerde o qadar çoq kemik olıp da, özümizge ayvan avlamağa nege kerek?

Bu vaqıttan başlap köpekler adamlar qayda barsa, peşinden yürmege başladılar. Ahır-soñu öyle oldı ki, köpekler ve adamlar beraber yaşamağa alıştılar.

Endi köpek öz sürüsinde degil de, adam sürüsinde yaşay. Onen yaşağan adamlar onıñ sürüsi olıp qaldılar. Olarnı köpek öz doğmuşları kibi seve.

Mına böyle, işte. Endi ise bar, alançıqta çapqalap oyna – budır seniñ çölüñ.

Venera Seydametovanıñ tercimesi

Luğat

adam sürüsi – *mında*: insan qabilesi
alan = orman tarlası
afırmaq = köpek dayın avuldamaq
direk – *стовп*
kütük – *пень*
qoltuq – *крісло*
qulaqları sekire – *вуха бовтаються*
qıntavlı = kelişkli, oñaytlı
kenar = çet

Sual ve vazifeler:

1. Oquğan ikâyeñizniñ serlevasını ve müellifini aytıñız.
2. İkâyeni begendiñizmi? İkâye qolay oquldımı?
3. Müellifniñ subetdeşi kim? Böyle şekilde ikâye etilgen eserge alışqan ediñizmi?
4. Közüñiz ögünde nasıl levhalar canlandı?
5. Köpekler alanlarnı sevgenleri aqqında ve mında quvanıp çapqalağanları aqqında parçanı tapıp oquñız.
6. Köpekler ne içün yuqlamağa yatmazdan evel üç kere aylanalar?
7. Köpekler geceleri afırıp, biri-birinen qoşuqanları aqqında abzatsnı tapıp oquñız.
8. Köpekler kemik ve ötmek kenarlarını ne içün topraqqa kömeler?
9. Köpekler ne içün adamnen yaşamağa razı oldılar?
10. Müellif 'laf etken' köpekniñ adı ne edi?
11. Köpeklerni angi sözlernen tariflemek mümkün? (sadıq, açuvlı, tüklü, ..., büyük, kiyik, ..., merametli)
12. K. Çapekniñ ikâyesiniñ hususiyeti nede?
    a) müellif oquyıcığa muracaatnen buluna;
    b) oquyıcı dialognı çetten közete;
    c) ikâye 3-nci şahıs adından beyan etile.

13. İkâyeniñ esas ğayesini tayin etiñiz:
    a) ikâye ayvanlarğa nisbeten sevgi aşlay;
    b) ikâye oquyıcıda ayvanlarğa meraq doğura;
    c) ikâye tek K. Çapekniñ kitaplarını oqumağa çağıra.
14. İkâye elbet de tam manada masal degildir. Oña daa nasıl demek mümkün aceba?
    a) ibretli ikâye; b) can sıqıcı masal;
    c) eglenceli ikâye.
15. Köpekler aqqında yañı bir şeyler ögrendiñizmi?
16. Begengen abzatsnı ikâye etmege azırlanıñız.

İzaatlı luğatçıq

Preriyalar – Şimaliy Amerikada yuzlerce kilometrge uzanğan ösümlikli qulan çöller.

➪ ***1-iş.*** **Mürekkep cümlelerni tapıp, olarnıñ çeşitini tayin etiñiz. Bağlayıcılı olğanını belli etmek içün sizge cümleler arasında olğan** *dep, ki, da/de, -mı/-mi* **kibi vastalar yardım eter. Bundan ğayrı, bağlayıcısız cümleni de tapıñız.**

Karel Çapek – XX asırnıñ eñ belli çeh yazıcısıdır. O, 1890 senesi yanvar 9-da Avstriya-Macaristandaki (şimdi Çeh cumhuriyeti) Male-Svatonovitse köyünde dünyağa keldi. Babası zavodda ekim olıp çalışa edi. Karel balalıqtan esnaflar ve çiftçiler arasında östi. Sağlığından sebep ordu hızmetine alınmağan edi. O, gazetada jurnalist ve tenqidçi olıp çalıştı. 1916 senesinden edebiy eserler yazıp başladı. Karel Çapek ikâyeler ve romanlar, masallar ve fantastik eserlerinen belli oldı. Onıñ sayesinde fantast yazıcıları öz eserlerinde 'robot' sözüni qullanmağa başladılar. Robot – adam şeklinde yapılğan maqamlıq.

K. Çapek öz vaqtında Avropanı boylap seyaatlar yaptı. Er bir seferden öz oçerkleri içün yañı malümat ketirdi. O, edip ve jurnalist olmaqtan ğayrı, aveskâr fotograf olaraq da şüret qazanğan edi. K. Çapek taypınmaz antifaşist edi. O, pyesa ve romanlardan ğayrı, detektiv janrında istihzalı (*іронічні*) eserler de yaza edi.

'Daşenka, ya da küçelekniñ ayatı' – bir küçelekniñ ösip yetişkeni aqqında tesirli bir ikâye. Bu eserni belli çeh yazıcısı Karel Çapek 1933 senesi yazdı. Bu eser bir çoq ülkelerde defalarca basılıp çıqqan edi. Eserde 'tişlegen', amma pek dülber olğan bir küçelek aqqında ikâye etile. Karel Çapek onıñ aqqında büyük sevgi ve mizahnen tarif ete. Eser adamlar ve köpekler arasındaki munasebetler aqqındadır.

'Daşenka, ya da küçelekniñ ayatı' kitabınıñ yañı neşirinde bir çoq resiml ve Karel Çapekniñ özü çıqarğan fotosuretler berile. Fotosuretlerde Daşenkanıñ özüni körmek mümkün.

⇨ ***1-iş.*** **İnternet vastasınen fotosuretlerni tapmağa tırışıñız. Öz teessuratlarıñız ile şu cümleden nevbetteki işte paylaşıñız.**

⇨ ***2-iş.*** **Oquğanıñıznı mürekkep cümleler vastasınen ikâye etiñiz. Buña** *ve, ise, lâkin, da/de* **ve** *ki* **bağlayıcılarını qullanıñız. Şu vastalar tek cümlelerni degil, soydaş azalarını da bağlaybilgenini unutmañız.**

Sarf

Addaş sözler (omonimler)

Balalar, siz tilde ***aytıluvı bir, manaları ise bam-başqa sözler***ge endi rastkelgendirsiz, dep tüşünemiz. Em mında olar, çoqmanalı sözlerden farqlı olıp, biri-birinen iç bağda olmağanını birden qayd eteyik. Meselâ,

yaqmaq¹ – 1) alevlendirmek, tutaştırmaq. *Çöplükni yaqmaq*.
2) ateşnen qızdırmaq. *Sobanı yaqmaq*.
3) (içini) ışıqnen yarıq etmek. *Yarıq yaqmaq*.
4) *köçme* yoq etmek. *Ortalıqnı yaqmaq*.

ve

yaqmaq² – 1) yağlamaq, silmek. *Yağ yaqmaq*.

Şu sözlerniñ arasında manaca bağ sezilmey. Olar bam-başqa mana taşığanı içün **addaş** sözler sayılır. Luğatta olarnı ayrı sözler kibi bereler. Em anda o addaş sözlerni (omonimlerni) üstteki raqamlar yardımınen tapmaq ve ayırmaq mümkün olğanını körip qalğandırsız?.. Bundan ğayrı, *yapmaq*[1] sözü özü daa çoqmanalı olğanını da köresiz.

⇨ ***3-iş.*** **Berilgen ibarelerniñ çoqusı turğun sayıla. (Bunıñ ne olğanını siz yaqında olacaq derslerde ögrenirsiz.) Siz olarda qayd etilgen sözler çoqmanalı ya da addaş olğanını tayin etmek kereksiñiz.**

1. *Baş yazı*sın(ı) *köz* körer. 2. Eyilikke *kemlik yapma*. 3. *İşiñiz oñ* kelsin! 4. Aqlı *kese*. 5. *Yapraq*lar içine ketti. 6. Bilgenim *qadar* ayttım.

Ev işi Siz begengen ev vazifesini saylañız.

1. K. Çapekniñ 'Köpeklerniñ adetleri aqqında' eserini ikâye etiñiz.
2. Müellifniñ diger eserlerinen tanış olıp, mündericesini ana tilimizde beyan etiñiz.
3. S. Üseinovnıñ luğatlarından faydalanıp, o, s ve t ariflerine bir qaç addaş sözni tapıp, manasını anıqlañız. Olarğa misaller tapıñız (ya da özüñiz cümleler tertip etiñiz).
4. Addaş sözler luğatından bir qaç addaş sözni yazıp alıñız. Olar ile cümleler tiziñiz.

Qoşma metin

Çal atımnıñ tuyağı...
(Çoqça söz bileyik)

Aqşam çay içip turğanda, kiçkenemiz Marlen dörtünci sınıf talebesi 'Qırımtatar folklorı' kitabındaki tapmacalarnıñ episini bilgeninen maqtandı.

– Bir kiçkene alaşa, toqtamay çalışa,– degenini tap olmasa, dedim men.

– Fi-i, kim bilmey onı? Saat! – dedi Marlen.
– Ya alaşa degeni ne? – dedim men. Bala omuz qıstı.
– Alaşa dep atqa aytalar,– dedi bitası...

Bizim şimdiki yaşayışımızda at iç bir türlü rol oynamay desek, belki yañılmamız. Yüklerni şimdi maşnalar taşıy. Atnı biz çoqusı kinoda ve kimerde bir qomşu alanlarında köremiz. Lâkin daa çoq uzaq olmağan keçmişte at, tuvar, qoy, eçki, azbar quşları halqlarnıñ kündelik yaşayışında müim rol oynağanlar. Şunıñ içün ev ayvanlarına olarnıñ yaşı, çalışuvı, tüşü, tabiatına köre çaşit adlar qoyulğan. Bu soy sözler til baylığımıznıñ ayırılmaz qısmı olıp qalğan. Biz o sözlerni er kün eşite ve qullanamız. Lâkin tilimizni yahşı bilgen adamlar da kimerde özleri añlamağan sözlerge rastkeleler. Er bir adam tabiiy olaraq, özü yahşı bilmegen sözni laqırdıda qullanmaqtan qaçına. Bu ise til leksikasınıñ zügürtleşmesine alıp kele. Bunıñ aldını almaq içün er bir adam, öz ana tilinde sözlenir eken, özüniñ til baylığını turmadan arttırmağa ve laqırdı medeniyetini yükseltmege ıntılmalı.

Kemal Qoñuratlıdan

1. Atlarnı yaşı ve cınsına köre ayırdı etken sözler

Ayğır – erkek at.
Baytal – ırğaçı at.
Tay – atnıñ balası.
Qunan tay – eki-üç yaşlarında tay.
Dönen tay – üç-dört yaşlarında tay.

Düldül – efsaneviy, tılsılmlı ve qanatlı at.
Cüyrük – qoşu çapmaq içün at.
Tülpar – cenk içün ögretilgen at.
Yılqı – çölde otlap yürgen atlar.

2. At yürüşlerini ayırdı etken sözler

Yorğa – atnıñ orta tezlikte, silkinmeden çapuvına aytıla ki, bunda at başta eki sağ ayağını, soñra eki sol ayağını ileri avuştıra. (*Іноходи*)
Pertav – atnıñ biraz sekiriklep, orta tezlikte çapuvına aytıla ki, bunda at başta ögdeki sol ve arttaki sağ ayağını ileri avuştıra. (*Рисцою*)
Eşkin – atnıñ başta eki ög ayağını, soñ eki art ayağını ileri atıp çapuvı (*галопом*).
Dörtnal – atnıñ eñ tez çapuvı (*кар'єр*). Böyle atqa **yelgir at** deyler. 'Dörtnal qoşmaq', 'turğan yerinden dörtnal' ibareleri bar.
Yortuv – atnıñ aşıqmayıp, öz erkine çapuvı (*підтюпцем*).

3. Atlarnı çeşit hususiyetlerine köre ayrıdı etken sözler

Minek at – minip yürmege ögretilgen ve hızmet etken at (*верховий кінь*)
Araba atı – arabağa yekip yürmege qullanılğan at (*упряжний кінь*)
Tüp at – üç atlı arabağa ortadan yekilgen at (*корінний кінь*)
Yandavur at, meçev at – üç atlı arabadan eki çetke yekilgen atlar (*притяжні коні*).
İgdiş ata – ağır yü taşığan mahus at (*ломовий кінь*).
Soy at – belli bir hususiyeti – çapqırlığı, kevde tüzülişinen farqı olğan at (*породистий кінь*).
Cınıs at – soy temizliginden ötrü nesil içün asralğan at (*племінний кінь*).
Yuvaş at – insanğa boysunğan, ögretilmesi qolay olğan at (*смиренний кінь*).
Qayt at – qamçı urğanda art-artına ketken at (*артачливий кінь*).

Quypa at, quylu at – osal tabiatlı, tepen, tişlegen ya da yerge yatıp yürmege istemegen at (*норовистий кінь*).
Tentek at – beklenilmegen areketler yapqan at.
Armav at – tez yorulğan at. Taqatsız insan içün de ‘armav’ sözü qullanıla.
Çaman at – tenbel at (*шкапа*).
Ayqılğan at – (*кінь, що задихається*).
Çalıq at – ep ileri ıntılğan, tırışqan at (*моторошний кінь*).
Ürkek at – tez ürkken, qorqaq at.
Qırçanğı at – qoturlı at (*шелудивий кінь*).

4. At tüslerini ayırğan sözler

Ciyren – qızıl-sarı tüslü at.
Semen – ciyren atnıñ yalın ve quyruqları qara soyu.
Qır – çalarğan saç tüsünde at.
Çal – qır tüslü atnıñ yalın ve quyruqları çalarğan soyu.
Boz – topraq tüsünde at.
Qoñur – qaverenki at.
Qumral – açıq qaverenki tüslü at (*русий*).
Ker – qoyu qaverenki at (*карій*).
Çeper – aq atnıñ kirpikleri bile beyaz soyu.
Çubar – çeşit tüste ufaq lekeleri olğan at.
Alaca – çubar atnıñ iri lekeleri olğan soyu (*пегий*).
Çil – sarı lekeleri olğan aq at.
Toru – qızılğa yaqın tüslü, yalın ve quyruğı qara at (*гнідий*).
Bulan – açıq sarı tüste, yalın ve quyruğı qara at.
Qula – ayaqları sarı at.
Sekil – ayaqları beyaz at.
Yağız – qoyu qara tüslü at (*вороний*).
Qaşqa – mañlayında aq lekesi olğan at ve şu lekeniñ özü.

5. Eger taqımı qısımları

Eger – atnı minip yürmek içün sırtına qoyulğan mahsus oturğıç.
Qabdal – eger tübüne töşelgen yımşaq kiyiz.
Üzengi – egerniñ eki yanına qayışnen asılğan ve atlığa ayaqlarını tirep oturmağa hızmet etken toğalar (*стремена, стрем'я*).

Yügen – atnıñ başına kiysetilgen qayış taqımı (*вуздечка*).
Kömüldirik – at taqımınıñ kökrek qayışı (*нагрудний ремінь*).
Tikiç – atlınıñ ayaqqap ökçelerine pekitilgen demir tekerçikler. O, atnı türtip, onıñ yürüşini tezletmege hızmet ete (*шпори*).

6. Mevzuğa ait çeşit sözler

Atlanmaq – at üstüne minmek.
Atlandırmaq – at minmege yardım etmek.
At oynatmaq – at üstünde yigitlik satmaq (*гарцювати*).
Atnı tuvarmaq – arabağa yekilgen atnı boş qaldırmaq (*розпрягати*).
At oğlanı – atnı egerlep minmek içün ketirgen hızmetçi.
Atbaqar – arandaki atlarnı baqqan adam. Atnı çölde baqqan adamğa yılqıcı denile.
Atçı – köy hocalığında atnı qaçırmaqnen oğraşqan adam.
Atçapar – qoşu çapıcı adam (*жокей*).
Kişnemek – atnıñ seslenüv usulı (*іржати*).
Tebinlemek – ög ayaqlarınen yerge tepip ve qar eşip otlamaq.
Aran – atlar yatağı (*стайня*).
Malat – ufaq doğralıp, atqa berilgen piçen.
Yaydaq – egerlenmegen, egersiz at.
Ulav – at ve araba (*підвода*).
Sağrı – atnıñ qıç ayaqları üstündeki sırtı (*круп*). Atnı yaydaq sağrısına oturalar, çüni o yer yımşaq ola.
Baytar, baydar – atlarnı tedaviy etken otaçı (*коновал*).
Qımız – biye sütünden azırlanılğan içimlik (*кумис*).

Luğat

zügürtleşmesine = faqırlaşmasına
turmadan = toqtamadan
ıntılmalı = tırışmalı

20-NCİ AFTA

Addaşlar (devamı)

Aytılğanda (telâffuz etkende) biri-birine oşay, lâkin yazıluvı başqaca, em de manaları ayrı olğan sözlerge **sesdeş** derler, meselâ: ad /d~t/ – at /t/; kök (renk) – kok (aşçı).

Tek bir şekilde aynı aytılıp ve yazılıp, manası ayrı olğan sözlerge **şekildeş** derler: yaz (yıl mevsimi) – yaz (*yazmaq* sözüniñ emir meyli); ötmek (aşlıq) – ötmek (keçmek) – ötmek (yırlamaq). Türlü söz çeşitlerine ait olğanı içün, olarnı tayin etmek qolay ola.

Bir şekilde yazılıp, aytıluvı farq etken, manası bam-başqa sözlerge **arifdeş** derler: sarmá – sárma; kör (soqur) /k·or/ – kör (körmek) /kor·/; kir (*kirli) /k·ir/ – kir (kirmek) /kĭr/.

⇨ ***1-iş.*** **Berilgen çiftlerniñ soñunda yañğıravuq seslerni bildirgen arifler ne vaqıt yazılğanını anıqlañız.**

Qayd – qayt, sed (=mania) /d~t/ – set, ald (=ög) /d~t/ – alt (=ast, tüp).

Manadaş sözler (sinonimler)

Bam-başqa yazılğan, manaları ise bir olğan sözlerge **manadaş** deyler. Ekseriyette olar şu umumiy mananıñ türlü yanlarını tamamlap, öz renkini qoşa. Böyle vastalar yardımınen biz olarnı nutuqta üslübine köre qullana ya da çeşit duyğularımıznı ifadeley bilemiz. Meselâ, *ürmet – sayğı* çifti duyğu tarafından farq eter (ekincisi manasını yükselte); *yıl – sene* ise üslüp ceetinden farq ete (5 yıl keçti, *lâkin* 2022 senesi). Böyle etip siz, bazı manadaş sözler tam aynı bir mana bildirebilgenini añlağandırsız. Meselâ, *bet –yüz, el – qol* çiftleri tek tilge kelüvinen farq ete. (Siz tilimiz eki esas şiveniñ birleşüvinden asıl olğanını eşitkendirsiz.). Bu, manadaş sözlerniñ peyda oluv yollarından biridir. Yani bir de bir şiveden edebiy tilge keçip manadaş sözler peyda ola, meselâ: *tüyme –dögme, dalğa – tolqun, öz – kendi, taqdir – taliy, baş – qafa, aytmaq – söylemek* ve il. Olarnıñ farqı esasen keñce ya da tarca qullanuvdan tayin etilir. Meselâ, bir söz bitaraf sayılıp, laqırdınıñ çoqusı şartlarğa riayet etip qullanılır. Bu, aytmaq, dalğa, baş, taqdir sözlerine aittir. Diger sözler ise añlam ya da

daa tar (qaysı bir bediiy sımalarda) munasebetlerde rastkelir. Demek, olarnıñ qullanuv saası sıñırlıdır. Bu, *qafa* (istila), *taliy, tolqun* (bediiy eserlerde), *kendi* (laqırdıda) sözlerine aittir.

Lâkin diger allarda sözlerniñ manaca farqlılıqlarını daa açıq sezmek mümkün. Meselâ, *tez* (bitaraf) – *acele* (resmiy) – *çabik* (laqırdı) – *vızlı* (kitabiy, yazma) – *süratlı* (ilmiy) sözleri manadaşlarnıñ sırasını teşkil ete. Olar biri-birinden hususiy renk qoşqanınen farq ete (şu renkler yanlarında qavuzlar içinde berilgen). Siz şu renklerni ket-kete qırımtatar tilinde bediiy ve diger edebiyatnı oquğanınen seze bilirsiz. Şimdi ise luğattan faydalanıp, belli bir neticeler çıqara bilesiz.

Üslübiyet aqqında kiriş malümat

Böyleliknen, yuqarıdaki mevzuda siz daa üslüp ne ve qaysı üslüpler bar olğanınen de tanış oldıñız. Bunı terence siz keççe ögrenirsiñiz. Mında ise biz sizge aslında er angi metinniñ türlü maqsat ve vazifeleri bar, dep aytıp keçmelimiz. Şu talaplarğa köre de metinge sözler saylanılır. Demek, er bir üslüpniñ özüne has çizgisi olıp, şuña köre metinni tayin etmege yardım ete.

Meselâ, laqırdıda biz *laqırdı* üslübinden faydalanamız. Siz buña dialoglar tizgende ya da oquğanda (laqırdı üslübiniñ *yazma* şekli) ya da özara laqırdı etkende ya da qonuşqanda (laqırdı üslübiniñ *ağzaviy* şekli) rastkelesiz.

Nazariy malümatnen tanış olğanda yoqsa diger fen dersliklerini oquğanda, biz *ilmiy* üslüpte yazılğan metinlerni oquymız. Anda sıq *istilalar* rastkelir.

Resmiy vesiqalar (ariza, ilân, yarlıq, şeadetnameler) *resmiy* üslüpke riayet etip yazılır.

Bediiy eser *bediiy* üslüpniñ çizgilerine has olur. Yazılğan eser ve filmler şu üslüpte yaratılır.

Kütleviy haber vastaları *publitsistik* üslüpte çalışır. Olar cemaat içün haber yetkize. Şu üslüpniñ çizgilerini siz teleyayınlardan, radio ve mediaresurslardan seze bilesiz.

Diniy kitaplar ve malümat *diniy* üslüpte yazıla. Mında dinimizge has añlamlar, Quran ve diger muqaddes kitaplardan söz ve ibareler, ekseriyette arap tilinden alınmalar rastkelir.

Laqırdı üslübinden ğayrı, üslüplerniñ episi *kitabiy* sayılır.

Üslübiy hususiyetlerni tilniñ ayrı bir bölügi – *üslübiyet* ögrene.

Luğat

üslüp – *стиль*
laqırdı – *розмовний*
resmiy – *офіційно-діловий*
publitsistik – *публіцистичний*
diniy – *релігійний*
kitabiy – *книжний*
yazma – *письмовий*
ilmiy – *науковий*
bitaraf – *нейтральний*
istila – *термін*
sıma – *образ*
kütleviy haber vastaları – *засоби масової інформації*
teleyayın – *телепередача*
alınma – *запозичення*
ilân – *об'ява*
ariza – *заява*
şeadetname – *свідоцтво*
yarlıq – *грамота*
muqaddes – *священий*
vesiqa – *документ*
alınma – *запозичення*
nazariy – *теоретичний*

Balalar, aşağıdaki işler 2000 senesi Aqmescitte belli ocalarımıznıñ müellifliginde çıqqan 'Eglenceli grammatika' kitabı esasında tertip etilgen. Onı kütüphaneden alıp, qoşma olaraq daa bir qaçını becere bilesiz. Siz kitapnı begenirsiz!

⇨ ***2-iş.*** **Qavuzlar içindeki manadaş sözlerden kelişken soyunı sözlerge qoşıp oquñız.**

1. Alim, göl (üşüdi, buzladı).
2. (Yürek, qalp) hastalığı.
3. Qoqu burnuma (urdı, kötekledi).

4. Yekün, netice (çekmek, çıqarmaq).
5. Beden, kevde(si) (terbiyesi, terek).

3-iş. **Sözlerni biri-birine keliştiriñiz.**

1) türkü	para	2) işlemek	yorulmaq
aqça	şavle	boldurmaq	qaytarmaq
nur	ses	tekrarlamaq	çalışmaq
davuş	yır		

4-iş. **Manadaş sözlerniñ sırasında nutqumızda sıq qullanğan sözlerni belgileñiz.**

Bet – yüz – çere; güzel – dülber – şırnıqlı; ayat – ömür – yaşayış; büyük – balaban – qocaman; ürmetli – sayğılı – müхterem.

5-iş. **Sözler taqımlarında birer artqaç söz bar. Onı tapıñız.**

1. Bita, qartana, tize.
2. Beyaz, qızıl, aq.
3. Üşümek, aşamaq, buzlamaq.
4. Teren, ufaq, küçük.
5. Ürmet, aqıl, sayğı.

Ev işi

1. Addaş sözler luğatından sesdeş, arifdeş ve şekildeşlerni tapıñız. Manalarını anıqlañız.
2. Manadaş sözler luğatından bir qaç sırasını yazıp alıp, olarnıñ farqını anıqlamağa tırışıñız. Buña sizge S. Useinovnıñ luğatları yardım ete bile.
3. ‘Eglenceli grammatika’da berilgen, keçken mevzularnen bağlı krossvordlarnı çezmege tırışıñız.
4. 2008 s. R. Fazıl, Ş. Selim tarafından tertip etilgen ‘Ey, ana til! Ey, tuvğan til!..’ cıyıntığınen tanış oluñız. Halqara ana tili künü arfesinde bir qaç şiir oqup, eñ begengeniñizni ifadeli oqumağa ya da ezberlemege azırlanıñız. Bunı er yıl adet etiñiz.

İbretli ve ikmetli ikâyeçikler

(iran halq ağız edebiyatından)

Zedla Aksakov tarafından azırlanılğan

Til –göñül

Bir kün bir zengin adam hızmetkârına:

– Bugün maña eñ şırın ve lezetli bir aş pişir ki, lezeti tamağımda qalsın,– degen.

Hızmetkârı oña, tilden güzel bir aş yapqan. Saibi begengen, aferin saña degen. Aradan bir qaç kün keçken soñ, saibi:

– Bugün sen maña öyle bir aş yap ki, accısı ağzımnı yaqsın,– degen.

Hızmetkârı kene tilden soğanlap, sarımsaqlap, biberlep öyle bir aş yapqan ki, lezetini baqqanda közlerinden yaş kelgen. 'Men bellesem, efendim bunı begenir' degen öz-özüne.

Saibi yemekni yegen soñ, hızmetkârını çağırtıp şöyle degen:

– O bir kere men saña 'öyle bir aş yap ki, lezeti ağzımda qalsın', degen edim. Sen maña tilden aş pişirdiñ. Bu kere ise 'öyle bir aş yap ki, accısı ağzımnı yaqsın', dedim. Sen eki keresinde de aşnı tilden pişirdiñ. Ne sebepten böyle yaptıñ?

– Ürmetli cenab-ı ağa, birinci kere pişirgenimni begendiñiz, aferin dediñiz. Buña binaen ve emiriñizge köre, ekinci sefer ağız yaqacaq kibi accı etip pişirdim. Neçün er ekisini de tilden yaptım? – Çünki til öyle bir şey ki, tatlı aytsañ dadı em tañlayda, em göñülde qala. Accı, biberli etip aytsañ, yalıñız ağzıñıznı degil, içiñni-bağrıñnı da yaqar. Onıñ içün, efendim, men tilden eki türlü aş pişirdim. Yañıldım ise, baş etip afu isterim.

Tiliñnen göñlüñni incelep aqtar,
Olur er göñülde güzel anahtar.

Til ketirir saña yüksek şan-şeref,
Sanki mamür mahsul bergen bir terek.

Amma onı bilip bek tutmaq kerek,
Incınmasın saña sadıq bir yürek.

- 'Adamnı küldürgen de, küydürgen de tildir' atalar sözüniñ manasını, oqulğan metin yardımınen açıqlañız.

21-NCİ AFTA

Ana tilim

Refat Çaylaq

Vatanımda ana tilim doğdı, östi, gülledi.
Bu topraqtan quvet alıp, gönceledi, gürledi.

Bu topraqta tamır attı, pıtaqlandı, dallandı,
Bu topraqta eybetlendi, şekerlendi, ballandı.

Bu topraqta dalğalandı, bu topraqta beslendi,
Bu topraqta silâlandı, bu topraqta süslendi.

Bu topraqtan sürgün oldı, qaytıp keldi ğayrıdan.
Bu topraqta azap çekip, öle azap, qayğıdan.

'İmdat, imdat, imdat!' diye gece-kündüz ağlay o,
Bu topraqta köz ögümde başqa tilge döne o.

Ana tilim, baba tilim, yoq men seni öldürtmem,
Men tilimni bu topraqtan iç bir vaqıt sildirtmem!

Luğat

azap = ah, eziyet
beslenmek – ğıda (aşayt) almaq
göncelenmek = göncesi olmaq
güllemek = çeçek açmaq
gürlemek – sesi çıqmaq, yañğıramaq
dalğalanmaq = *mında*: yerden ösip çıqmaq
dallanmaq = pıtağı çıqmaq
dönmek = aylanmaq, çevirilmek
öldürtmemek = öldürmege bermemek
imdat = yardım
diye = dep
qayğı = qaar, ğam, qasevet
quvet = küç
pıtaqlanmaq = dallanmaq
sildirtmemek = silmege bermemek
silâlanmaq = silâ tapmaq
süslenmek = yaraşmaq
tamır atmaq = tamırlaşmaq

Sual ve vazifeler:

1. Şiirni ifadeli oquñız. Şair oquyıcılarnen nasıl duyğularınen bölüşe?

2. Şiirdeki qaysı sözlerniñ manası añlaşılmadı?

3. Mezkür şiirni eki qısımğa bölmek mümkün. Birinci qısımda tilniñ inkişafı aqqında ikâye etile. Bu qısımnı tapıp oquñız.

4. Ekinci qısımda ana tilimiz tüşkün alda olğanı, mıtlaqa işke kirişip, onı saqlamaq kerekligi aqqında aytıla. Bu qısımnı tapıp oquñız.

5. Şiirniñ esas mevzusı ne? (Adet üzre, şiirniñ mevzusı onıñ serlevasında akis oluna.)

6. Qırımtatar tilini qorçalamaq kerek, degen müellifniñ fikrinen razısızmı?

7. Şiirni daa bir kere oquñız. Müellif qaysı söz çeşitiniñ sözlerini sıqça işlete? Qaysı söz çeşitlerini müellif iç de qullanmağan?

8. Bir çeşit sözlerden başlanğan satırlarnı oquñız. Edebiyatta böyle adisege ne derler?

9. Ana tili aqqında ikmetli ibarelerni oquñız. Qaysı birini begendiñiz? Onıñ manasını añlatıñız.

'Ana tili – bu ecdatlarımız bizge qaldırğan hazine'

'Ana tili – bu balalıqta, mahsus ögretilmeyip, menimselgen til'.

10. Şiirni ezberleñiz.

Qarama-qarşı manalı sözler (antonimler)

Qarama-qarşı mana bildirgen sözlerge **qarama-qarşı manalı** (antonimler) deyler. Olar bir mevzuğa ve bir söz çeşitine ait olmalı. Meselâ, *cesür* ve *qorqaq* sözleri sıfat olıp, insan ya da diger bir mahlüqnıñ tabiatını (demek, bir mevzunı) añlata.

Bu çiftler bir qaç yolnen teşkil olunır:

- **tilimizniñ temeli** sayılğan qarama-qarşı manalı sözler vastasınen: yahşı – yaramay, sıcaq – suvuq, uzun – qısqa, qıyın –qolay, ağır – yengil;
- **umumiy bir mana etrafında** qarşılıq bildirip. Şu mana olarnıñ ***merkezi*** olur. Meselâ, *yüksek* ve *alçaq* sözler içün *orta* sözü merkez sayılır;
- **alınmalar** vastasınen: para – aqça, musbet – menfiy, fayda – zarar, yengil – zor, müşkül;
- qarama-qarşı mana bildirgen **yalğamalar** ya da **yardımcı sözler** qullanıp: aqıl*lı* – aqıl*sız*, bağlayıcı*lı* – bağlayıcı*sız*; tolu – tolu *olmağan*; fayda*lı* – zarar*lı*.

_1-iş._ Aşağıda berilgen şiirde ise tek oña has qarşı manalı sözler rastkele. Serbest nutuqta ise olar qarşılıq bildirmez. Olarnı tapıñız.

Ana tili

Naciye Ametova

Qırım tili – bizim til,
Ögren onı, teren bil!
Yolda, evde ep söyle,
Ğururlanıp, eybetle.
Asırlar devamında,
Laf etkenler bu tilde:
Qartana-qartbabamız,
Em de ana-babamız.
Şairler yazğan şiir,
Bestekârlar – dülber yır.

Ev işi

1. R. Çaylaqnıñ ‘Ana tilim’ şiirinde ve onıñ luğatında rastkelgen manadaş sözlerni teñeştiriñiz. Siziñ fikriñizce, müellif nege olarnı qullana?
2. ‘Ana tili – bu …’ ibaresini öz sözleriñiznen devam etiñiz. Soñ metin yazıñız.
3. N. Ametovanıñ ‘Ana tili’ şiirini ezberleñiz.
4. Qarama-qarşı manalı sözler luğatından 5 türlü çift yazıp alıñız. Şu sözlernen cümle tiziñiz.
5. Qoşma malümattan (derslik, qullanmalardan) şu mevzuğa ait iş ve vazifelerni beceriñiz.

Qoşma metin

Yigirmi birinci fevral –
Halqara ana tili künü

Biz qırımtatarmız, bizni Allah qırımtatar etip yarattı ve biz qırımtatar tilinde qonuşamız. Bizim tuvğan tilimiz – qırımtatar tili. Seniñ qomşuñ Mıkola ise ukraindir, Allah onı ukrain etip yarattı ve o, tuvğan ukrain tilinde qonuşa. Allah çeşit-türlü halqlarnı yaratqan ve er bir halqqa öz tuvğan tilini de bergen.

İnsanlar başqa tilini ögrenip, öz ana tilini unutsalar, böyle etip öz halqına zarar ketireler.

Dünyada yedi biñ qadar til bar, amma yazıq ki eki afta içinde bir til ğayıp ola.

Qırımtatar tili – eñ qadimiy tillerden biridir.

Ana tili – Allahnıñ bizge bergen nimetidir. Ana tilimiz pek zengin, çünki o, üç esas şivege esaslana.

İnşalla, evel zamanlarda kibi, qırımtatar tilimiz asırlar devamında yaşar.

- Berilgen metinni diktant şeklinde yazıñız.

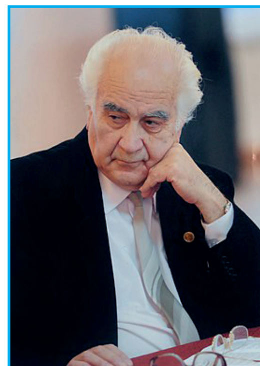

22-NCİ AFTA

Öz tilini bilsin er kes

Seyran Üseinov

Tuvğan tilni candan seve
Er bir insan balası.
Bu sevgini oña aşlay
Anasınen babası.

Tildir bizni birleştirgen,
Bizlerni adam etken.
Dertleşmege imkân bergen,
Yoq bir şey tilge yetken.

Dünya malı fayda bermez
Bir millet ilsiz olsa.
Biñ peşman da hayır etmez,
Balalar tilsiz qalsa.

Yeter endi, keldi vaqtı,
İhmallıqtan qaçayıq.
Halqımıznıñ qartı-yaşı
Kitaplarnı açayıq.

Öz tilini bilsin er kes,
Maqsadına irişsin.
Öz tilinde yengil, serbest
Bülbül kibi laf etsin.

Luğat

birleştirmek = bir etmek
dertleşmek = derdini aytmaq
ilsiz = yurtsız, vatansız
imkân bermek = imkân yaratmaq, mümkün etmek
peşman – *каяття*
serbest = ür, azat olğan
hayır etmez ~ yardım etmez
ehmallıqtan – *нехтуючи*

Sual ve vazifeler:

1. Şiirni ifadeli oquñız.
2. Şiirniñ esas mevzusını tayin etiñiz.
3. Şiirniñ esas fikri neni ifadeley?

a) insan öz ana tilini ögrenmek, ana tilinde kitaplar oqumaq kerek, tuvğan tilini sevmek, ana tilinde serbest laf etmek kerek.
b) er bir til acayiptir. Adamlar dünyanen qonuşqanda imkân açqan bu vastağa quvanmaq kerekler.

4. 'Biñ peşman da hayır etmez' ibaresini nasıl añlaysız?
5. Nasıl yañı sözler, ibareler aqılıñızda qaldı?
6. Manadaş sözlerniñ sırasını oquñız ve aqılıñızda qaldırıñız: *adam – insan – kişi; laf etmek – laqırdı etmek*.

Qarşı manalılarnıñ çifitini oquñız ve aqılıñızda qaldırıñız: *yengil – ağır, qıyın*.
Manadaş ve qarşı manalı sözler nutqumızda nasıl yer ala?

7. Ana tili aqqında ikmetli ibarelerni oquñız. Olardan qaysını ziyade begendiñiz?

'Ana tili – bu bir de bir millet vekilleri özara laf etken til'.
'Ana tili – bu halqnıñ maneviy küçü'.

Bir daa tüşünip, ‘Ana tili – bu ...’ ibaresini öz sözleriñiznen devam etiñiz.
8. Şiirni ifadeli oquñız, ezberleñiz.

PEKİTÜV

Er tilniñ bar özcesine
Güzelligi, tuvğan ili.
Qırım yarımadasınday
Dülber qırımtatar tili.

(R. Fazıl)

⇨ ***1-iş.*** **Manadaş sözlerni oquñız. Olarnıñ farq etici çizgisi aqqında fikir yürsetiñiz. Bunı nutuqta qullanılğanına köre misaller ketirerek tayin etmege tırışıñız. Tertip etken bazı cümleleriñizni yazıñız.**

Nümüne:

Tüs – renk; yürek – qalp; tayaq – sopa; taqdir – taliy; tatlı – şırın; işlemek – çalışmaq; beñzemek – oşamaq; boldurmaq – yorulmaq; öz – kendi; ne vaqıt – qaçan – ne zaman; birden – apansızdan; daima – er vaqıt; qırmısqa – qarınca; baraq – köpek – it; deva – ilâc – derman; kişi – adam – insan; orman – dağ – tav; çeber – usta; peşkir – yüzbez; türkü – yır; kürsü – oturğıç; qona – masa; qol – el; qoranta – aile; nur – şavle; qardaşım – kadâm; ayat – ömür – yaşayış; balaban – büyük; çeşit – türlü; öteler – yırlaylar; bahşış – ediye; alev – ateş; qara – siya; al – qırmızı; kenar – çet; üşümek – buzlamaq; sayğı – ürmet; yenge – dudu; bita – qartana; ses – davuş; arzu – istek; ömür – ayat; qaar – qasevet; qadın – apay; çamur – balçıq; sene – yıl; baş – qafa; diger – başqa; tekâran – azaçıq; açtı – qapattı.

⇨ ***2-iş.*** **Qarşı manalı sözlerniñ qullanuvına söz birikmeleri degil, cümleler yardımınen misal ketiriñiz.**

Beyaz – qara; tar – keñ; ağır – yengil; yahşı – yaman; siyrek – sıq; toq – aç; arıq – semiz; bayat – taze; erte – keç;

balaban – kiçkene; qattı – yımşaq; sağlam – hasta; aqıllı – aqılsız; sıcaq – suvuq; yarıq – qaranlıq; yüksek – alçaq; qış – yaz; oğlan – qız; şeer – köy; dert – derman; dost – duşman; qaraman – qorqaq; zarar – fayda; qartana – qartbaba; saba – aqşam; kündüz – gece; yaşlıq – qartlıq; cenk – barışıq; uzun – qısqa; tenbel – işkir; oğlan – qız; bermek – almaq; külmek – ağlamaq; üst – iç; batır – qorqaq; kelmek – ketmek; tuzlu – tuzsuz; dülber – çirkin; davuş – ses; faydalı – faydasız; faydalı – zararlı; hatırlamaq – unutmaq; edepli – edepsiz; yuvaş – atik; yañğıravuq – sağır; az – çoq; artında – ögünde; bar – yoq; başı – soñu; qadimiy – zemaneviy; quru – sılaq; külmek – ağlamaq; maqtamaq – sögmek; oturmaq – turmaq; turmaq – yatmaq; temiz – kirli; uzaq – yaqın; adiy – mürekkep; anda – mında; az – çoq; aqiqat – yalan; yaş – qart; yaşlıq – qartlıq; yañı – eski; ince – qalın; içeri – tışarı; kök – yer; qurmaq – bozmaq; toq – aç; eyilik – kemlik; yazlıq – qışlıq; kirdi – çıqtı.

⇨ ***3-iş.*** **Addaş sözlerniñ mana ceetinden farqını cümlede qullanaraq kösteriñiz.**

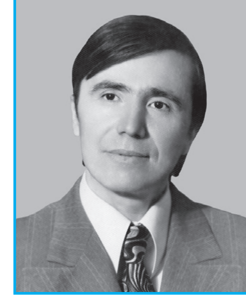
Bağ, sağ, kâmil, çal, top, Saniye, yaş, ava, bet, çekmek, çalmaq, saz.

⇨ ***4-iş.*** **Addaş sözlerniñ çeşitini tayin etiñiz.**

Yahşí – yáhşı, qattı (qatmaq) – qattı, iç (içmek) – iç, tuz – tüs, bar (barmaq) – bar, al (almaq) – al, qız (qızmaq) – qız, baqa – baqa, qoy (qoymaq) – qoy, çıq (çıqmaq) – çıq, tış – tiş, tüş (tüşmek) – tüş.

Qoşma metin

İsa Abduraman – 85 yaşında!

İsa Abduraman – qırımtatar edebiyatınıñ ustazlarından biridir. Onıñ eserleri teren manalı, temsil ve ümütnen tolu. Misal içün 'Baar' [onıñ cıyıntığı] ayrı bir mananı temsil ete. Birinciden o, ağır qışnı yeñe. Baar degende, müellif oz halqını da köz ögüne ala edi. İsa Abduraman özü de baarde doğdı. Onıñ baarnen bağlı çoq şeyi yazılğan. 'Baarni seve men, elbet, – dey o. – Asıldır... bir kitap çıqaracaq olsam, nenendir oquyıcını ayretlendirmege tırışam'.

İsa Abduraman doğma Kezlevlidir. 7 yaşlı bala olğanda qorantasınen sürgün etilgen. Şiirlerni ta mektep çağında yazmağa başlağan. İlk şiirini gazetada 1961 senesi bastırğan edi. Soñra o, gazetanıñ daimiy müellifi olğan. Onıñ qalemi izinden bir çoq nesir eserleri çıqqan. Bu, şaqalı ikâyeler, povest ve maqalelerdir. 1979 senesi İsa Abduraman Yazıcılar birligine kirgen, nam qazanğan jurnalist olğan. 1997 senesi Qırımğa avdet olğan soñ, daa küçlü eserler yaratqan. O, onlarnen cıyıntıqnıñ müellifi, alâ yazmaqtadır. 'Ğurbetim ana-Vatan olmadı, çünki meni bekley edi Yeşil ada – Qırımım! ğurur, şanım, sevinç, qayğım, keçmişim ve yarınım! Atta taşnı, qayalarnı teşip keçken tamırım!'– dep yekünley o, tedbirini.

Crimean Tatars

- İsa Abduramannıñ eserlerinen endi tanıştırsıñız. Onıñ 'Şeñ elifbe'sini er bir bala oqup sevingendir. *('Top, top, top. Men oynayım top. Çoq, çoq, çoq men toplayım dost...'*, ya da *'Balabandan-balaban balıq ketirdi babam...'* ve il.) O, qolay oqula edimi? Sizce, bunıñ sebebi nede ya? Bir qaç satırını aqlıñızğa ketirip, ifadeli oquñız.

23-NCİ AFTA

Sarf

Turğun ibareler

Talebeler, siz cümle tizgende, fikriñizni çoqusı allarda ayrı sözlerni birikmelerge serbest qoşıp şekillendiresiz. Em siz saylağan sözlerniñ er biri, cümlede özüniñ ayrı manası olıp qullanıla.

Lâkin bazıda öyle ola ki, özüniñ ayrı manasından farq etip, bir qaç söz, birleşip, umumiy mana bildire. Meselâ, 'başı kökke yetmek' birikmesinde er bir sözniñ ayrı, luğattaki manası olsa da, olar birlikte 'pek quvanmaq' manasını bildire. Böyle birikmelerge **turğun ibareler** deyler, çünki olarnıñ terkibindeki sözler, tek böyle tertipte qullanğanda deñişmegen bir mananı teşkil etti. Şunıñ içün cümlede qullanğanda olarnıñ terkibindeki yerini (bazıda da şekillerini) deñiştirmek olmaz. Şu sözlerniñ episi de bir vazife becerir.

Şu ibarelerniñ kölemi, til inkişaf etkeninen daima yañı soylarınen tola. Çünki ayrı bir fikirni nutuqta azır bir şekilde qullanmaq mümkün ola. Meselâ, *ğalebe qazanmaq, zarar ketirmek, para yapmaq, asretlik çekmek* ya da *yıl-yıldan, nesil-nesilden, balabandan-balaban* kibi şekiller şu sıradandır. Olar turğun ibareler (ya da ilimde – frazeologizm) olmasa da, **azır nutuq birlemleri** sayıla. Bundan ğayrı, **ibare**lerniñ özü ayrı bir janrını bile teşkil ete. Keñ tarqalıp, olar umumen til zenginligini ifadeley ve şahsen insannıñ söz ustalığınıñ esasını teşkil ete. Meselâ:

adıñnen qart ol – birevge uzun ömür tilep aytıla;

aytmağa til barmay – oñaytsızlanmaq; aytıp olamamaq; fikirni aytmaqtan çekinmek;

azır aşqa duacı – özü bir şey yapmadan azır şeyge kelip yetişmek;

aqıl qoymaq – 1) nizamğa, tertipke çekmek, terbiyelemek;
2) cezalamaq.

(F. Veliyevniñ 'İbareler' kitabından)

⇨ *1-iş.* **Berilgen turğun ibarelerniñ manasını anıqlañız. Olarnı ağzaviy nutquñızda qullanıñız. Buña cümleler /küçük metinler tertip etiñiz.**

1. Qararsız eglencege (kezintige) berilmek. 2. Közden ğayıp olmaq. 3. Qollarını yibere bermek. 4. Payını bermek. 5. Payını almaq. 6. Belâdan qurtulmaq.

⇨ *2-iş.* **Berilgen cümlelerniñ manasını añlatıñız.**

1. Men onıñ ne yapacağını pek yahşı bilem de! 2. İşleriñiz oñ kelsin! 3. Közüñiz aydın! – Aydında olsun! 4. Qabaatnı oña taşladılar. 5. Qısmeti açıldı. 6. Ötü patladı.

⇨ *3-iş.* **Bu ibarelerni nutuqta nasıl qullanacağıñıznı cümlede kösteriñiz.**

1. Vaziyetke köre. 2. Satın almaq. 3. Satıp yibermek. 4. Ne bermegen Alla /belki bir şey olur/ ne olsa olsun dep. 5. Ruhtan tüşmek. 6. Ruhunı kötermek.

⇨ *4-iş.* **İbarelerni olarnıñ manasınen keliştiriñiz.**

1. Bizden bir qalaqay, topraqtan biñ qalaqay.	1. Tasil körgen, oqumış; oquğan adam
2. Biñ peşman olmaq	2. Bereket daa çoq olsun
3. Göñül qırmaq	3. Kimniñdir sayğı-ürmetini, işançını qazanmaq
4. Közge kirmek	4. Birevniñ canını ağırtmaq
5. Merekep yalağan	5. Başını divarğa urmaq, yapqan işine peşman etmek; yañlış iş yapqanını añlamaq

Qırım baari

Ablâziz Veliyev

Acayip ülkemiz bar,
Onı candan sevemiz.
Küz, qış, yaz em baari
Cıyınıqlı ter-temiz.
Amma baar mevsimi
Episinden yahşıdır.
Diñlep qaval sesini
Deysiñ 'Vatan aşqıdır'.

Çoçamiyler, lâleler,
Patlaqçanaq, kök totay,
Dır-dır Fatma, naneler –
Tabiiyler kök otday.

Dere, dağ ve qırları
Sanki dersiñ bir maqat.
Göñül ohşar yırları
İnsanğa berip taqat.

Menim içün sen daim
Anam kibi dülbersiñ.
Aziz ana-Vatanım
Biz içün sen gül yersiñ.

Sual ve vazifeler:

1. Şiirni ifadeli oquñız.
2. Şiirniñ mevzusını tayin etiñiz.
3. Şiirniñ esas fikri (ğayesi) neni ifadeley?
4. Eserde rastkelgen yañı sözlerni elektron luğat vastasınen añlamağa tırışıñız.
5. 'Göñül ohşar', 'taqat berir' birikmelerinde sözlerniñ köçme manasını tayin etiñiz. *Göñül* ve *taqat* sözlerine manadaşlarnı tapıñız.

6. Şair Vatannı kimnen teñeştire? Buña köre ömrümizdeki emiyeti aqqında netice çıqarıñız.

7. Vatan aqqında atalar sözlerini hatırlañız.

8. Şiirni ifadeli oquñız. Vatanımıznıñ baar manzarasını (sözlernen ya da resimnen) tasvir etiñiz.

Ev işi

1. Evel oqulğan eserlerniñ bazılarından turğun ibarelerni tapıp, defteriñizge yazıp alıñız. Olar bildirgen manasını hatırlañız.
2. Luğattan faydalanıp, şöyle birikmelerge qırımtatar ibarelerini tapıñız: *вухо ріже; все одно; гірше не може бути; говорити до діла; легко сказати; ламаного гроша не вартий; порушити слово; не пхай носа до чужого проса; ні слуху ні духу*.
3. Oca teklif etken baar aqqında şiirlerni oquñız. Olarnı talil etiñiz.
4. Böyle ibarelerniñ manasını tayin etiñiz: Alla bile; bar sesinen; köpek suvarıp yürmek; yüregine (canına) tiymek; (öz) boynuna almaq; özüni tutmaq; köklerde uçmaq; iç olmasa; aqlına kelmek; aqıl qoymaq; aqlından çıqmaq.

Qoşma metin

Turğun ibarelerniñ milliy özgünligi ve zenginligi
(metinler)

Çıtırdap-çıtırdap yana odunlar.
Yastıqtan yımşaq anamnıñ tizleri!
Yürekni ohşar onıñ tatlı sözleri,
Maña külip baqqan közleri…

S. Emin

Ana

Eskender Fazıl

Ana, anay,
Anaçığım,
Qanı-canım,
Küç-qudretim,
Oy-fikirim, Saf vicdanım,
Bu dünyada Sensiñ menim
Baht yıldızım. Sensiñ,
Anam,
İlki em de Soñki sözüm.

Anamnıñ yırı

Gülzar Dermenci

Hatırama siñip qaldı
anamnıñ yırı,
Oña zil tuta edi sabalar
sırı,
Acayip sabiyge yır diñle-
mege,
Ana quçağında bol yerleş-
mege.
Yüzüni aça yırnıñ nağmesi,
Ananıñ sesi – Vetannıñ
sesi.
Onıñ cümert davuşı göñ-
lümni aça,
Yırğa sevda yüregim sanki
de uça.

Mustaqil oquv içün

Anama bahşış

(ikâye)

Nüzet Ümerov

Tezden anamnıñ doğğan künü olacaq. Ağamnen oña ne bağışlaycağımıznı alâ daa bilmeymiz. Ağam Rustem:

– Bahşış öyle olmalı ki, onı em anam begenmek kerek, em özümizge de faydası olsun, – dedi.

Biz ne alayıq eken, dep çoq tüşündik... Alacaq bahşışımıznı anam da begenmek kerek, biz de. Çamaşır yuvğan maşinası bar. Atta tikiş maşinası bile bar. O bizge bita-

mızdan qaldı. Er şey bar, amma yengil maşinası yoq. Oña bahşış olaraq yengil maşina alır edik, amma Ruslannen ekimizde tek yigirmi üç kümüş bar. Yigirmi üç kümüşke ise 'mersedes' alamazsıñ.

Tükânlarnıñ birisinde 'Tılsımlı soba' dep adlandırılğan furun tavasını kördik. Özü tögerek, yıltıray, dülber. Eñ müimi ise özü pişire. Şnurnı rozetkağa kirsetseñ – ana saña köbete azır! Amma da yahşı bahşış! Fiyatı da kelişe, olğanı-olacağı yigirmi kümüş. Ağamnen bu tavanı almaq qararına keldik. Qalğan parağa ise güldeste alırmız.

Anamnıñ doğğan kününe biz oña tantanalı sürette dülber kâğıtqa sarılğan ve üstü açıq mavı renkli şeritnen baylanğan qutunen üç qırmızı qaranfil bağışladıq. Anam bizim bahşışımızğa pek quvandı ve onı deral sınap baqmağa istedi. Un, yımırta, yağ çıqarıp, hamır bastı ve yarım saat keçer-keçmez, bayram sofrasına qabarıq, üstü qızarğan qalaçnı çıqarıp qoydı!

Anam pek quvandı. Biz ise ondan da ziyade. Qalaç pek lezetli edi.

24-NCİ AFTA

Aziz ana

Alyana Osmanova

Anam – menim can dostum,
Sırımnı açam oña.
Ögütlerinen büyüdim,
İkmetli menim anam.

Anam çoq şeyler bile,
Közlerinde ışıq bar.
Şırın sözleri ise –
Dünyada eñ tatlı bal.

Geceni kündüz etip,
Tınım bilmey er ana.
Qartlıq çağına yetip,
Balanen ğururlana.

Ana biz içün aziz,
Daima tazim etem.
Anamıznı sevemiz,
Ürmet ile baş egem.

Onıñ qadrin bileyik,
Ana-bir, başqası yoq.
Göñülin kötereyik,
Anağa borcumız çoq.

Luğat

aziz – *святий*
baş egmek – *вклонитися*
borc – *борг*
büyümek – *дорослішати*
ğururlanmaq – *пишатися*
şırın sözler = tatlı sözler
ışıq = yarıq
sır – *тайна*
ikmetli – *мудрий*
ögüt = nasiat (*настанови*)
tınım ~ tınç, raat vaqtı olmay
tazim etmek = temenna etmek, şereflemek

Sual ve vazifeler:

1. Şirni ifadeli oquñız.
2. Şiirniñ mevzusını tayin etiñiz.
3. Şiirniñ esas ğayesini tayin etiñiz.
   a) yaqın adamlarımıznen yahşı munasebette olmaq kerekmiz;
   b) analar öz balalarını qayğıralar, balalar analarına daima yardım etip, olarnıñ qadrini bilmeliler.
4. Analarıñıznıñ adiy yaşayışını ikâye etiñiz.
5. Şiirde qafiyeli sözlerni tapıñız.
6. Manadaş söz sıralarını oquñız ve aqlıñızda qaldırıñız: ışıq – nur – ziya – yarıq; aziz – muqaddes – mubarek – ayya; şirin – tatlı.
7. Aşağıdaki atalar sözlerini oquñız. Ananıñ balağa büyük sevgisi aqqında atalar sözüni tapıñız.
   a) Ana barğan yerge bala da barır.
   b) Ana içün bala baldan da tatlıdır.
   c) Ana kibi yar olmaz, Vatan kibi yer olmaz.
8. Şiirni tekrar ifadeli oquñız. Ezberleñiz.

Sarf

Söz terkibi ve söz yapıluvı
Sözniñ tamırı ve negizi
Yalğama. Tamırdaş sözler

Cümlede sözlerni biz deñişmegen alda ya da kerek şeklinde qullanamız. Cümlege kerek şekli qırımtatar tilinde sözniñ **tamr**ından soñ **yalğama** qoşulıp teşkil etilir. Er bir yalğamanıñ sözge qoşqan manası bar. *Tam* mana tamrında saqlanır. Bu, sözniñ özegidir:

Bir+leş+ken ***biñ+ni*** ***yıq+ar***

Yalğamalar ardı-sıra ile sözni *qoşma* manalarınen tamamlar. Şu yalğamalar türlü vazife becerir. Yañı mana ifadelegen yalğamağa ***söz yapıcı*** deyler. Olar isimden başqa isim, ya da sıfat, fiil ve diger söz çeşitini yapqan yalğamalardır. Em sözge yañı mana bergenleri içün luğatqa ayrı söz olaraq kirsetilir:

yapmaq → yap**tır**maq, yap**ıl**maq, yap**ma**maq ve dig.

tuz → tuz**lu**, tuz**luq**, tuz**suz**, tuz***lamaq***, tuz***lanmaq*** ve dig.

cemi (= episi) → cemaat, cemiyet, cedvel, mecmua ve dig. (*Mında diqqat etiñiz*: şu sözlerde yalğamalar endi tamırğa kirgen. Olar yalğama olaraq belgilenmez, ve bazıda tamırnı deñiştire bile. Şu cümleden daa misal ketireyik: kitap – k*ütü*phane; etraf – taraf ve il.)

Misal etip kösterilgen sözlerniñ episi biri-birine **tamırdaş** sayılır, çünki olar tek yalğamaları ile farq eteler, tamırları ise bir (=aynı) qala.

➪ ***1-iş.*** **Berilgen sözlerden 3 tamırdaş gruppanı teşkil etiñiz. Qalğan sözlerden cümle tiziñiz.**

Almaq, qapmaq, işçi, qaranlıq, tişlemek, almá, qapu, işlememek, qaraman, basıp almaq, álma, işsever, qaravullamaq, alınma (söz), qap-qara, işbirlik, işaret, beralmamaq, işküzar, (suv ve) qara, qara (haber), işanmaq, al (tüs), işdeş, al (emir meyli), qaraboğday, işkir, iştirakçı, qararlamaq, al (vaziyet), işhane, göñlüni almaq, qaralama (defter), yuqlap almaq, qarılğaç, qar, işçenlik, qarama-qarşı, işletmek.

⇨ *2-iş.* **Berilgen sözlerde tamır ve yalğamalarnı ayırıñız.**

Yollamaq, yollayıcı, nevbetleşmek, ögretici, oqutılğan, olğan-olacağı, pekitilmek, sabırsızlıqnen, sevindirici, tarttırmaq, tekrarlamamaq, tenbileyici, tutulmaq, tutunmaq, tüzenmek, tüzelmek, ustahane.

⇨ *3-iş.* ***Bir, baş, köz*** **ve** ***kün*** **sözlerine tamırdaş sözlerini tapıñız.**

⇨ *4-iş.* **Afta devamında oqulğan metinlerden tamırdaş sözlerini yazıp alıñız.**

⇨ *5-iş.* ***-lıq, -daş, -maq, -ma, -cı*** **kibi yalğamalarğa ve olarnıñ diger şekillerine sözlerni misal ketirip teşkil etiñiz.**

⇨ *6-iş.* ***Aqiqat, közlük, talapkâr, aynecilik, maqtav, qonuşuv, qaldırım, keçirilmek, toqtatmaq, sağlıqlaşmaq, evelki, yavaştan, yanında, qaverenki, doğrulıq*** **kibi sözlerniñ tamır ve yalğamalarını belgileñiz.**

⇨ *7-iş.* **Berilgen sözlerge sıfat yapıcı (*-lı* ve *-sız*) yalğamalarını qoşuñız. İmlâlarına riayet etiñiz.**

Suv, köpük, tuz, sayğı, ses, nur, sevgi, para, tantana, quvanç, taş, yün, uc.

Ev işi

1. **Ana ve analıq aqqında nasıl meraqlı eserler bilesiñiz? Hatırlañız.**
2. **Oca teklif etken ana aqqında şiirlerni oquñız. Begengeniñizni ezberleñiz.**
3. **Analıq mevzusına bağışlanğan subet keçiriñiz.**
4. **Şiirni oquñız.**

Bizim içün yuqusını bölgen anamdır,
Ağzından loqmasını çıqarıp bergen anamdır,
Yañılsaq, doğru yolğa salğan [*şive*: qoyğan] anamdır,
Yıqılsaq, tursatıp, qoluna alğan,
Bir dertke oğrasaq, oylarğa dalğan,

Adaşsaq, yoldan qurtarıp alğan...
Analar içün ömürlik borcumız.
Bugün bu bayram-bahşış anama, sizlerge!

Özüñiz de bir şiir yaratıp baqıñız.

5. **Becerilgen vazifeler esasında tedbir azırlañız.**
6. **Aşağıda berilgen metinde, qayd etilgen sözlerniñ yalğamalarını belgileñiz.**

Küneş Ay-Petri şavleleri **dağlarınıñ** uclarını aydınlata. Mishor **köyüniñ** üstüne **sepile**. Ortalıqta güzel pempe güller açqanda, hoş qoqu saçqanda, qaval sesini **diñlemek** içün saarde erte yarıq uçıp **keldik** bu yerge. Qırmızı gül **göncleleriniñ** qoqusı öyle tatlı, dersiñ saar **yuqusı** sefa bere. Güzelniñ **qarşısındaki** yıldızlar titrey-titrey **sönip** qala. Eñ güzel çeçek – Arzıdır. Dağlarnı meftün etken nefis çeçek Arzıdır. ‘Sesiñ er kes içün tatlı-tatlı nağme kibi **yañğıray**. Sen **yırlasañ**, bütün Qırım **diñlene**... yürek taşa, iñlene’. (*‘Arzı qız’* efsanesinden)

Luğat

pempe = al
saar = tañ atmazdan evel
sefa = zevq
nağme = ava, ezgi, maqam (*наспів*)
iñlene ~ ağlay

Bir top aqbardaq

Enver Qurtumer

Rahmetli qartanam, Taraqtaşlı Emine Seydali qızı Tonqanıñ hatırasına bağışlana

Aqbardaqnı pek sevem. 'Ne içün?' – dersiñiz. Çünki onda insannı kendisine çekken tekrarlanmaz dülberlik, naziklik bar... Bu sebepten onı toy aqşamı ap-aq anterini kiygen kelinge beñzetem. Bundan da ğayrı, aqbardaq – ilk baar çeçegi, baar habercisi. Ve...

1970 senesiniñ kiçik ayı edi. 7-ci sınıfta oquy edim. Anam er vaqıttaki kibi, işten keç qayttı. Boldurğanına baqmadan, yüzünde nasıldır sevinç izleri duyula. Babam rahmetli olğan soñ, anamnı ilk kere böyle vaziyette köre edim.

– Balalar,– dedi anam, bizlerge baqıp.

Üç ağa-qardaşçapıp kelip, anamnıñ yanına oturdıq. 'Ne söyleycek eken' dep, sesimizni çıqarmayıp bekledik.

– Köyge putövka kelgen, Yaltağa eken. Köyde: 'Putövkanı Müslime ablağa bereyik, bir Qırımnı körip kelsin',– dediler. Razı olacaq edim ama, sizni tüşündim. Sizni kimge qaldırıp keterim? – dedi efkârlı bir sesnen.

Üçümiz üç taraftan anamnıñ boynuna sarıldıq.

– Ana, anaçığım! Razı ol. Bizni tüşünme. Biz ep işlerni yaparmız. Tavuqlarnıñ yemini de, Kökmannıñ (köpegimiz) aşını da vaqtında berirmiz... – dep, anamıznı razı etmek içün bütün merafetimizni kösterdik.

– Aydı, güzel,– dedi anam külümsirep.– Yarın dedeñizden, katañızdan da bir aqıl tanışayım. Ne derler,– dedi.

Üç ağa-qardaş yatağımızda saba olmasını bekley-bekley, nasıl etip yuqlap qalğanımıznı duymay qalğanmız.

Qartanamnen qartbabam qomşu köyde yaşay ediler. Anam işke keç qalmamaq içün saba erte yolğa çıqqan. Ana-babasınen körüşken. Beraber saba qavesini içken ve meseleni añlatqan.

Qartanam:

– Böyle imkânnı qaçırma saqın. İlle razı ol. Belki köyümizge barmağa çareñ olur. Evimizden haber alırsıñ... – degen, közyaşlarını maramasınıñ ucunen silip.

Qartbabam ise:

– Olacaq şey degil qızım. Olarnıñ aytqan laflarına çoq inanma. Köyde o qadar adam çalışıp da, bir qırımtatarnı yollaycaqlarmı,– degen.

Nasıl da olsa, bir qaç künden soñ anamnı Qırımğa ozğardıq. İlk afta köz açıp yumğan kibi keçti ketti. Amma yavaş-yavaş üç ağa-qardaş anasız ayatnıñ ne olğanını is etmege başladıq. Üçümizniñ de közlerimiz yolda. Sabırsızlıqnen anamıznı bekleymiz. Yoldan nasıl naqliye keçmesin, aman azbar qapığa çapamız. Niayet, evimizniñ qarşısına avtobus kelip toqtadı. Üçümiz de oq kibi azbar qapığa atıldıq. Acele qapını açtıq. Qarşımızda, eki elinde eki çantasınen anamız tura edi. Çapıp yanına keldik. 'Hoş keldiñ anaçığım',– dep, üçümiz iç taraftan sarıldıq. Ellerindeki çantalarnı alıp, ep beraber evge kirdik. Anam evniñ töründe töşelgen minderge keçip oturdı.

– Ne ise, evge de kelip çıqtım. Rabbime çoq şükür! Soñ, siz ne aldasıñız? Mensiz qıynalğandırsıñız? Aşıñıznı-suvuñıznı baqmağa çareñiz oldımı..? – dep, bizlerge ardı-sıra sualler bermege başladı.

Kadâm bir çette oturıp, dünyasını unutqan alda, israrnen çantalarnı qarıştırıp 'teftiş' yapa. Ağamnen ekimiz sert baqışlarımıznen onı toqtatacaq olamız. O ise bir şey añlamay, ep 'teftiş'nen meşğül. Eñ soñunda bir kâğıt torba çıqardı. 'Bu ne?' degen kibi, torbanı töpege köterip anama baqtı. Anam telâşlı bir sesnen:

– Canım evlâdım, muqayt ol! Anda aqbardaqlar bar! – dedi ve yaslanğan yerinden acele tiklenip oturdı.

Kâğıt torbanı eline alıp, içinden sılaq bez parçasına sarılğan bir top ap-aq çeçek çıqardı. Olarnı bizge kösterip:

– Bu çeçekniñ adı – aqbardaq. Qırım çeçegi. Yarın qısmet olsa katañızğa alıp barırsıñız. Kim nasıl sevinir... – dedi.

Ertesi künü mektepten kelgen soñ üç ağa-qardaş anam azırlağan boğçalarını alıp yolğa çıqtıq. Avtobusta keter eken, qartanama apansızdan bir ‘bahşış’ yapmağa qarar berdik.

Çoq keçmeden qartanam yaşağan köyge yetip keldik. Yavaştan azbar qapını açıp, içerige baqtıq. Kimse körünmey. Çevikliknen evge kirdik. Dolaptan bir çay bardağı alıp, ev ortasında turğan qona üstüne qoydıq. Aqbardaqlarnı çıqarıp, çeberliknen bardaqqa yerleştirdik. Kendimiz ev töründe tertipnen cıyılğan bir top minder artına keçip saqlandıq. Sesimizni çıqarmayıp, qartanamıznı bekledik...

Birazdan ayaq sesleri eşitildi. Qapı açılıp, qartanam kirdi. Qona üstündeki aqbardaqlarğa baqtı. Bir qaç saniye ses-solğı çıqmadı. Soñ yavaş-yavaş qona başına kelip oturdı. Aqbardaqlarğa baqtı. Taaciplenip, sağ eliniñ avuçınen ağzını qapattı. Aqbardaqlar qoyulğan bardaqnı eline aldı ve toyıp-toyıp qoqladı. Er qoqlağanda: ‘Ah, canıñıznı seveyim. Qırımnıñ qoqusı kele’,– dep tekrarladı. Közlerinde peyda olğan bir qaç tamçı közyaş asretlikten solıp-sararğan, zorluqlardan bürüşken yüzünde sılaq izler qaldırıp, peştimalınıñ üzerine tamladı...

Minderler artından bu vaqianı közetir eken, ne sebepten aqbardaqnıñ qartanam içün ne qadar qıymetli olğanını o vaqıt añlamağan edim.

Yıllar keçti. Çoq şeyler unutıldı. Amma aqbardaqnı ve qartanamnıñ közyaşlarını unutmadım. Olar qalbimde Vatan asretligi ateşini yaqtılar. Bu asretlik meni Qırımğa ketirdi...

Ana-Vatan quçağında yaşayım! Balalıq künlerimden hatıra olsun dep, azbarıma aqbardaq saçtım. Aqbardaqnı pek sevem. Olar menim içün küreş ve ğalebe timsali.

Luğat ve şive sözleri

qartana = kata = bita
abla = tata
peştimal = öglük
söylemek = aytmaq
sert – *суворий*
tör – *почесне місце*
çeberliknen ~ ustalıqnen
teftiş = *mında*: teşkerüv, aqtaruv
naqliye = transport
asretlik – *туга*

1. **Qartananıñ asretliginiñ sebebi nede olğanını, ikâyeniñ mündericesinden añlap oldıñızmı? Ya qaramanğa çeçekler ne içün küreş ve ğalebe timsali olğanını añladıñızmı?**
2. **Qorantañızda buña oşağan ikâyelerni eşittiñizmi?**
3. **Aşağıda berilgen atalar sözlerinden ikâyeniñ mündericesini açıqlağanlarını saylap añlatıñız, soñ defteriñizge köçüriñiz.**

Ana kibi yar olmaz, Vatan kibi yer olmaz.
Vatanğa hiyanet etken, öz anasına hiyanet eter.
Vatan – doğmuş anañ ise, ğurbet il – ögey anadır.
Vatan sevgisi – sevgilerniñ eñ büyügidir.
Vatansız adam – yırsız bülbül.
Vucut qartaysa da, göñül qartaymaz.

25-NCİ AFTA

‘Aqbardaq’
(ikâye)

Tair Halilov

Bütün gece toqtamay yağğan ilki baar yağmurı kölgeli alçaqlarda ve oba-töpe sırtlarda şekerlenip, saqlı yatqan qar qalımtılarını büs-bütün iritip, sabağace yer yüzüni qap-qara etip taşladı.

Nasibe apte adetince erte uyandı. Tışqa çıqtı. Yağmur daa sepeley edi. Qamışnen qoralanğan azbar içinde eki qazıq boyu çekilgen telden aqşamdan unutıp qalğan çamaşırlarnı yığdı ve kene odağa kirip, şır suv şeylerni birer-birer sıqıp soba töpesindeki yipke yaydı.

Suvuğan, dım oda onıñ keyfini bozdı. Qıyış-qonğur tahtalarnen qurulğan setniñ üstünde çarşafsız, yamavlı yekâne yorğanı tübünde qalaçlanıp yuqlağan doquz yaşında oğluna mazün, sevginen nazar taşladı. Yüregi taştı. Onıñ başı ucuna tiz çökip, saçlarını sıypadı, eppeyi vaqıt eleslenip, qaarlenip oturdı. Soñ dört ayaqlı demir sobağa ğozapaya toldurıp, tutaştırdı. Çay qaynattı. Ne qadar qıymasa da, oğlunı uyantmağa mecbur oldı.

– Aç közleriñni, qozuçığım. Saba oldı,– dedi anası oğlunıñ perçemini nazik-nazik çıbalatıp.– Qalq, oğlum, vaqıt keldi.

Qurtnezir közlerini açtı, külümsiredi ve yanağını anasınıñ eline qoyıp:

– Anam, anaçığım. Menim küneşim,– dedi.

– Tur, tosunım, kiyin, yüzüñni yuv. Çay içeyik de, tarlağa barıp, ğozapaya ketireyik. Odunımız bitti.

– Ana, tüşümde bilesiñmi kimni kördim?

– Kimni, canım? Eyilikke olsun.

– Babamnı. Saqalı ösken, tap köküsine qadar tüşken…

– Tüşüñ pek yahşı. Belgisiz ğayıp olğan, sağ qalğan askerler alâ daa qaytıp keleler. İnşalla, babañ da sağdır,– dedi anası.

Oda tekaran qızğan edi. Qurtnezir ştanını, kölmegini, anası tikken yelekni, örgen çoraplarını kiyip, büyük, bol kaloşlarnı süyreklep, tışarı çıqtı. Qora qazığına mıhlı savuttan betini yuvdı.

Şu vaqıtqace anası sofra donattı. Ötmekke sarı yağ silip, sıcaq, tatlı çaynen sabalıq yemeklerini aşadılar. Babasını sofra başında da añdılar. Soñra coşqun, sevinç bekler bir alda ekisi de tarlağa kettiler.

İnce, can sıqıcı yağmur ep sepelemekte. Ortalıqta daa yeşillik körünmese de, endi baar kelgeni belli olıp tura. Sürü-sürü kiyik papiyler avada qanatlarınen sızğırtıp uça, özen boyunda aselet yerniñ tuzunı yuvmaq içün suv qoyulğan pamuq tarlalarında özlerine aş qıdıra ediler. Uzaqta qararıp turğan zerdali bağçasınıñ üstü erılğan renkli ince ve yengil tumannen qaplı… Taze topraq qoqulı baar avası köküs qafesiñni toldura, o, tap qan damarlarıñace siñe, göñülni hoş ete, coştura. Olar saban tiymey qalğan çet sıralardaki qaverenki pamuq saplarını birer-birer oraqnen orıp aldılar ve eki top ğozapayanı yipnen sıqtırıp bağlağan soñ, biri-biriniñ yardımınen arqalarına urıp, zar-zornen ayaq üstüne qalqtılar. Köyge az qalğanda, olar arıq boyundaki töpeçikte ösken dut teregi tübünde az-buçuq raatlanmaq istep toqtaldılar.

– Qısmet etse, babam qaytıp kelse, biz babamnen ğozapayağa qatnarmız. Sen ise evde aş pişirip, bizni beklep oturırsıñ yahşımı, ana? – dedi oğlu.

– Ay-ay, balam, babañ tez-tez kelseydi, biz de alem kibi yaşar edik, – dep iç çekti anası.

– Ana, ana, baq! Baq, ana! – dedi Qurtnezir ayretli davuşnen.

– Ne o?

– Aqbardaq! Seniñ sevgen çeçegiñ.

– Vay, balam! – Nasibe apte üç-dört adım çette, bıltırki otlar arasından bem-beyaz, sabiy qalbi kibi temiz-pak, yer tübünden baş köterip, dünya yüzüne baqıp turğan çeçekni kördi. Nazarı tılsımlağan aqbardaqqa tikilip qaldı. Bu ilki baar çeçeginen onıñ eñ sevinçli, eñ bahtlı künleri bağlı dese, kimse inanmaz.

– Balam. Zamet de olsa, o çeçekni maña alıp ber.

Oğlu qoltuqlarını yipten boşatıp, eline süyrü bir tayaq aldı da, aqbardaqnı tübü-tamırınen qazıp çıqarıp, anasına uzattı.

– Sağ ol, evlâdım. Ömüriñ uzun, bu çeçek kibi temiz, taze olsun,– dedi anası.– Bunı evde bir boş qutuçıqqa oturtırmız.

Olar qalqıp, aqırın-aqırın kene yolğa çıqtılar. Bu kün yağmurlı, sılaq olsa da, olar içün ğayet hayırlı kuun edi. Ana-bala evge yeter-yetmez, azbarlarında nasıldır bir qalabalıq kördi. ‘Ne oldı, aceba?’– dep turğanda, qarşılarına qomşu bala çapıp çıqtı.

– Nasibe apte, közaydın! Seitnebi ağa sağ-selâmet keldi! Evge kirmey, sizni beklep tura.

– Ne deysiñ şu?!

– Kerçek, Nasibe apte. Közaydın!

Nasibe apte sırtındaki yükünen çalqasına avdarıldı ve bulutlı kökke baqıp, aqbardaq tutıp turğan ellerinen betini örtti.

Şaşıp qalğan balasına:

– Bar, balam, çap, balam, babañ kelgen, – dep zornen dudaqlarını qıbırdattı.

Qurtnezir omuzlarını sıqıp turğan yiplerni çezip, ğozapayanı yerge taşladı da, dünyasını unutıp, ayaq tübündeki balçıqnı çevre-çetke sıçratıp, evlerine taba çaptı.

Uzun boylu, pilotkası tübünden gür, sim-siya saçları körünip turğan bir adam elindeki şinelini çemodan üstüne taşlap, köylüler arasından çıqtı ve balağa qarşı tez-tez yurdi. Bir qaç adım qalğanda, o, ellerini qartal qanatları kibi kerdi, çamur üstüne tiz çökti, yanıp-pişip çapıp kelgen oğlunı quçaqlap bağrına bastı.

– Oğlum! Menim oğlum!

Qurtnezir tavşan kibi qaltırap, babasınıñ boynuna sarıldı, onıñ iri, sıcaq közyaşlarını özüniñ çeresinde is etti.

– Babam! Keldiñmi, babam! Men seni gece-kündüz bekledim, sağındım!..

Sarf

Söz yapıcı, şekil yapıcı ve söz deñiştirici yalğamalar

(devamı)

Sözniñ esas manasını deñiştirmey, aqiqatta (yani şu muayyen cümlede) qaysı şekil aktual olğanını ***şekil yapıcı*** yalğamalar bildire. Olarğa çoqluq, isimniñ ohşav-küçültüv ya da sıfatnıñ derece yalğamaları, fiilniñ zaman ve diger yalğamaları kire:

kelmek → kel**di**, kel**gen**, kel**eyata**, kel**mek**, keli**p**, kel**erek**, kel***ir* eken** ve dig.

kitap → kitap**lar**, kitap**çıq**

yañı → **yap**-yañı, **episinden** yañı; güzel – güzel**ce**, **pek** güzel, **eñ** güzel

Sözlerni birikmede özara bağlamaq ve cümledeki munasebetni köstermek içün ***söz deñiştirici*** yalğamalar qullanıla. Bu, mülkiyet, keliş, sayı-şahıs yalğamalarıdır:

kitap – kitap**nıñ**, kitap**qa**, kitap**nı**, kitap**ta**, kitap**tan**; kitab**ım**, kitab**ıñ**, kitab**ı**, kitab**ımız**, kitab**ıñız** → kitab***ım*nıñ**, kitab***ı*ña**, kitab***ı*ndan**, kitab***ımız*nı**, kitab***ıñız*da**;

kelmek – keld**im**, kele**siñ**, kelgen, keldi**k**, kelecek**siñiz**, kelir**ler**.

Sözniñ er bir yalğamasına ait negzi ayırılır. Demek, **negiz** söz yapıcı, şekil yapıcı ve söz deñiştirici, em er biriniñ içinde 1-ci, 2-ci ve il. ola bile:

Keç + miş + i + ni unut + qan + nıñ kel + e + ceg + i ol + ma + z (At. sözü)

söz yapıcı negiz | söz yapıcı negiz | söz yapıcı negiz | söz yapıcı negiz

şekil yapıcı negiz | şekil yapıcı negiz | 1-ci şekil yapıcı negiz | 1-ci şekil yapıcı negiz

1-ci söz deñiştirici negiz | söz deñiştirici negiz | 2-ci şekil yapıcı negiz | 2-ci şekil yapıcı negiz

2-ci söz deñiştirici negiz | söz deñiştirici negiz

⇨ ***1-iş.*** **Berilgen fiillerde yalğamalarnıñ çeşitini tayin etiñiz. Üç söznen cümle tiziñiz.**

Azırladı, qurtarıcı, istey, başlaycaq, küldürdiñ, qayd etildi, kelgen, yatqanda, olaraq, quvalana, yerleşmekniñ, ketirgenler.

⇨ ***2-iş.*** **Metinlerni oquñız. Qayd etilgen sözlerniñ negizlerini tayin etiñiz.**

1. 1806 –1812 seneleri olıp keçken cenk **neticesinde** Qırımnıñ çeşit bölgelerinde açlıq, **hastalıqlar** peyda oldı. Halqnıñ yerli ealisi bu hastalıqtan yoq oldı. Kefede karantinler quruldı... (*İsmetiy*den)
2. Borodânka Buçadan daa beter. Kerçekten **qorqutıcı**, daa farqına baramadıq. İç olmadım bir sağ qalğan ev tapmağa **tırıştım**. Tapamadım. Yoqtır... (Gazetten)
3. Menim adım – Ukraïna,

Leylekniñ yengil qanatı.
Menim adım – ana-Vatan,
Küneşçikniñ **sıcağı**.
Menim adım – Vışıvanka,
Keten kölmekte nağışlar.
Menim adım – mavı kök ve
Altındaki künaylanlar.

Menim adım – Qulan çöller,
Menim adım – Ötmek qoquşı,

Babamnıñ sözü:
Ménim Ukraïna!
Anamnıñ yırı:
Sensiñ Ukraïna!

Soñki çañ mektep bayramı,
Çalbaş Özi tuman üzeri.
Menim adım – Ümütlerimiz,
Menim adım – Sevgi,
Menim adım – pak arzular,
Tañrımızğa işançı!

Menim adım – aynennidir...
Menim adım – İradedir...
Menim adım – Qorantamdır...
Menim adım – eyi Sözdir ki,
Saqlap qaldırır alemni! (*Yırdan*)

⇨ ***3-iş.*** **Berilgen fiillerge yardımcı sözlerni qoşıp, yañı fiillerni teşkil etiñiz. Manaları deñişkeniniñ farqına yetiñiz. Üç fiilni cümlede qullanıñız.**

Aşaycaq (edi), ayta (bermek), öle (yazdı), barıp (yetmek), tutıp (oturmaq), tapıp (olamamaq), oqup (çıqmaq), yuqlay (eken).

Ev işi

1. **T. Halilovnıñ 'Aqbardaq' ikâyesine plan tiziñiz.**
2. **Planıñızğa esaslanıp, ağzaviy şekilde ikâye etiñiz.**
3. **Oquñız. Qayd etilgen sözlerniñ tamır ve yalğamalarını belgileñiz, negizlerini tayin etiñiz.**

Cenk balalarnıñ közleri ile

– **Evimizniñ** yanından bombalar uça. (*Danılo Felde*)

– Buña nasıldır bir 'operatsiya' deyler. Lâkin bu 'operatsiya'degil. Bu cenktir. Onıñ maqsadı – bütün dünyanı alıp, nezaret astında tutmaq.

– Ya bu oña nege kerek? Sen ne ***tüşünesiñ***?

– Men bellesem, balalıqta oña diqqat ***ayırılmağanındandır***, o, böyle yapa. Biz olarğa bir yaramay şey yapmadıq da!..

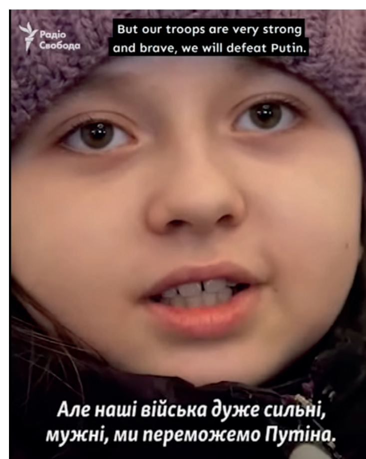

Lâkin bizim askerlerimiz pek cesürler. Biz yeñermiz. Ukraina ğalip olıp çıqar. Eyilik ***kemlikni*** ille yeñer. (*Darya Avdeyeva)*

– O, hırsızlağanını cenk ile qapatacaq ola. O, rusiyelilerniñ episini aldata. O, bütün dünyanı boysundıracaq ola. (*Stanislav Sımonov*)

– Uçaq uçıp kelgende, onıñ artından da pat-pat etip bir şey patlağanı ***eşitilgende*** pek qorqasıñ. Bu bombalar evge tüşmesin dep ***qorqasıñ*** işte... Olar özlerini mında öz evinde kibi duymağa başladılar. Bu soñsuz ava ücümleri... Biz endi evge kirgenimiznen, on daqiqadan yañı qırıcı uçıp kelip, bombalay keteler. Demek, uçıp keçken soñ yaqarlıq toldurıp, kene uçıp keleler bombalamağa. Böyle top snarâdları şeer boyu dünya qadar. Em olar ordu olğan yerge degil, mesken ***maalelerge*** tüşe. (*Yaroslav Çıj*)

– Patlatmağa başlağanları vaqıt men anama çapqanda, şu top menden üç-dört metr uzaqlığında tüşti. Çünki bölgemizge qarşı pek qudretli ateş açqan ediler. Bizge endi boş toplar uçıp kelgen edi, olar ***patlamadılar***, Allağa şükür. Eger patlağan olsa ediler, evimiz olmaz edi, men olmaz edim, anam olmaz edi... Men ses çıqarıcı er şeyden qorqam, misal içün qapu, çekmece ***açılğanda***, topçıq patlağanda. (*Sofiya Ovseyenko*)

– O qadar büyük ateş açılğan edi ki, evimizge de tüşmek mümkün edi. Ev ***yanmasın*** dep, çapıp ketmek kerek edi. Eger atmağa başlasalar, tübge tüşip yatmaq kerek, dep ayta ediler. Maşnada oturğanda bağlanmaq kerek. Cam parçaları tiymesin dep. Kurtkanı bağlamaq kerek... Pek qorqunçlı edi. Er kes ağlay edi. Bitam da ağ-

lap, Litvağa ketiñiz, dedi. Biz onı diñlep, epimiz anda kettik. Biz evde, nasıl atqanlarını baqıp oturmamız da... Endi qayda qaytayıq – anda ne şeer, ne mektepler qaldı! Qara tüslü, kin tolu cenk, adamlarğa raatlıq bermey. (*Yeva Prâdko*)

– Bütün memleketler, bütün seyare bizim tarafdarları, Ukraina Rusiyenen ***cenkleşkenine*** baqalar. Olar yardım ete bileler ama, tek baqalar. Bu, menim fikrimdir. Kim kimni yeñip olacağını bekleyler... Men Ukrainadan ketken soñ, pek ***şaşmaladım***. Kerçek. O, menim ana-Vatanım olğanını men añlayım. Men andan iç ketmeycek edim. Men vatanperverim. Men onı pek sevem. Anda cenk olsa da, men onı pek sevem. Patlatsalar bile, yañıdan qurıp çıqarmız. Men öz ***memleketimni*** pek sevem. Tınç olğan soñ, men ille qaytırım. – Ne içün men onı sevem? – Çünki men anda doğdım. Bu, menim toprağım, menim evim. Er şeyim. Kelecegim. Bütün ***kelecegimdir***. (*Denis Korâçenko*)

Qoşma metin

Olarnı dünya unuttı – 'Azov' unutmadı, 1-ci qısım

(cenkniñ Mariupoldeki eki ayı)

– Balalarğa bir parça aş ketirdik,– dey askerlerden biri.

Er kesnen selâmlaşalar.

– Selâm aleyküm! Kün şerifiñiz hayırlı olsun! Biz sizge bahşışlar ketirdik.

Sofra başına keçip, qoyacaq olalar.

– Balalar, keliñiz yanımızğa, sizge bir parça lezetli şeyler ketirdik,– dep muracaat eteler olarnı körip eşitken balalarğa.

Yavaştan, aşıqmay toplana başlaylar.

– Keçiñiz sofrağa...

– Siz, çıqarıp, sofrağa qoysañız. Mümkün olsa. Biz ise soñ er keske birer parça bölip berir edik,– güzel subetke qoşulacaq ola büyüklerden, analardan biri. – Olar başta aşasınlar. Soñ biz olarğa berirmiz tatlı şeylerni.

– Azçıq tatlılıq, azçıq meyva, odur-budur, tapıp olğanımız qadar işte...

Soñ, toplaşıp turğan ve samimiy tebessümlerini azırda tutqan balalarğa aylanaraq, soraylar:

– Selâm, işleriñiz nasıl?..

Biri-birlerine ellerini, yumruçıqlarını uzatıp körüşeler. Episi – büyügi, küçügi de – yanlarına barmaq istey.

– Bu asker, meni kilsede çoqundırğanğa oşay, öylemi? – dey özara, biri-birine, eki oğlan.

– Biraz...

– Selâm aleyküm,– olarğa aylanıp baqqan askerini körer eken, alçaqgöñülli sesler eşitildi.

– Selâ-a-m qızlar, nasılsıñız? – küleryüz ve nazik sesnen cevaplandı asker.

– Yahşımız. Bir qarar.

– Soñ, yañı sepetler öresizmi? Daa nenen oğraştıñız?

– E, men daa bir yañısını ördim.

Yerine uzanıp yete. Andan alıp, küçük, dülberden-dülber bir sepetçikni numayış ete.

– Pek güzel!.. Bu, ziynetleriñ içündir..? – sorap ruhlandıra asker. Artından qızçıq inciçiklerini çıqarıp köstere.– Pek güzel. Aferin saña canım!

Soñ balalar nasıl oyunlar oynağanlarını aytıp berdiler. Aralarından bir qız:

– Biz mında öyle de oynar edik ama, evge isteymiz. Küneş körmege isteymiz...

Sözge qansıcaq bir oğlançıq qoşulmağa cesaretlendi:

– Selâm aleyküm! Men siz kelgeniñizni kördim de, bir şey aytacaq olam. Biz epimiz mında evge qaytmağa pek isteymiz. Sağ qalıp qaytmaq isteymiz. Soy-sopumıznı, yaqınlarımıznı pek körmek isteymiz.

– Pek, pek sağındıq,– dep qoşula qalğan balaçıqlar.

Asker er şeyni añlay...

Laqırdını başqaca devam etmege tırışa:

– Siz mında epiñiz dostlaşqandırsıñız? Öyle de soñ dost olıp qalacaqtırsıñız, öylemi?

– Ebet!

Asker kelecekke ümüt beslegeninden, balalarnıñ yüzleri daa açıldı...

Yanlarında turğan sabiyçik, telefon oyunını ep köstererek, laqırdıda iştirak etecek ola.

Kamera ögünde bir qızçıq peyda ola. O, öz ikâyesinde böyle dey:

– Fevral (kiçik)niñ 27-de biz anam, bitamnen evden çıqtıq. Bundan soñ ne kök, ne küneş kördik. Biz mından pek çıqmaq isteymiz. Amma bu, telükesiz olsun. Yani, 'yeşil ayat', 'tınçlıq ayat' yolu qurulsın. Kimse yaralanmasın. Ukraina topraqlarına çıqıp, raat yaşamaq isteymiz. Misal içün Lviv taraflarına barıp yetip. Menim ağam bar. O, Harkovde oquy edi. Şeerni bombalamağa başlağanlardan soñ, o, çıqmağa yetiştirdi. Biz de öyle, elbet, telükesiz yoldan çıqıp olsaq, yahşı olur edi.

Daa bir qızçıq laqırdığa qoşulıp, askerlerniñ qoltutqanlarına çoqtan-çoq teşekkür bildirdi.

Daa bir oğlançıq:

– Küneş körmegenimizge eki ay oldı. Tezden çıqqaydıq küneşke!! Em evlerimiz qurulğan soñ, biz raat olurmız. Em Ukraina ğalebe qazanacaq. Ukraina – bizim tuvğan yerimiz, ana-Vatanımızdır,– dedi.

- **Serlevası ve mündericesi aynı olğan videonı İnternetten tapıp seyir etiñiz. Öz teessuratlarıñıznen paylaşıñız**.

26-NCI AFTA

Tufanda qalğan qoy sürüsi

Yusuf Bolat

Çoban Asannı bilesiñizmi? Bilmeseñiz, diñleñiz. Çoban Asan Alim degen yigitniñ dostu. Ayvazovskiyniñ çobanı, Qarabiy yaylanıñ lâçini eken. Ey-yey, oña nafile Lâçin demegenler.

Yaylânıñ ucunda tim-tik bir qaya bar eken. Lâçin Asan boş vaqıtlarında bu qayanıñ üstüne çıqa da, ondan deñizge baqıp, qavalını çala eken. Em öyle bir çala eken ki, deñizdeki balıqlar suv üstüne çıqıp, onıñ çalğısını diñley ekenler.

Şu afatlı künde de öyle yapqan. Em keresinde tek balıqlar degil, qoyları da qayanıñ etrafına toplanıp kelgenler, avadaki quşlar, onı diñlep, başı üstüne asılıp qalğanlar.

Lâçin Asan zevq-sefanen çalğan. Ne içün çalmasın, yarın oraza bayramınıñ birinci künü, çobanlıq etkenine beş yıl olacaq. 'Beş yıl tolğan künü evge kel,– degen Avanes ağa oña,– o vaqıt bütün parañnı beririm – evli-barqlı olursıñ'.

Asan yarınki quvançlı künni oylanmaqta olsun, bu tarafta kök qararğan, deñiz siyarğan, ortalıqqa küpe-kündüz qaranlıq çökken. Birden öyle bir afat qopqan ki, yernen kök qarışqan, yağmur degil, taş yağğan…

Lâçin Asan, qayadan tüşip, qoylarnı captan quvğan arada, serke sırımdan aşağı yuvarlanğan. Serke derkeç, qoy sürüsi de onıñ artından ketken. Köz açtım – köz yumdım degence, beş yüz qoydan bir lanesi de qalmağan.

Lâçin Asan bir özü qalğan. Irğağını omuzına urıp, qavalını quşağına qıstırıp, şorbacısına ketken. Şorbacısı onı

asarmı, kesermi, yoqsa eki yağını bir çızmağa soqıp, Sibirge aydarmı – ne yapsa da aqqı bar.

Azmı ketken, çoqmı ketken. Kefege kelip kirgende, ortalıqnı qaş qaranlığı bağlağan.

– Hoş keldiñ! – degen Ayvazovskiy oña.

Ya çoban Asan ne desin?

– Avanes ağa, qoylar tufanda qaldılar, beş yüzü de sırımdan ketip, elâk oldılar,– degen,– olarnı tölemege ne malım bar, ne aqçam bar, tek bir canım qaldı, onı alıñ.

Ayvazovskiy bu arada başqa bir şey meraqlandırğan:

– Qana, oturıp bir qave iç de, tufan nasıl qopqanını aytçı! Bulut qaysı taraftan kelip çıqtı?.. Kök siyardımı?.. Qoylar mañraştılarmı?..

Bu şeylerni sorap bilgen soñ, Ayvazovskiy çoban Asanğa şöyle degen:

– Bar, qardaşım, cemaatnen bayram yap. Bir aftadan kelirsiñ…

Kel zaman, ket zaman, aradan bir afta keçken. Çoban Asan ne aş aşağan, ne suv içken, ne yuqu yuqlağan. Aftanıñ soñki künü, başını töben alıp, kene Ayvazovskiyniñ qaraltısına kelgen.

– Avanes ağa, meni çekiştirmeñiz, tez-tez cezamnı beriñiz, artıq çıdap olamayım,– degen.

– O da nasıl cezadır?.. Yür, saña kösterecek şeyim bar.

Olar ekinci qatqa çıqqanlar. Yap-yarıq, arman kibi meydan bir odağa kirgenler.

– Endi mına bu şeyge baq! – degen Ayvazovskiy. Degen de, divardaki perdeni çekip alğan.

Lâçin Asan şaşıp-şaşmalap qalğan. Ne içün şaşmasın, divarda öz qoylarını, qoylarnıñ arasında özüni körgen. Yaylânı da, tim-tik qayanı da, sırımdan yuvarlanğan serkeni de körgen.

– Oşaymı? – dep sorağan Ayvazovskiy.

– Tıpqı özü! – degen çoban Asan. – Amma qoylar qıbırdamaylar da?

– Buña resim derler,– degen Ayvazovskiy.

Çoban Asan resim degen şeyni qaydan bilsin! Körgenlerini kerçek bellegen.

– Bu resimni seniñ aytqanlarıña baqıp yasadım,– degen Ayvazovskiy. – 'Tufanda qalğan qoy sürüsi'. Sattım. Satqan parama beş yuz qoy aldım. Qoylar Cemaletdin baynıñ çayırındalar. İsteseñ, kene çoban ol.

Ey-ey, laf bunıñnen de bitmegen. Ayvazovskiy cebinden bir deste çırışlı para çıqarğan da, şatırdata-şatırdata çobannıñ elline tutturğan.

– Beş yıllıq elâl işiñ içün sağ ol, qardaşım! – degen.

Soñ nasıl olsun da, Lâçin Asan quvançından aqlını çıldırtmasın! Qapudan yürip degil de, uçıp çıqtı, deyler. Ey-ey, dünyada yahşı adamlar azmı ya!

O vaqıttan soñ afta keçken, ay keçken, yaz da keçken, küz kelgen. Küzde, deyler, Lâçin Asan, dört para köyden musafir çağırıp, çalğı tutıp, balaban bir toy yaptırğan. Toyda, deyler, Alim batır qaytarma oynağan, Ayvazovskiy oña zil tutqan, dedem de şerbet süzgen. Em süzgen, em içken, qursağı davulday şişken.

Luğat

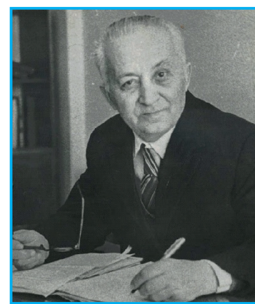
aqıl çaldırtmaq – *зводити з розуму*
afat – *гроза*
lâçin = şain
imdat = qurtuluv
hasar = topraq içinde buz tolu çuqurlar
quzğun = yırtıcı qara quş
zevq-sefa – *задоволення і насолода*
qaraltı – *силует*
qaranlıq çökken – *все поринуло в темряву*
qoy sürüsi – *отара овець*
mañraşmaq – *блекати*
serke – *козел-ватажок*
siyarmaq – *посиніти*
sırım – *стрімчак*
tıpqı özü – *геть такий*
cap – *схил (гори)*
ceza bermek = aqqını almaq (*покарати*)
şorbacı – *господар*
evli-barqlı – *той, хто обзавівся сім'єю*

Sual ve vazifeler

1. İkâyedeki vaqialar ne zaman ve qayda olıp keçe? Bu vaqia Qırımda olıp keçkenini nasıl sözler isbatlay?
2. Baş qaramannıñ adı ve lağabı nedir? Eserniñ baş qaramanlarınıñ adını aytıñız. Nutuqlarına diqqat etiñiz.
3. Asanğa ne içün 'Lâçin' lağabı berilgen? Bir afatlı kün Asan qavalında ne içün zefq-sefa ile çalğan? Şu arada avanıñ nasıl deñişkenini tapıp oquñız. Lâçin Asan qoylarnı quvalağan arada ne oldı? Asannıñ Ayvazovskiynen körüşip, olarnıñ arasında olğan dialognı tapıp oquñız. Bir aftadan soñ Asan Ayvazovskiynen körüşkenler. Res-

sam Ayvazovskiy Asanğa ne köstergen? Asan ne içün şaşıp-şaşmalap qalğan? Ayvazovskiy Asanğa köstergen resimnniñ adı ne? Soñra neler oldı? Fikriñizce, bu kerçek olğan vaqia ya da masalmı?

4. Cümlelerni devam etiñiz.
5. Boş vaqıtlarında Lâçin Asan bu qayanıñ …
6. Çoban bir özü qalğan, ırğağını …
7. Çoban Asan ne aş aşağan, ne suv …
8. Küzde Lâçin Asan dört para köyden …
9. Manadaş söz sıralarını oquñız ve aqlıñızda qaldırıñız: lâçin – sapsan – şain – aqtoğan, afat – qasırğa, evli-barqlı – qorantalı, serke – erkeç – teke, qaraltı – talda – kölge.
10. Qarama-qarşı manalı söz çiftlerini oquñız ve aqlıñızda qaldırıñız: qaranlıq – yarıq.
11. ‘Qaş qaranlığı tüşti’, ‘atanıñ soñki künü’, ‘başını töben aldı’, ‘arman kibi’ ibareleriniñ manasını añlatıñız.
12. İkâye qolay oquldımı? O, sizni ne ile meraqlandırdı? Yu. Bolatnıñ diger eserlerini oqumağa avesiñiz barmı?

Yusuf Bolat – qırımtatar edebiyatınıñ körümli erbabı. XX asırnıñ otuzıncı seneleri o, qırımtatar edebiyatınıñ aman-aman episi janrlarında icat etken. Halq arasında esasen dramaturg olaraq tanıla. Cenkten soñ sürgünlikte yazıcı bir qaç pyesa yarata. ‘Dubaralı toy’, ‘Zoraki kelin’ komediyaları ‘Qaytarma’ ansambli tarafından sanalaştırıla. Bu pyesalar sürgünlikte Vatanına asretlik çekken halqımıznıñ göñlüne melem bere.

Qırımtatar luğatları

Sayğılı talebeler, tilni saqlamaq içün, sözlerni doğru qullanmaq qaidelerni bilip, nutqumıznı daima ileriletmek kerekmiz. Bunı ana tilini bilmege istegen er bir bala, er bir büyük adam añlaydır. Em til güzelliginiñ, zenginliginiñ tamrına yetmek adiy bir şey olmalıdır.

Şunıñ içün til ve nutuq qaideleri dersliklerge kirsetilip, onı bir tertip-nizamda saqlamaq içün imkân yaratalar.

Lâkin şu qaideler özünden-özü tilni ileriletmez, olar tek til hususiyetlerimizni tayin ete ya da tarif eter.

Bundan ğayrı, malümatnı biz türlü vastalardan elde etemiz: özara qonuşuvlardan, İnternet ağlarından, kütleviy vastalardan, telekörüv ve radiodan, bediiy edebiyattan ve il.

Şu malümatnıñ çoqusını bizge hadimler yüksek keyfiyetli seviyede teklif eteler. Olar cümleleriniñ, fikirleriniñ üstünde çoq çalışıp, metinler ve çıqışlarnı, malümat ve seslendirüvlerni nümüneviy tarzda, yani nuqsansız, çoqusı allarda bediiy ceetten yüksek seviyede azırlaylar. Er bir sözniñ, er cümleniñ üstünde nice vaqıt çalışıp, tam fikirlerine yetmegence, işlerini tamamlamaylar.

Çoqusı allarda maqsatlarına yetmek içün, derslik ve bilgilerinden ğayrı daa elbet **luğatlar**dan faydalanmaq kerek ola.

Luğatlar sözlerniñ manasını, sarf hususiyetlerini, imlâsı, aytıluvı, tarihı, inkişafı, kelip çıqışı aqqında malümatlar bere.

Qırımtatar luğatçılığında daa bir qaç luğat yaratılmağandır, şu cümleden izaat luğatı. Bu ve bir qaç diger luğat üstünde alimler ep çalışmaqtalar.

Sayğılı talebeler, til ve edebiyatımıznı ögrengende, ket-kete siz S. Üseinov ve A. Memetov kibi alim ve tertip eticilerimizniñ luğatlarınen daa tanışacaqsıñız. Bundan ğayrı, İnternet vastasınen e-luğatlarnı qullanmaq mümkün olğanını da biledirsiñiz. A. Gorâinovnıñ ‘Alem-i medeniye’si , A. Acivapov müellifliginde ‘Luğatçıq’ ve diger ceryanlardan faydalanmaq mümkündir.

Ev işi

1. Metinni berilgen plan boyunca ikâye etiñiz.

Plan:

1. Çoban – Lâçin Asan.
2. Afatlı künü olğan vaqia.
3. Asan Avanes ağağa yaramay haber ketire.
4. Lâçin Asan Avanes ağanen bayramdan soñ körüşe.
5. Bahtlı Asannıñ evlenüvi.

2. Metinni oquñız. Netice çıqarıñız. Esas tarih ve olarğa añlatuvlarnı yazıp alıñız.

Codex Cumanicus

Qırım luğatçılığına doğrudan-doğru alâqası olğan qadimiy luğatlardan biri Codex Cumanicustır. Bu luğatnı latin tuccaraları Qırımnıñ Solhat şeerinde (şimdi – Eski Qırım) 1294–1295 seneleri üç tilde (latince-farsça-qumanca) neşir eteler. Soñ bu luğatqa daa til malzemesi qoşulğan. Birinci saifesinde de **1303 senesi oraq ayınıñ 11-i** tarihı, dep berile.

Codex Cumanicusnıñ luğatında 2 biñge yaqın türkiy, 160-tan ziyade fars, 140 arap, 36 moğol, 12 yunan, 6 slav (ukrain olsa kerek) ve bir qaç latin, italyan ve soğd sözü bar.

Bu yazma yadikârlıq, avropalılar Qara deñizniñ şimaline kelip türkiy tilni ögrenilmeleri içün, Qırımnıñ şarqında yaratılğan edi. Codex Cumanicus bizim, qırımtatarlarnıñ, eñ qadimiy luğatlarından biri sayıla, çünki o devirdeki laqırdı tilimizni, folklor nümünelerimizni tesbit etip saqlağan.

Luğatnıñ bizim devrimizge yetip kelgen yekâne nushası Venedik şeeriniñ (İtaliya) Aziz Mark büyükkilsesinde saqlanmaqta.

Bundan evel ve soñ devirleri qırımtatarlarnıñ tarihında bir çoq luğat yazılğan ve yazılıp neşir etilmektedir. Olarnıñ üstünde onyıllarnen çalışıp kelmekte olğan alim ve ter-

tip eticilerimiz, tilimizniñ ögrenilmesine, ilerilemesine ve saqlap qaldırmasına büyük isse qoşa ve qoşacaqtırlar.

2022 senesi qırımtatar alimleri, cemaatçılığı ve siyasetçileri, millet vekilleri ve devlet erbaplarınıñ teşebbüsi ile, soñra daa Ukrainanıñ başlıqları, şu cümleden Prezidentniñ qoltutuvı sayesinde, **Qırımtatar tili ve edebiyatı künü** devlet seviyesinde qayd etilmesi qararı alındı.

Nevbetteki 10 yıl içinde ötkerilecek bir çoq böyle ve diger tedbirler, qırımtatar tiliniñ dünya yüzünde saqlap qalmasına güzel imkân ve qoşma şaraitler yaratır dep ümüt etile. Onıñ kenişletilmesi, oña Ukraina, Avropa ve bütün dünya cemiyetlerinde meraq doğurması közde tutula.

Qoşma metin

***

Maye Safet

Navrez keldi, qarlar iriy,
Quşlar qayta uzaqtan.
Vatan bekley, topraq istey,
Qırım açsın ğayrıdan.

Gür bağçalar, bereket,
Salqım-salqım yuzum bağda.
Evlâtları – birdem millet,
Mavı özenday Vatanda.

Mavı deñiz, mavı köküm,
Altın küneş – altın tamğam!
Evlâtlarıñ er kününi,
Feda ete Vatanğa.

Er ne yerde olsañ bile,
Kimligiñni aytacañ,
Bu muqaddes adğa ille,
Lâyıq olıp yaşaycañ.

Quşlar qayta yaban betten,
Sesnen tola ormanlar.
Uyandıra ğafletten,
Bütün etrafnı olar...

Yeşil adam, keniş çölüm,
Bulutlarğa sarqqan Qırım...
Qarlar irir, duşman keter...
Güller bağça – Qırımım...

1. **Navrez bayramını ötkerüv tertibini tapıñız.**
2. **Navrez ile bağlı yırlarnı diñleñiz.**
3. **Şu bayramğa yazılğan şiirlerini tapıp oquñız.**

27-NCİ AFTA

Tayçığım

Amdi Geraybay

Menim tayım ciyren qaşqa,
Qamış qulaq, al ayaq.
Onıñ içün bar bir qamçım
Sapı qattı, çum tayaq.
Saba sayın ağam meni
Tayçığıma minsete.
Başın cetep, qıra boyun…
Yavaş-yavaş cürsete.
Babam Canköy bazarından
Eger satın alacaq.
Tepreç künü o egerni
Tayçığıma salacaq.
Aqşam üstü corğalanıp
Köpük qusqan tayımnı,

Suqlandırıp qarap turğan
Köy büyügi – dayımnı.
Kirecekmen köçürmeden
Aydamaqtay tiklenip.
At üstünde oñğa, solğa
Qurma cayday büklenip.
Maña bunı ögretken soñ
Babam siypay başımnı.
– Yigit oldı kence oğlum,
Sürt menim közyaşımnı.
Men de yemin etemen soñ:
– At üstünde yürermen.
Batırlarman talaşırman,
Cigit olıp ölermen.

Sual ve vazifeler

(A. Veliullanıñ dersliginden alınğan)

1. Şair tayçığını nasıl sözlernen tasvir ete?
2. Şairniñ közü ögünde nasıl zevqlı levhalar canlana? O, nelerni arzulay?
3. Şair özüniñ balalıq çağını nasıl duyğularnen hatırlay?
4. Baba nege ıncınıp, oğluna '...sil menim közyaşımnı' dey?
5. Oğlançıq ne içün tez-tez balaban olmaq istey? O, babasına nasıl sözler aytıp, yemin ete? Bu sözlerni defteriñizge yazıp alıñız.
6. Siz kim olmaqnı arz etesiñiz? Halqımız ögünde borcuñıznı nede köresiñiz?
7. Şiirde qullanılğan ifadeli sözlerni ve ibarelerni defteriñizge yazıp alıñız.
8. Tabiat aqqında beyan etiñiz.
9. Bu şiirde nasıl şive sözleri rastkele? Olar edebiy tilde nasıl aytıla?

Luğat

çum tayaq – qızılçıq çubuğı
tepreç – baar bayramı
corğalanıp – çaptırılıp
yemin etemen – söz berem

Ev işi

1. Mantıq toqtavlarğa riayet etip, şiirni ifadeli oquñız. Soñki parçasını ezberleñiz.
2. İnşa yazıñız. Buña 6-cı vazifeden mevzu etip alıñız.

Qoşma metin

Sünnet toyundan bir ay keçken soñ Seit, babasınen beraber yapacaq ilk büyük yolculıqqa azırlana edi. Eyecanı soñsuz edi. Özüne sürpriz bildirilgen haberden, künlernen yuqu kirmegen edi közüne. Yaşı endi on eki olğan edi ve askerler akademiyasına yazılmaq vaqtı kelgen edi. Senelernen, babası ve anası onıñ terbiyesinen ne içün bu qadar sıq meraqlanğanlarını añlamağa başlağan edi.

Emekli olıp Kyivden kelgen ve Aluştada yerleşken bir litsey ocasından, dört yaşından bu vaqıtqace, çetel tili dersini almaqta edi. Atqa, yetişkin ve tecribeli bir erkek kibi, yahşı mine edi. Daa babasınıñ ve Cemal kâyanıñ ögretüvleri sayesinde, minici bilgen numaralarını da bile edi.

– Ögümizde uzun ve yorucı bir yolculıq bar,– degen edi babası.

İç bir şey qasevelendirmey edi küçük balanı. Şimdigece körmegen yerlerini, büyük şeerlerni, çarlıq sarayını, ille çarnıñ özüni körebilecegine inanamay, er şeyni hayalında canlandırıp, şimdiden endi köz ögüne ketirmege tırışa edi.

Evden ayırılışları olduqça azır oldı. Qocasını yıllarca ozğarmağa alışqan Zahide, oğlunı da onen beraber yibergen soñ, ökür-ökür ağladı. Diger balalarnıñ ağızlarını pıçaq açamay edi. Seitsiz ne yapacaqlarını bilmey ediler.

Mırza Mehmet uniformasını kiygen edi. Seitniñ üstünde beyaz, boynundan dögmeli, bol qolları bilekte manjetle tarlaştırılğan ince, yazlıq bir kölmek, tübünde minici pantalonı ve çızmaları bar edi. Qardaşları ve anasınen sağlıqlaşıp atına atlağanında, Zahide birden-birge oğlunıñ ne qadar büyügenini, boyğa ketkenini kördi. Onı pek sağlam ve güzel olğanını añladı. İftiharnen köksü qabardı. Qayğısına baqmadan, külümsiredi. Atlarınıñ üstünde uzaqlaşmağa azırlanğan eki sevimli erkekten biri qocası, digeri oğlu edi. Ğurulanmayıp olamadı.

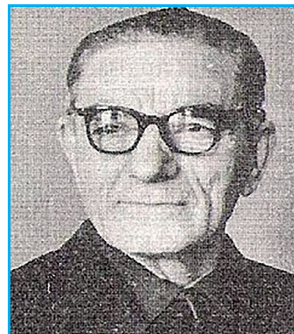
Baba oğul, Odessağa qadar atnen yapqan yolculıqlarını Odessadan soñ tren ile devam ettiler.

Nermin Bezmenden

- Metinde terbiye meselesi nasıl açıqlanıla?

28-NCİ AFTA

Hırsızlıq

Abdulla Dermenci

Tair, mektep arqadaşlarınen beraber, üç kilometr avlaqtan gölge yuvunmağa ketti. Yolda Murat da qoşuldı. Olar, göl çetinde oynaşıp, bezgen soñ, evlerine qaytqanda, köyniñ qavun-qarpız bostan yanına keldiler. Burunlarına qavun qoqusı urdı. Baqsalar, yolnıñ çetinde, qora artında, çoqtan-çoq sararıp qalğan qavunlar uzanıp yata. Murat arqadaşlarına bostandan qavun almaqnı teklif etti. Tair buña qail olmayıp tırışsa da, Murat onı da qandırdı.

Olar qoranıñ artından pısıp bardı ve ekişer qavun üzdiler. Qaravul olarnı körmedi. Qavun aşap bıqqan soñ, ana-babalarına da alıp baracaq oldılar.

Tair yavaştan evge kirip:

– Ana, mına sizge de,– dep balaban sarı qavunnı anasınıñ aldına qoyaraq, anasınıñ soravından saqınıp, ekinci evge kirip ketti.

Aqşamlıq aş tedarigini körgen anası, qavunnı aqayı yolladı bellese kerek ki, yanına qaytıp kelgen oğlundan:

– Babañ qayda qaldı? – dep soradı.

– Babamnı körgenim yoq!

Anası işini bitirip, Tairniñ qolundan tuttı da:

– Közüme baq, qavunnı qaydan aldıñ? – dep soradı.

– Köy bostanından aldım.

– Kim berdi?

– Özüm aldım!

– Demek, hırsızladıñ, öylemi?

Tairniñ anası bu sözni açuvnen ayttı ve qavunnı yerden köterip, oğlunıñ qoltuğına qıstırdı.

Tair, ağlamsırap, başınen pencere tarafqa işaret etti:

– Men anda barğance qaranlıq olur, ana, tışarı atıp keleyimmi?

– Sen onı östürmediñ, atmağa da aqqıñ yoq!

Tair ağlap yiberdi.

– Qaravul qulağıñnı bursun, bir daa hırsızlıq yapmazsıñ.

Anasından meramet körmegen Tair, yaşlı közlerini sürtip, köy bostanına ketti. O, bostanğa kelgende küneş qavuşayata edi. Qaravulnı körgeninen, ökünip ağlap yiberdi.

– Ne oldı, oğlum, nege ağlaysıñ?

Tair qoltuğındaki qavunnı qaravulnıñ aldına qoydı.

– Anam evden quvdı, bar, qavunnı alğan yeriñe taşlap kel,– dedi.

Qaravul, balanıñ ruhiy azabını añlap, başını sıypadı:

– Anañ doğru aytqan, oğlum, hırsızlıq çirkin şey. Bar, endi, qayt. Anaña ayt qabaatıñnı tanığanıñ içün bu qarpıznı saña bahşış berem.

Tair quvanıp, bar küçünen evlerine çaptı. Şeerge kirgen soñ yavaştan, bol nefes aldı. Lâkin onı ekinci bir qorqu sardı. ‘Anam babama aytsa, o meni mıtlaq cezalar’,– dep

tüşündi. Qorqa-qorqa evge kirdi. Tairniñ bahtına, babası evde yoq edi. O, anasına sarıldı:

– Ana, babama aytmazsıñ, yahşımı?

– Baba evlâdınıñ yañlış atqan adımını bilmek kerek,– dedi.– Babañnıñ ögünde de qızarırsıñ, bir daa böyle iş yapmazsıñ.

– Bir daa iç yapmam, anaçığım!

Sual ve vazifeler:

1. Balalar qayda barmağa niyetlendiler?
2. Olarğa kim qoşuldı?
3. Qaytacaqta Murat ne teklif etti?
4. Olar ne yaptılar?
5. Olarnı qaravul tuttımı? Tair daa ne yapmağa istedi?
6. Anası Tairge 'közüme baq' degende neni bekley edi? Ya Tair nasıl cevap berdi? O, öz qabaatını tanıdımı? Qabaatını duyudurmaq içün, anası Tairni hırzlağan qavunınen qayda qaytara?
7. Tairnen qaravul arasında olğan dialognı tapıp oquñız. Tair ne içün quvanıp evlerine qayttı?
8. Nasıl adamğa hırsız derler? Birevniñ şeyini soramayıp almaq mümkünmi?
9. Tair bir daa böyle şey yaparmı? Oña neler ibret oldı?
10. Siziñ fikriñizce doğru olğan cevapnı saylañız. Bir şeyge baqmadan Tair yüregiñizge yaqındır, çünki:
    a) qavunlarnı bahçadan hırsızlamağa o, teklif etmedi de;
    b) o, yapqanına samimiy peşman etti, ayıp oldı.
11. İkâye nege ögrete?
    a) iç tüşünmey, dostlarıñız yapqan kibi yapmaqtır;
    b) yaramaylıqqa qarşılıq bildirmege bilmektir;
    c) yañlışlıq yapsañ da, ahır-soñu doğru bir neticege kelip, vaziyetni deñiştirmek mümkün.
12. İkâyeni röllerge bölip oquñız.

13. Manadaş söz sıralarını oquñız ve aqlıñızda qaldırıñız: qora – isar – ör – çalman.
14. Aşağıdaki atalar sözleriniñ manasını ikâye yardımınen açıqlamağa tırışıñız.

Hırsızlıq bir yımırtadan başlar.
Hırsızlıq da bir zenaat, onı da ögren, lâkin yapma!
Hırsıznıñ ağzı aytmasa, közü aytır.
Hırsızlıqtan oñsa, başta sıçan oñar edi.

15. İkâyeni, aşağıda berilgen plañğa esaslanıp beyan etiñiz.

Plan

1. Balalar bostanda qavun hırsızlaylar.
2. Tair evge qavun ketire.
3. Tair qavunnı bostanğa qaytara.
4. Oğlan quvanıp evine qayta.

Sarf

İsim: türlenüv

Cümledeki sözler özara sual vastasınen bağlanıp kelir. İsimlerge ait bu sual bizge olarnıñ kelişini, yani qaysı yalğama kerek olğanını tayin etmege yardım ete. Böyleliknen, isimniñ türlü kelişlernen deñişüvine **türlenüv** derler.

Baş kelişinden ğayrı episi kelişler isimniñ ya da oña munasebetini, tabiligini köstere. Şunıñ içün olar *baş keliş* kibi ***doğru*** degil, ***vastalı*** sayıla. Bu, *saiplik, doğrultuv, tüşüm, yer* ve *çıqış kelişleri*dir.

Baş keliş, isim – müpteda, siyrekçe (cümleniñ soñunda) – haber olğanını köstere: Kimsesiz *ömür* – qara *kömür*.

Saiplik kelişi, isim tabi ve kimge ait olğanını köstere. O, ***belgili*** (muayyen aitligini köstere) ve ***belgisiz*** ola bile (umumiy aitligini köstere): *Ananıñ* yüregi – balada, *balanıñ* yüregi azbarda (*belgili*).
Mektep(niñ↓) azbarı keñ ve yaraşıqlıdır (*belgisiz*).

Doğrultuv kelişi, iş-areket qayda doğrultılğanını köstere: *Eyilikke* kemlik yapma! *Eyilikke* eyilik bekleme!

Tüşüm kelişi, isim iş-areketini özüne alğanını bildire. O, ***vastalı*** (isim ve fiil arasında daa muayyenleştirici söz(ler) bar olğanını) ya da ***vastasız*** (fiilnen sıq bağlı olğanını) köstere, teñ.: Bağ-bağçalarda yazda *kiraz, vişne* ve *şeftali*, küzde – *alma, armut* ve *yuzum* cıyalar (*vastasız*). *Kiraz, vişne* ve *şeftalini* yazda, *armut, alma* ve *yuzumni* – küzde cıyalar (*vastalı*). (Şu cümleniñ soydaş azalar tertibinde tek soñki isim şekillenmek mümkün olğanına diqqat etiñiz.)

Yer kelişi, isimde iş-areketniñ yer ya da vaqtını bildirmek içün qullanılır: Qız *beşikte*, ciyezi *sandıqta*.

Çıqış kelişi, isimde iş-areket qaydan kelip çıqqanını (ya da başlanğanını) bildirmek üçün qullanılır: *Yamandan* yahşılıq bekleme! *Qırmısqadan* örnek al, *yazdan* qışqa azırlan!

İhtarlar:

1. Cümle tizgende, başta çıqış kelişindeki sözni, soñra doğrultuv kelişindeki sözni qullanacaqsıñız, yani başta *kimden?/neden?/qaydan*? sualine cevap bergen sözler, soñra *kimge?/nege?/qayda?* sualine bergenler keter, *meselâ*: Bir ağız***dan*** çıqqan biñ ağız***ğa*** yayılır.
2. Qırımtatar tilinde isimler, bir de bir areketni yapmağa yardım etken aletni bildire bile. Buña mahsus ***-nen*** munasebetçisi qullanılır. Oña daa **beraberlik kelişi** deyler, *meselâ*: Kitap qazmaq – *inenen* quyu qazmaq. *Malnen* insan insan sayılmaz.
3. İsimler mülkiyet yalğamalarınen beraber de türlengenini unutmañız, meselâ: Olacaq bala beşig***inde*** belli. Oquvnıñ soñ***una*** çıqmağan cailden beter. Til***ini*** coyğan, Vatan***ını*** coyar.

➯ ***1-iş.*** **Cümlelerni yazıñız. İsimlerge kerek yerde keliş yalğamalarını qoşuñız. Kelişlerni ve olarnıñ çeşitini belgileñiz.**

I. 1. Oca talebelerniñ cevapları.. diñley. 2. Tatil vaqtında sınfımız.. seyaat yaptıq. Ziyaret etken Bağçasaray şeeri.. pek begendik. 3. Raatlağanda, adamlar muzıka.. diñlemege seveler. 4. Alime tükândan yañı anterler... almaq istey. 5. Cafer yañi cinsler.. begendi.

II. 1. Tünevin biz Yalta.. istiraat bağçası.. kezdik. 2. İstanbul.. menim dostlarım yaşay. 3. Mektep.. kütüphanesi.. talebeler kitap, gazet ve mecmualar.. oquylar. 4. Kyivde çoqusı 'Musafir' qavehanesi.. aşamağa seve. 5. Osman er kün saba saat yedi.. uyana.

➯ ***2-iş.*** **Suallerdeki esas sözlerniñ kelişini tayin etiñiz. Olarğa ağzaviy şekilde tolu cevap beriñiz.**

I.

1. Siz şimdi qayda yaşaysız?
2. Siz evel qayda yaşay ediñiz?
3. Siziñ ana-babañız qayda yaşay?
4. Qartbaba-bitalarıñız qayda yaşay ediler?
5. Ya olar doğma qaysı yerdenler?

II.

1. Siz ne aşamağa sevesiz?
2. Siz qayda raatlanmağa sevesiz?
3. Siz kimnen qonuşmağa sevesiz?
4. Siz qayda laf etmege sevesiz?
5. Siz ana tilimizni kimden ögrenesiz?
6. Siz ana tilimizni qaydan ögrenesiz?

III.

1. Eviñiz qaç odadan ibaret? Siziñ odañızda neler bar?
2. Kitap ve defterleriñizni siz qayda tutasız?
3. Urbañıznı qayda tutasız?
4. Siz qayda aşaysız?

IV.

1. Siz kimlernen sıq körüşesiz?
2. Siz haberlernen kimnen paylaşasız?
3. Siz angi müelliflernen meraqlanasız?
4. Oquvdan ğayrı siz daa nenen meraqlanasız?

V.

1. Siz qayda seyaat etmege sevesiz?
2. Siz qayda bulundıñız?
3. Siz keçken yılı qaydan qayttıñız?

1. Siz qayda baracaq olasız?
2. Siz angi meraqlı yerlerde bulunacaq olasız?
3. Siz dost ve tanışlarıñıznı qaydan kelgenlerini bekleysiz?

Ev işi

1. **Şu aftanıñ devamında yapılmağan işlerden bir qaçını daa yapıp (ya da qullanmalardan faydalanıp), öz misalleriñiznen tamamlañız.**
2. **Nazariy malümatnı aqlıñızda tutuñız.**
3. **A. Dermenciniñ 'Hırsızlıq' ikâyesine sade plan mustaqil tiziñiz. Mündericesini şu plan boyunca beyan etiñiz.**
4. **İkâyeden er bir kelişke misal tapıñız. İsimlerge sual berip, añlatqan manalarını tayin etiñiz.**
5. **Cümlelerni yazıñız.**

I. 1. Studentler (ana-babası) mektüp yazalar, fotosuretlerini yollaylar. 2. Sergey Korabelnikov (dostları) resim yaptı. 3. Ana üyken (oğlu) nasiatlar berdi. 4. (Sportçular) er kün stadionda idman etmek kerek. 5. Reşat (dostlar) sürpriz azırladı. 6. Aqiqiy qaramanlar (ğurur) lâyıqlar.

II. 1. Aliye (dostu) kontsert aqqında ikâye ete. 2. Fikret ukrain (qızlar) özüniñ milliy ananelerini tarif ete. 3. Balalarnıñ episi (babası) öz (arzuları) sıq paylaşa. 4. Askerler (ösmürler) nasıl (hızmet etkenleri) pay-

laştılar. 5. Talebeler (oca) (sualleri) cevap bermege tırışalar.

III. 1. Sakinler (qurucılar) yañı evleri içün teşekkür bildirdiler. 2. Ukraina qomşu memleketlerine (icretçiler) yardım etkenleri içün teşekkür bildirdi. 3. İntervyu bergende yırcı öz (arzuları) bildirdi. 4. İş adamları (akimiyet) öz isteklerini bildirmege tırıştılar. 5. Hasta (ekim) teşekkür bildirdi.

Qoşma metin

Uraşima Taro
japon halq masalı

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, Uraşima Taro adlı yaş bir balıqçı öz anasınen yaşay eken. Bir kün plâjda o, balalar qaplıbaqanı urğanlarını köre.

– Toqtañız! – dep qıçıra olarğa Uraşima.

Balalar:

– Ne içün toqtayıq? Biz onen oynaymız daa,– dep cevap bereler.

Uraşima:

– Ya qaplıbaqa istemey de! Men sizge para bereyim, barıp başqa bir yerde oynañ,– dey de, olarğa bir torba para bere.

Balalar ketken soñ, qaplıbaqa Uraşimağa öz teşekkürini bildirip, evine davet ete. O:

– Men seni öz evime alıp keteyim, üstüme otur,– dey.

Uraşima qaplıbaqanıñ üstüne mingen soñ, beraber deñiz içine dalalar.

Deñiz içinde Uraşima ne içündir serbest nefes almağa başlay. O, deñiz altında güzel bir kermenni köre.

Qaplıbaqa:

– Uraşima bey, bu, Rügu kermenidir. Bizim kermenimizdir,– dey.

Rügu dülber, mühteşem bir kermendir. Anda daa çoq balıq, sekizayaq, kalmarlar hızmetçi olıp çalışa. Baş zalda Uraşima şahzade Otohime ile tanıştı. Otohime şimdi bayram başlaycağını ayttı.

Uraşimanıñ ögüne pek çoq tatlı aşlar ketire, etrafında ise balıqlar oynap yırlamağa başladılar. Ortalıq şeñlik toldı. Uraşima iştianen aşlarnıñ dadını baqa, oyunlarnı seyir ete, yırlarını diñley.

Biraz vaqıttan soñ Uraşima aqlına anasını ketire ve Otohimege, evge qaytmaq kerek olğanını ayta.

Otohime:

– Yahşı. Lâkin bundan evel bahşışlar merasimini ötkereyik. Baq, bu qutunıñ adı Tamatebakodır. Onı bir vaqıt açma saqın,– dey.

Qaplıbaqa Uraşimağa oğurlı yollar tilep, deñizden qarağa ozğardı.

Plâjda Uraşima hucur bir şeylerge rastkele. Şeer manzarası oña bam-başqa olıp körüne. ‘Ne içün öyle oldı ya? dep, tüşünerek evine qayta.

Lâkin evi olacaq yerde de bir şey körmey.

– Evim qayda ya? O, ne içün yoq? Anam?! Siz qaydasız?’– dep şaşmalay.

Soñ bir adamnı rastketirip, ondan ‘Siz mında bir vaqıtları bir ev turğanını bilesizmi?’ dep soray.

Şu adam:

– Evmi? Aysa. Lâkin o, pek eski zamanları tura edi. Men şu evde yaş bir adam ve onıñ anası yaşağanlarını eşitken edim. Lâkin künlerniñ birinde o yaş evge qaytmay. Anası beklep-beklep otursa da, oğlu qaytmay. Ana ölgen soñ, evleri de yoq olıp kete,– dey.

Bunı eşitken soñ Uraşima, Rügu kermeninde ‘az bir vaqıt’ yaşağanı aslında bayağı vaqıt keçkenini añlay...

O, ne yapacağını bilmey. Şu daqiqada aqlına Tamatebako kele. Otohime onı açmağa yasaq etse de, Uraşima ümütini coyğanından, şu dülber bir qutunı açmağa qarar ala.

Tamatebakonı açqan soñ, içinde qoyu beyaz tuman çıqmağa başlay...

– Vay, ya bu ne?..’– şaşıp qala Uraşima.

Tumandan çıqqan soñ, saçları bem-beyaz, beti de bürüşik ola, beli de qamburlaşa. O, qartaya.

– Maña ne oldı ya? Men bir şey añlamadım’,– tek aytmağa qaldı oña.

Hirano Takaşiniñ tercimesi

- 1. Masal ne aqqında?

29-NCI AFTA

Qırım armutları

Ablâziz Veliyev

Komendant rejimi lâğu etilgen soñ, çaresi olğanlar, istegen yerlerine barıp başladılar. Tacikistanda yaşağan Seitümer dayı da geceleri toqtamay tüşlerine kirgen tuvğan köyüni ziyaret etmekni çoqtan arzulay edi. Niayet maqsadına irigen.

Tuvğan köyüne barıp kelgen soñ, İzzet torunı Taşkentke ketkende:

– Mınavı selâmımnı Afife alaña alıp barıp berse. Seitümer emcem Qırımğa Otuzğa barıp kelgen, bunı andan ketirgen, Afife alaña ber, angi bağçadan ekenini özü bilir, dep ayttı, deseñ olğan, özü bilir,– degen.

İzzet ağa Taşkentke kelgen soñ, emanetni, Seitümer dayı aytqanı kibi tariflep, Afife alasınıñ qoluna tutturdı.

Afife apte yavluçıqnı qolları qaltıray-qaltıray, yavaştan çezdi. Onıñ içinde dört dane armut tura edi.

– Vay, bu bizim Qurban qaya etegindeki bağçamıznıñ eñ yuqarısındaki bera armutından da! – dedi Afife apte.

Olardan birisini eki avuçı arasına alıp sıypadı, qoqlap baqtı, soñ közlerine sildi. Şu ande közlerinden boyuncaq kibi yaşlar tığırıp başladılar. Aqırından minder üstüne oturıp:

– Rahmetli babam oturtqan, er vaqıt Memedlâ ve Cemal ağamlar quyudan qopqanen suv taşıp suvarğan terekniñ meyvası,– dedi yılmayıp, teren köküs keçirerek. – Sağ olsun Seitümer ağam, sağ ol, İzzet! Aydı, o tereklerni oturtqan rahmetli babamnıñ, suvarıp östürgen ağamlarnıñ ruhuna bir dua eteyik, Amin...

Luğat

aqırın – *тихо, повільно*
arzulamaq – *мріяти*
köküs keçirmek – *перевести подих*
lâğu etmek – *скасувати*
maqsatqa irişmek – *досягти мети*
emanet – *те що залишено на зберіганні*

Sual ve vazifeler

1. İkâye ‘komendant rejimi lâğu etilgen’inen başlana. Bu, halqımıznıñ angi facialı vaqialarınen bağlı olğanını ocañızdan biliñiz. Bundan ğayrı, ikâye qaramanı Seitümer dayı, tamam şu rejim lâğu etilgen soñ tuvğan köyüni ziyaret etip olğanını añlamağa tırışıñız. Ve niayet, köyni baqıp, ne içün qalmay, qaytmağa mecbur olğanını da añlarsıñız.
2. Seitümer dayı qaysı köyge barıp kelgen?
3. O, Afife ala armutlarnıñ angi bağçadan olğanını ne içün ‘özü’ bileceginde emin edi?
4. Afife apte armutlarnı ellerine alğanınen ne yaptı?
5. Ketirilgen armutlar Afife ala içün ne qadar qıymetli olğanını duyğu ve areketlerinen tasdiqlañız.
6. Terekniñ tarihını ikâye etiñiz.
7. Afife ala öz minnetdarlığını nede bildirdi?
8. Atalar sözleriniñ angisi (ya da angileri) bu ikâyege eñ yaqındır?
   a) Vatan – küneşten güzel, altından qıymetlidir.
   b) Tuvğan ilniñ yeri – cennet, suvu – şerbet.
   c) Vatan sevgisi – sevgilerniñ eñ büyügidir.
   ç) Vucut qartaysa da, göñül qartaymaz.
9. Oqulğan ikâye ne aqqında?
   a) adamlar biri-birini armutlarnen sıylağanları aqqında;
   b) aqılda daima qalğan Vatanğa asret çeküvden yanuv aqqında.

10. Metinni oquyıcınıñ mevamından ikâye etiñiz.
11. İkâyeniñ devamı içün öz rivayetiñizni yaratıñız.

⇨ **Siz baba-dedeleriñizniñ tuvğan yerleri aqqında ne bilesiz? Oturğan yerlerinde halq nenen oğraşqanı aqqında malümat azırlañız. Buña sizge ana-babalarıñıznıñ ikâyeleri, qorantañızda qalğan fotoresimleri yardım eter. Sınıfta çıqış yapmağa azırlañız.**

⇨ **İnternetten 'Aile degerlikleri' yarışınen bağlı malümat tapıñız. Çıqışlarğa qıymet kesiñiz. İleride iştirak etmeñizni tüşüniñiz.**

Sarf

İsimlerde sayı, mülkiyet ve haberlik.

Mana ceetinden çeşitleri (has ve cınıs, canlı ve cansız isimler)

İşimler bir ya da bir qaç predmet ve şeylerni bildire bilir. Buña köre olar teklikte ya da çoqluqta qullanılır. Çoqluqta isimlerge **-lar/-ler** yalğamaları qoşulır:

kitap+**lar**; oda+**lar**; iş+**ler**; köz+**ler**

Aqılda tutuñız: saat –saat**ler**, yuzum – yuzum**ler**, yuz – yuz**ler**nen

Lâkin sayılarnen ve çoqluqnı bildirgen sözlernen beraber kelgen isimler teklikte qullanılır, *meselâ*: beş defter, çoq adam, büyükten-büyük teşekkür, biñlernen asker, dünya qadar iş.

⇨ ***1-iş.* Berilgen sözlerni çoqluqta yazıñız.**

Pencere, deñiz, yurt, tarla, qalp, soyad, köz, til, tiş, tüş, baar, sual, subet, ağa, ağam, kürsüñ, evimiz, ana-babañız, oquv yurtu, köpçek, göl, divar, türk, amerikalı, qırımtatar, ukrain, çin.

⇨ ***2-iş.* Yuqarıda berilgen isimlerni *bayağı, bir çoq* kibi sözler ve sayılarnen qullanıñız. Teşkil etilgen birikmelerini yazıñız.**

Bilgeniñiz kibi, isimlerniñ kimge, nege ait olğanını bildirmek mümkün. Buña biz **mülkiyet**ni qullanamız. Onıñ mahsus, teklik ve çoqluqta 1-ci, 2-ci ve 3-ci şahısta, yalğamaları olğanı da sizge bellidir. Yani yalğamalar sözniñ soñki sozuğı ve tutuğına, em de dudaqlı/dudaqsız olğanına baqı-

lıp qoşulır, *meselâ*: at – atım, söz – sözü*ñ*, ev – ev*i*, dost – dostu*ñ*ız, oca – oca*m*ız, tata – tataları. (*Soñki misalge diqqat etiñiz*: sözge başta çoqluqnı bildirgen yalğama, soñra mülkiyet yalğaması qoşulır. Tek bazıda, sayğı bildirmek içün, başta mülkiyet yalğaması keter: ağamlar, dayımlar.)

Bundan ğayrı, sizge şunı da hatrılatmaq ister edik ki, söz mülkiyet yalğamasınıñ artından keliş yalğamasını da qoşa bile. Lâkin bu alda soñkisi biraz deñişmelerge oğray bile, *meselâ*: anam+**ğa** – anam**a**, köydeşiñ+**ge** – köydeşiñ**e**, dayısı +**ğa** – dayısı*n***a**. (*Soñki misalge diqqat etiñiz*: qoşma *n*, eki yalğamanı bir-birinen bağlamaq içün peyda ola. Daa misaller: ev*in*den, yüzü*n*de, qapuları*n*a, soyları*n*da, sözleri*n*den. Demek, bu deñişme qaysı şahısta ve kelişlerde bar olğanını añlağandırsıñız?)

⇨ *3-iş.* **Böyle suallerge cevap beriñiz. Cevaplarıñızda mülkiyet yalğamalarını (ve, kerek olsa, *öz* zamirini) qullanıñız.**

1. Siz iştimaiy ağlarda sıq kimge haberler yazasız?
2. Raatlıq künlerini qayda keçiresiz?
3. Bayramlarnen kimlerni hayırlamaq borclusız?
4. Boş vaqtıñıznı kimniñ mütinde keçirmege sevesiz?
5. Oca dersni añlatuvda kimge muracaat ete?
6. Ekim kimni tedaviyley?
7. Bala östürüvde kimlerniñ diqqatı büyüktir?
8. Devlet akimiyeti kimniñ yaşayışını qayğırmaq kerek?
9. Oquvda siziñ angi qabiliyetiñizge diqqat ayırıla?

⇨ *4-iş.* **Cümlelerni oquñız.**

1. Şeer (sakinler) ev (qurucıları) teşekkür bildirdiler. 2. Ressam öz (talebeler) resim yapmaqnı ögretti. 3. İdmancı yaş (futbolcılar) yañı meşğüliyetler ögretti. 4. Bizim (qaramanlar) cenk (meydan) bir şeyden qorqmazlar. 5. Aliye (dost) telefon açtı. 6. Talebeler ocanıñ (sualler) cevap taptılar. 7. Men uzaqta olğan (soylar) laf ettim. 8. Balalar öz (arzular) (ana-babalar) sıq aytırlar.

Cümlede haber vazifesini becergen isimler ekseriyette **haberlik** yalğamasınen qullanılır. Olar müptedanen sayıca ve şahısça uyğunlaşıp kelir, *meselâ*: **Men** beşinci sınıf talebesi**m**. ‘**Sen** bu halqnıñ em

anası, em babası, başı**sıñ**, Kelecekniñ yıqılmaycaq qaviy temel taşı**sıñ**!..' (A. Giraybay). Ocanıñ masasında topnen yatqan – bizim defterlerimiz**dir**. **Biz** başlanğıç mektebiniñ mezunları**mız**. **Siz** qırımtatarlar**sız**. **Siz** bizim kelecegimiz**siñiz**. (Em şu yalğamalar urğusız olğanı da aqlıñızda bardır.)

Diqqat etiñiz: hususan 3-ci şahısta ille qullanılğan haberlik yalğamaları cümlege umumen daimiylikni, resmiylikni qoşa; qalğan şahıslarda haberlikni qullanılması şarttır.

5-iş. Atalar sözlerini yazıp alıñız, haberlik yalğamalarını belgileñiz. Toqtav işaretleri qoyuluvınıñ farqına yetiñiz.

1. At balası – attır, it balası – ittir. 2. Ateşnen suv – tilsiz duşmandır. 3. Ahmaqqa bergen eñ yahşı cevap – sükúttir. 4. Güzellik közde degil, sözdedir. 5. Dertlerge derman Allağa imandır. 6. Dünyada eñ qıyın şey – añlamağanğa añlatmaqtır. 7. Dünyada eñ yaramay şey – hırsızlıqtır, onı da bil de – yapma!

Metinlerde bazı isimler ne içün büyük ariften yazılğanını siz endi bilesiñiz. Olar **has** isim olıp, insannıñ adını, soyadını, yer, işhane ve diger adlarını bildire. Qalğan isimler **cınıs** sayılır. *Meselâ*, 'Alma-Tarhan köy mektebi' birikmesinde Alma-Tarhan – bu has isim, çünki köyniñ adı ola; köy mektebi de cınıs isimdir. 'Süren stantsiyası' birikmesinde Süren – has isim, stantsiyası – cınıs isimdir.

6-iş. **Aşağıdaki vazifelerni beceriñiz.**

1. Mektebiñizniñ tolu adını yazıñız.
2. Öz soyadıñız, adıñız ve babañıznıñ adını qırımtatarca yazıñız.
3. Ecdatlarıñıznıñ sürgünlikten evel yaşağan yerini yazıñız.
4. Qırımnıñ büyük şeerleriniñ qırımtatar adını yazıñız.
5. Qırım bölgelerine ad bergen qasabalarınıñ adını yazıñız.

Canlı/cansız isimler ise sual vastasınen tayin etile. Qırımtatar tilinde *kim?* suali tek adamğa aittir. Em tek olar **canlı** sayıla. Qalğan, yani ayvan, ösümlik, predmet, adise ve şeylerni bildirgen, em de abstrakt (körülmegen, is etilgen) isimler *ne?* sualine cevap berip, cansız sayıla.

⇨ *7-iş.* **Sözlerni oquñız. Canlı ve cansız isimlerni tayin etiñiz.**

At, boğday, söz, ana-Vatan, can, qomşu, dostlar, aqıl, özen, tarihçı, Ayder, berber, sınıf, qoyan, çayan, meydan, reis, silâ, asker, tınçlıq, ilâc, qalabalıq, Qaça, ukrainalı, meyva, quvanç, yolcu, ğalip, ğalebe.

Ev işi

1. **Mülkiyet ve haberlik yalğamalarını hatırlañız. Eki sözni türlendirip misal etip ketiriñiz.**
2. **Metinni oquñız. İsimlerniñ sayı, (kerek yerde şahsı) ve kelişini, em de mana ceetinden çeşitini tayin etiñiz.**

... Yeşil ada – Qırımnıñ
Acayip bir töründe
Basıq evçik yerleşken
Arğın köyniñ çetinde.
Taqır oda içinde
Asma beşik sallana,
Qara saçlı sabiyniñ
Yanaqları allana.
Ümüt bağlay yaş ana
Bekirine, oğluna,
Seadetlik, aq tiley
Onıñ ömür yoluna.
Başçığını sıypay onıñ,
Öpe al yanağından,
Tatlı söznen nazlandıra,
Göñüli hoş olğanda.

Quçaqlap tınçlandıra
Tosunçığı, Bekirni,
Yıqılıp ya ıncınıp,
Ökünip ağlağanda...

Veliullanıñ B. Çoban-zadege bağışlanğan
'Şanlı ayat' destanından

1. **İsimlerde haberlik yalğamalarını qullanıp, 5 cümle tiziñiz.**
2. **'Qırım armutları' ikâyesine plan tizip, beyan etiñiz.**

Qoşma metin

Ğurbetlikte eñ acınıqlı olsa da,
ağrınen beraber qaar-qasevetke degil,
aydın, yarıq qayğı doğurğan ezgilerge
muhtac ekensiñ...

Tünevin maña Üriye Kermençiklinen acayip bir subet keçirmege qısmet oldı. Biz kontsertke kete edik. Üriye hanım öz qorantasınen bağlı fotosuretlerini kösterdi. Özüniñ yırcılıq tecribesinen paylaştı. Er vaqıt olğanı kibi, Qırım aqqında söz ketkende, yüregi eyecandan tola ve ağlay. Soñra biri-birimizge qoltutıp, yürek almağa tırışamız, biri-birimizge memnün olamız. Niayet külüşip-şaqalaşıp, özümizge kelemiz. Buña daa yırlarımız yardım ete. Yanımızda oturğan Dinara ve Rustem balaları muzıka aletlerinde çalıp, bizge qoşulalar.

AQŞtan Ayla Baqqallı

1. **Bu metinni yuqarıda oqulğan A. Veliyevniñ 'Qırım armutları' ikâyesinen teñeştiriñiz. Olarnıñ umumiy ve ayırdı etici çizgilerini tapıñız.**
2. **Bu ve nevbetteki aftanıñ qoşma metinini oqup talil etken soñ, Vatan mevzusında mulâaza inşa yazıñız.**

Mustaqil oquv içün

Vatan

(parça)

Gülnara Üseinova

Alime Qırımnı körmek arzusınen yaşay edi. Qırım oña tılsımlı masal kibi körüne, dülber kiramet damlarnen örtüli evler, mavı dalğalı deñiz, saillerinde yeşil bağ-bağçalar. Qız Qırımnı başqa türlü iç tasavur etip olamay. Çünki Qırımnı tek renkli otkrıtkalarda kördi, em altı yaşında olğanda onı anası bir kere yazda Qırımğa alıp barğan edi. Qırım – qocaman Qara deñiz, altın qumlı plâjlar sıfatında, deñizde yuvunğan çoqtan-çoq adamlar em beyaz qutular içinde yeşil ve sarı marmeladdan yapılğan sansar ve tavşanlar şeklinde aqlında qaldı. Balalığında şu Qırımnıñ plâjlarında Alime deñizge sevda oldı. Onıñ salqın suvlarına batıp-çomıp, özüni soñsuz bahtlı is etti. Qara deñizni bütün ömür tüşünde kördi. Deñiz – mücize, balalığınıñ temsili olıp qaldı.

Şu Qırımnıñ tasviri Alimeniñ ömründe müim yerni ala edi, çünki bitası, anası, babası da, Qırım aqqında Alimege çoqtan-çoq ikâye ettiler ve onda Qırımğa bitmez-tükenmez sevgi aşladılar.

30-NCI AFTA

Sarf

Sıfat: umumiy manası, deñişmemezligi, yapıluvı

Qırımtatar tilinde **sıfat** deñişmegen bir söz çeşiti sayılır. Demek, o:

– türlenmez: Bağçada terekler *beyaz, pempe, al, sarı* ve *al* tüste çeçek açtı;

– çoqluqta qullanılğan alda, isimni bildirir: *Şeerliler* Mustaqillik meydanına çıqtılar. (*Böyle kibi sıfatlar teklikte de isim vazifesini becerir.*)

– özüne haberlik yalğamalarını almaq mümkün: Er kesten *güzelsiñ*!

Sıfatlar ekseriyette **-lı(q)/-sız, -iy, -(da)ki** ve diger yalğama ve tamır qoşuluvı ile yapılır, *meselâ*: tatlı, bereketli, açuvlı, tuzsuz, nuqsansız, qışlıq, küzlük, üylelik, evdeki, yazdaki, tünevinki, içki, sınfiy, siyasiy; halqara, milletsever, himiyeviy, qırıq, yanıq, campiçim ve il.

Demek, ***nasıl? angi***? suallerine cevap olıp, sıfatlarnıñ umumiy manası **alâmet** bildirüvdir. Keniş manada alâmetke *renk, al, şekil* ve *kölem, tabiat hususiyetleri, yer* ve *vaqıtqa munasebeti* kire.

Bundan ğayrı, tamam sıfatlar nutqumıznı zengin ve hoş yapar, olar vastasınen şeyler aqqında berilgen malümat tam ve daa doğru kelir, şunıñ içün söz baylığımız ille olar ile tolmaq kerektir.

⇨ ***1-iş.*** **Berilgen sıfatlarnıñ umumiy manasını añlatıñız.**

Merametli, yaş, açuvçan, ziyankâr, boylu, taşlı, yapıq, sütlü, aq, qaverenki, temiz, amerikalı, sap-sarı, güzelden-güzel, arıqça, ince, suvuq, tar, belli.

- **Sözlerni çoqluqta qullanıñız. Manası deñiştimi? Eki çiftnen cümle tiziñiz.**

⇨ ***2-iş.*** **Berilgen sıfatlardan tek sizge manası belli olğanlarını seslendiriñiz. Olarnıñ alâmeti sıfatnıñ angi çeşitini bildire? Tayin etiñiz. Sıfat yapıcı yalğamasını belgileñiz.**

Avropalı, ağzaviy, ağuv (meyva), ağır, adiy, aziz, aydın, aytuvlı, aqiqiy, aqşamki, allı-taqatlı, ananeviy, arbiy,

areketsiz, asiyalı, atsız-arabasız, accı, aenkli, bağlı, bağsız, balalı, bediiy, belli, belgisiz, borcsuz, bürüşik, bütüncian, vazifesiz, vastalı, vesiqalı, virgülli, gizli, göñülli, allı-gülli, gürdeli, günâhkâr, ğaprlı, ğıdalı, davuşlı, daimiy, dayanıqsız, degerli, dereköyli, diqqatlı, dinperver, doğmuş, doğmuşsız, yekâne, yelsiz, yeñli, yolsuz, zeersiz, izinsiz, ikmetli, ilmiy, ilâ(h)iy, ineli, insaniyetli, iri, iradeli, ismiy, yipsiz, yıldızlı, yımşaq, yıltıravuq, kederli, kiyik, kirli, kölgeli, taldalı, körümli, köterinki, köçme, küleryüzli, küskün, küçlü, kütleviy, qaviy, qaveli, qadimiy, qaideli, qayğılı, qalaylı, qamışlı, qaplı, qapalı, qapaqlı, qatlı, qaşlı, qoqulı, qumlu, quru, qurtlu, qısqa, lafazan, lekeli, mavı, manialı, merametli, mürekkep, milliy, mıhlı, nazariy, nallı, oğurlı, otlu, pervasız, paalı, raqamlı, renkli, sabıq, sağ, samimiy, saf, sevgili, sevimli, semereli, serlevalı, silâlı, sökük, soñsuz, suvlu, tabiiy, süniy, suvuq, sızıqlı, sütlü, dağlı, taqiyeli, tahminiy, taşlı, temelli, temiz, terbiyeviy, teşik, töşekli, tiri, tınç, tüz, uzun, uzaq, ulu, utançaq, ufaq, üçköşe, fahriy, hayırlı, hayırsız, hoş, hususiy, hucur, çabik, çatlaq, çinatiy, camlı, cepli, ciyezli, cilveli, cezveli, cenkli, cüyrük, şaylı, şaqalı, şallı, şansız, şimaliy, şiveli, şifalı, ırğaqsız, ealisiz, evlâtsız, eglenceli, eziyetli, eyecanlı, emiyetli, eybetli, eksik, ekşi, elverişli, erinçek, esaplı, eski, ecnebiy, etli, yuvasız, yüklü, yuqunçlı, yağmurlı, yağlı, yaqın, yapışqaq, yaralı, yaş, yaşlı, yahşı.

- **İsimleşken sıfatlarnı tapıñız. Olar ile cümle tiziñiz.**

Siziñ qabaatıñız yoq!

Gülzar Dermenci

Nafe yaş olsa da, Marğılannıñ toqumacılıq işhanesinde tikiş maşnalarnı tamir etüvde usta sayıla. Qayerde qaysı bir tikiş maşinası bozulsa, o yerge deral Nafeni yollaylar. Em de o, tikiş maşinasını cıymağa ve oña kerek aletlerni

özü işlep çıqarmağa da bile. Bu işhaneni endi Nafesiz tasavur etmek pek qıyın.

Böyle ustalıqnı o qayerden, kimden ögrengen, aceba? Sürgün etilgen qırım halqı ecnebiy illerde de ğayıp olmadı. Çünki halqımıznıñ ömürge em de özüne işançı taşqınnı añdıra. Halqımız işkir ve nasıl vaziyetlerde olmasın, arını-namusını coymadı. Onıñ içün de halqımıznı kimseler yoq etip olamaz.

Bu qıyın yıllarda, sürgünlikte, Nafe şu işhanege adiy işçi olaraq qabul olundı. Halqımıznıñ ise ğurbetteki yaşayışı endi-endi durulıp başlağan edi.

Bir künü Nafeni işhaneniñ başı çağırıp, bilgisini mükemmelleştirmek içün merkezge yolladı. Nafe yoq demedi.

Trenge biletni işhane alıp berdi. Bileti mücibi yeri küpede edi. Naye demiryol stantsiyasına keldi. Elinde bir kiçkene cemidandan ğayrı bir şey yoq. O, çaltlıqnen vagonğa kirip, öz yerine yerleşti. Soñ tışarığa çıqtı. Trenniñ köçüvine daa yarım saat vaqtı bar edi. O bufetke aylandı. Soñ vagonğa minip, küpege kirdi ve birden şaşmaladı: küpede endi daa üç kişi peyda olğan. Özleri de arbiyler. Urbalarından körüne. Nafe kirgeninen, olar da oña baqtılar.

Arbiyler güzel yatıp yerleşkenler. Pencere ögündeki masaçıq üstünde türlü yemekler, açılğan konserva qutuları. Olar Nafeni de sofrağa teklif ettiler.

Nafe arbiylerni körip, özüni raatsız duydı. Qomşularını çoq begenmedi. Onıñ içün tekliflerine minnetdarlıq bildirip, kupeden çıqıp ketti. Bayağı vaqıt vagonnıñ koridorındaki pencerelerniñ birisinden ep deñişip turğan manzaranı seyir etti. Birazdan kene kupege kirdi. Oturdı. Aralarında tanışuv başlandı. Arbiyler öz adlarını aytqan soñ, Nafeniñ adını da soradılar. Qayda ketkeninen meraqlandılar.

– Men oquvğa ketem. İşhaneden bilgimni arttırmağa yolladılar, – dedi. Utansırap, özüni ep çetke çekti.

– Adıñ meraqlı. Bizim adlarğa beñzemey. Qaysı millettensiñ? – dep soradı arbiylerden biri, polkovnik. Olarnıñ üçü de polkovnikler.

Nafe halqımıznıñ alını bularğa çoq bildirmege istemeyip, milletini gizleycek oldı. lâkin soñ ğururnen:

– Men Qırımdanım! – dep cevap berdi.

Arbiyler biri-birine baqıştılar. Lâkin özlerini bir şey olmağan kibi tuttılar. Soñ olarnıñ birisi kene de:

– Kel, qardaşım, biznen beraber otur,– dedi.

Nafe, o şay degen soñ, barıp masaçıq yanına outrdı. Laf qızğınlaşıp ketti. Nafe çoqusı indemey otura. Laflarına kirişmey. Birazdan polkovnik:

– Bilesiñmi, qardaşım, bu deportatsiya oluvıñızda siziñ, qırım halqıñıznıñ iç de qabaatı yoq. Siziñ Vetanıñız güzel Qırım olğanı, siziñ yeriñiz olğanı qabaatıñızdır,– dedi.

Nafeniñ közlerine yıldırım çabikliginen közyaşları aqıp keldiler. Nefesi tutulğan kibi oldı. Lâkin o, alını iç de köstermedi. Özüni elge aldı.

Arbiyler ise bir şey olmağanı kibi kene aşadılar, laf ettiler.

‘Ebet, olarğa az sayılı qırım halqınıñ sürgünlik neticesinde azaplanğanı, bu ğurbet yerlerde çekişip ölgeni, Vetanına asret olğanı ne kerek? Olar – büyükler, olar laf etkende, er bir diger milletlerni aşağı seviyede sayıp laf etmege alışqan ağalar. Olarğa er şey mümkün yapmağa’,– dep tüşündi Nafe ve: ‘Mına şimdi aralarında tesadüfen bulunğan men kibi qırım yigitiniñ közyaşı, yürek ağrısı da kerekmey. Çünki, eger de kerek olsa edi, olar, ağalar, halqımıznıñ aqqını çoqtan tikler ediler, onıñ devletini, ükümetini qaytarıp berir ediler’.

Nafe böyle alğa rastkelgenine pek asabiylendi...

‘Ah, qana bizim halqqa da böyle yardım etken tapılsa edi! Öz evimizni yañıdan qursa edik!’ Nafe qıçırmağa istedi.

Tren ise ep ögge ketti – yarıq ufuqlarğa doğru.

Luğat

azaplanmaq – *страждати*
arbiy – *військовий (прикм.)*
asabiylenmek = açuvlanmaq
gizlemek = *mında*: saqlamaq
ğurbet yerler – *чужина*
ğururnen – *з гордістю*
deral – *негайно*
mükemmelleştirmek – *удосконалювати*
bileti mücibi yer – *місце згідно квітку*
tamir etüv – *ремонт*
tasavur etmek – *уявити*
tesadüfen – *випадково*
toqumacılıq – *ткацтво*
ükümet – *уряд, влада*
çaltlıq – *швидкість*

Tuvğan köyümizge qaytıp kelgenime üç ay toldı. Qırmızı kirametnen qaplı eski evimiz daa tura. Saqlanğan. Bozmağanlar. Omramağan. Lâkin onıñ içinde kelmeşekler yaşaylar. Başta olarğa bu bizim evimiz olğanını añlattım. Soñ rica eterek, onı maña satıñız, dep yalvardım. Kesen-kes red ettiler. Hususan qoranta saibi itiraz etti. İç de qail olmay. Olar yaşağan evde men doğdım, azmı-çoqmı, bala olsam da, baht kördim. Ana-babamnen beraber yaşadım. Menim içün kerçekten de o pek qıymetli ev.

Tair Halilovdan

Ev işi

1. **2-ci işteki sıfatlardan manası belli olmağanlarnı luğat yardımınen ögreniñiz. 5-inen cümle tiziñiz.** (Özüñizni sözler sıfat olğanını tercimede degil de, yalğama bildirgeninde qandırıñız.)

2. Şu işteki 10 sözge manadaş, qarama-qarşı manalı ve, bundan ğayrı, 2–3 addaş söz tapıñız.

3. Yaqınlarıñıznıñ (ana-babañıznıñ, qartbaba-bitalar, tanışlarıñız ve dig.-niñ) tabiat çizgilerini ifadelegen sıfatlarnı yazıñız.

4. Şöyle suallerge ağzaviy cevap beriñiz (bir qaç sıfatnen):

– Paytahtımıznıñ merkeziy meydanı nasıl?
– Ukrainanıñ topraqları nasıl?
– Qırımnıñ bağ-bağçaları nasıl?
– Yaşağan yeriñiz nasıl?
– Begengen kitabıñız nasıl?
– Siz oquğan yurtuñız nasıl?

5. Dostuñıznıñ tışqı qıyafetini (boyunı, közlerini, burnunı ve il.) ve tabiatını (aqlını, areketlerini, munasebetini ve il.) tarif etmege tırışıñız.

Qoşma metin

Şaziye Aliyeva öz tuvğan köyüne qaytıp olamadı

Albat yanındaki güzelden-güzel bir Kermençik köyü – Saziye Aliyevanıñ ana-Vatanıdır. O, mında 1935 senesi doğğan. Sürgünlikten evel Kermençik büs-bütün bağçalar içinde, pek zengin edi. Lâkin cenk Şaziye hanımnıñ qorantasını tuvğan topraqlarından ayırdı. ‘Üç ağam cenkte ğayıp oldı... Bizni köyden çıqardılar. ‘Uruş olacaq, köyni boşatıñ’ dediler. Soñ qorantamıznen (men o vaqıtta bala edim) Ayırgül köyüne alıp kettiler. Anda bir adamnıñ evinde oturdıq. Aşamağa da şeyimiz yoq edi. Biz menden büyük eki ağamnen beş adam edik. Olar bir yerlerge barıp, bir şeyler ketire ediler. Ana böyle yaşadıq.’

Qırım azat etilgen soñ, qoranta, öz evine qaytıp yaşamağa çaremiz olur dep, quvana edi. Lâkin 18 mayısnıñ sabası qapu uruldı.

‘...Köyde yaşağan milletimiz o vaqıt rusçanı da bilmey, tek babamız bile edi. O, cenkler körgen adam. O dedi: ‘Balalar, tez turuñ, kiyiniñ, çıqacaqmız.”

Süren stantsiyasından qorantanı Mari Cumhuriyetine sürgün ettiler. Olar İdil boyundaki bir qasabağa barıp tüştiler. Anda sürgün etilgenlerni bir baraqqa ekişer-üçer qoranta yerleştirdiler. ‘Şu baraqta tek ortada bir soba bar edi. Biz çıplaqmız... Balalarğa ne mektep bar edi, ne daa bir şey. O yılı qış pek suvuq edi... Soñ ağaçtan bir bina qurıp, mektep açtılar. Bizge 4 sınıfnı bitirmege qısmet oldı, çünki başqa mektep yoq edi.

Anda er kes terek yıqtıruvda, ağaç azırlavda çalışa edi. Yürip olğan, bala-çağa – episi işke çıqa edi dağğa. O vaqıt er şey elnen yapıla edi...’

Bir qaç yıldan soñ qoranta Özbekistanğa köçip oldı. Anda Şaziye hanım aqayğa çıqıp, eki qız östürdi. 1993 senesi qorantasınen Qırımğa avdet oldı. Şimdi o, balalarınen Aqmescit bölgesinde yaşay. Onıñ 4 torunı ve torunnıñ balaları bar. Keçken musibetlerni hatırlaraq, o, öz halqınıñ küç-iradesi ve emekseverliginden ayrette qalğanını ayta, çünki ‘o, yoq olmay, sağ qalıp, ana-Vatanınen qavuşqan.’

Crimean Tatars

- **Siziñ qorantalarıñıznıñ bu facialar aqqında öz ikâyeleri bardır. Tarifiñizni ikâyeniñ ardı-sırası kibi azırlañız. Demek, başta oquğan ikâyeñizniñ planını tizip, soñra şu plan boyunca şahsiy ikâyeñizni keliştirip tertip etecektirsiñiz. Bundan ğayrı, icadiy eserniñ başında ola bile. Bu işke âyıq körgen epigraf (başsöz) böyle olmalı:**

Çekil,
quyumdan bir yutum suv içeyim.
Yandım!
Araretten patladı dudaqlar.
Çekil,
tuvğan bosağamdan keçeyim –
seniñ degil,
Menim, menim bu duraqlar!

S. Emin, 1991 s.

31-NCİ AFTA

Gidroportqa seyaat (qısqartılğan)

R. Fazıl, L. Sofudan

1934–1935 seneleri. Memleketniñ er yerinde, şu cümleden Qırımda da, mektep talebeleri, yaşlar Vatannı qorçalav işine azır olmaq içün beden terbiyesine, kütleviy sport körünişlerine faal sürette celp etilgen devir.

O vaqıtta Alupkada türlü sport inşaatlarınen donatılğan büyük stadion ya da sport sektsiyaları yoq edi. Lâkin çeşit sport meydanları çoq. Sanatoriy yanında ise yengil atletika sektsiyası da bar edi. Amethan dostlarınen mına bu yerde çoq oğraşa. Mektepte ve sport tögereklerinde faal sürette iştirak ete. 100 metr ve 200 metr mesafege çapuvda, uzunlıqqa ve yükseklikke sekirüvde Ametke ve Abduramanğa yeter yoq edi. Yahşı çapqanları içün olarğa Yaltadan mahsus 'şipovkalar' alıp kelgen ediler. Böyle 'şipovkalar' tek olarda olğanına ğururlana ve yahşı netice köstermek içün çapuvnen çoq oğraşalar.

O vaqıtta Alupka üzerinden sıq-sıq gidroplan degen uçaqlar uçıp keçe edi. Olarda köpçek yerine mahsus çanalar bar. Bu çanalar vastasınen olar suv üstüne qona ve suv üstünde de köterileler. Bu uçaqlarnıñ uçuvı balalar içün büyük vaqia ola. Uçaq ketken soñ olar onıñ aqqında daa çoq laqırdı ete, onıñ nasıl uçqanı, ne içün yerge yıqılmağanı, nasıl köterilgeni, nasıl qonğanı hususında qızğınlıqnen dava eteler. Bu qızğın davalarnıñ teşebbüsçisi de, eñ faal iştirakçisi de Amethan ola.

Bir kere o öyle qızıştı ki, öz fikirlerini isbat etmek maqsadınen balalarğa muracaat etip:

– İsteseñiz, yürüñiz Yaltağa Gidroportqa barayıq. Episini öz közümiznen körermiz,– dedi.

– Cayavmı? – dep soradı balalardan birisi.

– Ya ne? Eki saatte barırmız.

Amethan teklif yaptımı – o şey mıtlaqa olacaq. Şay olıp kelgen. Şimdi de bir qaç bala 'uzaq' dep teklifni red etse de, Abduraman, Eskender ve daa üç oğlan Amethanğa qoşulıp Yaltağa yönediler.

Gidroport Yalta körfezinde edi. Balalar onıñ kenarına yaqınlaşıp, közlerini uçaqlarğa tiktiler. Anda olğan areketler öyle meraqlı ki, olar dünyasını unuttılar: uçaqlar çağala kibi yavaş avelep kelip çanaları ile suv üstüne qona ve mahsus iskelege kelip toqtağan soñ içinden adamlar çıqalar. Olarnıñ yerine başqaları mine. Soñ birazdan uçaq kene yerinden köçip, qayıq kibi yaldap ögge yüre ve birden suratını arttırıp vıznen yuqarığa avağa köterilip kete.

Amethannı er şey: adamlarnıñ nasıl tüşkeni, nasıl mingeni; kabina içinde nasıl yerleşip oturğanları, anda ellerinen nasıl areketler yapqanları, uçaqlarnıñ nasıl etip qonğanı ve nasıl köterilgeni meraqlandıra. Bu onıñ bütün fikirlerini celp etip alğan ayrıca dülber manzara edi.

Bu güzel manzaranı, bu seyaatnı balalar öyle begendiler ki, atta endi aqşam üstü olğanı ve qursaqları çoqtan aç olğanını da duymadılar.

Evge katernen qayttılar. Bu da Ametniñ teklifi edi. Yolda olar öz körgenlerini biri-birine tarif etip evelki davalarınıñ bir talayı çezilse de, fikir alışıp berişüv neticesinde yañı davalar peyda oldı.

Sual ve vazifeler

1. Amethan kim olğan? O bütün halqqa nasıl insan olıp tanıldı?
2. O nasıl qaramanlıq kösterdi?
3. Amethannıñ balalığı qayda keçti?
4. Eserde uçaqnıñ angi çeşiti aqqında ikâye etile? Onıñ uçuv hususiyetlerini tarif etiñiz.

5. Yaltağa balalar nasıl barıp çıqtılar? Bu, neni bildire?

6. Amethannı uçaqta nesi meraqlandıra edi?

7. Dostlar evge nasıl qayttılar? Fikirleri ve arzuları nenen bağlı edi?

⇨ *1-iş.* **Oquñız. Metinde rastkelgen sıfatlarnıñ derecesini tayin etmege tırışıñız. O, nasıl teşkil olunğanını añlatıñız.**

Mriya uçağı

Dünyada eñ büyük ve eñ ağır, yük taşığan uçaq – Mriya uçağıdır. O, 640 tonna qadar yük taşıy bile. Onı Ginnes dünya rekordlar kitabına kirsettiler. Episi olıp uçaq 240 rekordnıñ saibidir.

Mriya, kâinatnı keşf etüvde faydalanmaq içün qurulğan. O, pek qısqa müddet (3,5 yıl) içinde işlep çıqarılğan edi.

Şimdigece tek bir Mriya uçağı çalışmaqta edi. O, 250 biñ kg qadar yük taşıy edi. Ekincisiniñ qurucılığı soñuna keleyatsa da, toqtatılğan edi.

Uçaq uzundan-uzun (misal içün 42 metr qadar), ağırdan-ağır (253,8 tonna qadar), çoqtan-çoq şey (12 million tıbbiy vasta), Çinden (Qıtaydan) Danimarkağa ya da Çehiyadan Avstraliyağa kibi uzaqtan-uzaq mesafege alıp bara edi. 2020 senesi tamir işlerinden keçip, dünyanıñ qızğın devrinde (tacmarazdan sebep) o, toqtamadan, adamlarğa kerek ilâc ve tıbbiy vasta taşıdı.

2022 senesi kiçikniñ 27-de Gostomel ava limanına rus askerleri ücüm etkenleri vaqtında uçaq yoq etildi.

Sarf

Sıfat dereceleri

Körgeniñiz kibi, sıfatlar yardımınen alâmetniñ artqaçlığını ya da eksikligini köstermek mümkün. Buña **sıfat dereceleri** derler. Olarnıñ eki derecesi, er biriniñ de türlü şekilleri olur.

Sıfat	Sıfatnıñ teñeştirüv derecesi			
	morfologik şekli		sintaktik şekli	
merametli müim zengin eski uzaq yüksek	**-ca/-ce/** **-ça/-çe**	merametlice müimce zengince eskice uzaqça yüksekçe	Çoqraq suvu özen suvundan *temiz*. (Bağçasaraydan) Lviv Kyiv**ge** *baqqanda uzaq/ uzaqça*.	isim + isim+**Ç.k.** + *sıfat* isim + isim+**D.k.** + *köre/baqqanda/nisbeten* + *sıfat*

İhtarlar

1. Teñeştirüv derecesine, miqdarı az olğanını ifadelegen **-raq**, **-ltım**, **-şın** ve diger yalğamalarnı da kirsetmek mümkün, *meselâ*: eslicerek (adam), sarışın, yeşiltim.
2. Teñeştirüv derecesi başqa tamırlardan asıl ola bile, *meselâ*: yaramay – beter, çoq – ziyade ve dig.
3. Teñeştirüv derecesindeki sıfat (ya da soñra sizge belli olur – zarfnıñ da) yanında alâmetni artıq, ziyade köstermek içün, **daa**, **daa da** sözleri qullanılmaq mümkün: daa yahşı, daa da büyük.

Üstünlik derecesi	
eñ + sıfat: eñ ucuz, eñ aqıllı	**episinden** + sıfat: episinden ucuz, episinden aqıllı

⇨ ***2-iş.*** **Suallerge tolu cevap beriñiz.**

1. Alime 54 kg çeke. Selim – 61. Kim yengilce, kim ise ağırca?
2. Enver 28 yaşında. Ayşe – 25. Kim kimden qaç yaşqa büyük? yaş?

3. Qave 15 kümüş tura. Süt – 5. Süt qaveden qaç kere ucuz?
4. Ay Yerniñ yoldaşıdır. Bu kök cisimlerinden angisi balaban, angisi ise küçüktir?
5. Orman Qoş(u) ya da Çatırdağmı yüksek?
6. Klıçko Taysonnı yeñdi. Kim zayıfça ve kim quvetlice olıp çıqtı?
7. Canköyniñ ealisi 100 000. Bağçasaraynıñ – 60 000. Qaysı şeerniñ ealisi çoq?
8. Eski Qırım, Aluşta, Kezlev – qadimiy şeerlerdir. Angisi eñ eski sayıla?

⇨ ***3-iş.*** **Sıfatlarnıñ derecelerini tertip etiñiz. Yazıñız. Qaysılarnı derecelep olamadıñız? Buña köre netice çıqarıñız.**

Sıcaq, şeñ, istidatlı, efsaneviy, şiiriy, ayneci, açuvlı, tatlı, teren, yengil, lezetli, medeniy, siyrek, tez, qaviy, yazılı, nazik.

⇨ ***4-iş.*** **Qırımnıñ, Ukraïnanıñ kibi, er bir bölgesi, köşesi bir şeynen bellidir. Cevaplarıñızda sıfat derecelerini qullanaraq, bularnıñ er birini köstermege tırışıñız.**

Nümüne: 1. Bağçasaray eñ nomay bağ-bağçalarınen bellidir.

1. Herson pek şırnıqlı qarpuz, pişken pomidornen bellidir.
2. Yaltanıñ pek güzel ..., sıcaqtan-sıcaq ... bar.
3. Lvovnıñ çoq ... .

Ev işi

1. Böyle suallerge cevap tapıñız.

1. Kyivden Odessa yoqsa Aqyar uzaqçamı?
2. Qara deñiz yoqsa Azaq deñizi terencemi?
3. Qarasuvbazarnıñ yoqsa Kefeniñ ealisi büyükmi?
4. Qırımnıñ qaysı şeeri eñ qadimiy sayıla? Ya bütün Ukrainanıñ?
5. Adam içün eñ degerli şey nedir?

6. Millet içün eñ sevimli şey nedir?
7. Halq içün eñ qıymetli şey nedir?
8. Cemaat içün eñ faydalı şey nedir?
9. Cemiyet içün eñ müim şey nedir?
10. İnsaniyet içün eñ kerekli şey nedir?

2. Metinni oquñız. Talil etiñiz.

Cuma

Cuma – aftanıñ beşinci künü olıp, musulmanlarda cuma namazı qılınğan eñ şerefli muqaddes bir kündir. İslâm memleketlerinde raatlıq künüdir. Aslında cuma musulmanlar içün bir bayram künüdir. Şunıñ içün musulmanlarda bu künge ürmet ayrıcadır. Adamlar cumaaqşamı künü ev-barqını temizlep, özleri yuvunır, temizlenirler, sabasına temiz urbalar kiyer bayram qıyafetini alırlar. Er kes biri-birinen güzel muamelede (munasebetlerde, qonuşuvda) bulunır, qadınlar erkeklerni cuma namazına ozğarırlar. Qartlar, bütün erkekler başlarına qalpaqlarını kiyip, camige cuma namazına aşıqırlar. Ealisi çoq olğan yerlerde cuma namazları qılınmaq içün mahsus Cuma camileri qurulır.

Abdülvait Sahtaradan

3. Aşağıdaki vazifelerge kündelik ve din ceetlerinden cevap tapıñız.

Ayatta *Dinde*

eñ güzel teşekkür sözler
eñ güzel maqtav sözleri

eñ güzel quvanç sözleri
eñ güzel razı aluv sözleri

Malümat içün sözler: elhamdüllilâ(h), bismillâ(h), subhanalla(h), Allağa şükür, maşalla(h), Allah yücedir (büyüktir), aferin, inşalla(h), Alla(h) qısmet etse, Alla(h)nıñ adınen, Alla(h) razı olsun, Allağu ekber.

Yaşayışta diqqatlıca oluñız, su sözlerniñ aqqını beriñiz, onıñ teren manasını ayırıñız, degerini tüşürmeñiz.

Qoşma metin

Qırım hanlığınıñ yadikârlıqları

Bağçasarayda da Orta cami eski şeerniñ eñ ortasında qurulğan edi. O, memleketniñ eñ büyük camilerden biri edi. İlkide onı XVII asırnıñ vesiqalarında qayd etseler de, o, daa evel qurulsa kerektir. Cami şeerniñ eñ qızğın yerinde – baş soqağında, şeer bazarı ve musafirhanesiniñ yanında tura edi. Em kelirlerinden bir payına baqıla edi. XIX asırnıñ soñunda cami yañıdan qurulğan da pencerelernen bezetilip, yazılarnen nağışlanğan edi. Soñ Orta cami qapatılıp, bir çoq yıl devamında kinoteatr olaraq qullanıla edi.

Cami Umerovlar qorantasınıñ sermiyalı yardımı ile tamir etilgen. 2013 senesi dindarlar içün açılğan edi. Ğayrıdan tiklenilgen Orta cami Bağçasaraynı pek yaraştıra. Şeer bir çoq tarihiy yadikârlıqlarını ğayıp etse de, Orta cami buña hoş istisnadır.

Crimean Tatars

1. Yaşağan yeriñizde cami ve diger yadikârlıqlar barmı? Olarnıñ tarihını ögrenip keliñiz.

Türkü diñleyik

Altın beşigim

Söz. Zarema Ablayeva
Muz. Enver Emirov

I

Adımnı saqlaycaq altın beşigim.
Bir dane evim bar
Dedeler toprağı Qırımım!

Yırsız bülbül degilim,
Qırım menim Vatanım!
Vatançün otqa kerekse,
Aman dalarım!
Sevgi öyle sıcaq ki,
Meni otlar da almaz!
Vatançün canını bergen
Ateşte yanmaz!

Bağlama:

Altın beşigim, nesillerge seni saqlarım!
Altın beşigim Qırım!
Altın beşigim, nesillerge seni saqlarım!
Altın beşigim Qırım!

II

Yurtunı pek sevgen, yatlarğa çevirmez.
Altından qıymetli topraqtan bir vaqıt vazgeçmez!

Yırsız bülbül degilim,
Qırım menim Vatanım!
Vatançün otqa kerekse,
Aman dalarım!
Sevgim öyle sıcaq ki,
Meni otlar da almaz!
Vatançün canını bergen
Ateşte yanmaz!

Bağlama:

Altın beşigim, nesillerge seni saqlarım!
Altın beşigim Qırım!
Altın beşigim, nesillerge seni saqlarım!
Altın beşigim Qırım!

1. Öz teessuratlarıñıznen paylaşıñız. Sözlerniñ teren manasına yetiñiz.

32-NCİ AFTA

Sarf

Munasebetçiler ve olarnı idare etici kelişler

Sözniñ manasını muayyenleştirmek maqsadınen, keliş yalğamasından ğayrı daa yardımcı isimler ya da munasebetçiler qullanılır. *Meselâ*, masada ve masa *üstünde* ya da *tübünde*, sofrağa ve sofra *başına* ya da sofra *yanına* kibi şekillerde qayd etilgen yardımcı isim ve munasebetçiler, özüniñ qoşma çizgileri ile esas sözniñ manasını tamamlay. Söz birikmesi ve cümleniñ terkibinde olar ya deñişir (yardımcı isimler), ya da evel turğan sözden belli bir şeklini talap eter. Birincileri isimler kibi türlenir, ekincileri şu keliş şeklindeki isimnen beraber kelir.

Aşağıdaki cedvelde, kelişke köre olarnıñ esas şekilleri berilgen.

Kelişler					Misaller
Baş	**Saiplik**	**Doğrultuv**	**Beraberlik**	**Çıqış**	
ile (-le)					vaqıt ile, bala ile
			-nen		(öz) ellerinen, anamnen, ötmek-nen
			beraber		emcemnen beraber, babamnen beraber
	başı/ -n(d)a(n)				işniñ başın(d)a(n), ocaqnıñ başın(d)a(n)
	yanı/ -n(d)a(n)				pencere(niñ) yanın(d)a(n), ev(niñ) yanın(d)a(n)
	ortası/ -n(d)a(n)				şeerniñ ortasın(d)a(n)
	arası/ -n(d)a(n)				insanlar(nıñ) arasın(d)a(n)

	boyu/ -n(d)a(n)				yol boyu, Alma boyundan
	ögü/ -n(d)e(n)				ocanıñ ögünde
	arqası/-n(d) a(n)				olarnıñ arqasın-dan
	tübü/-n(d)e(n)				çapçaqnıñ tübü
	üstü/-n(d)e(n)				damnıñ üstün-den, aqşam üstü
	içi/-n(d)e(n)				odanıñ içinde
	soñu/-n(d)a(n)				leyhanıñ/filmniñ soñunda
	qarşısı/-n(d) a(n)				onıñ qarşısından
içün, oğrunda					Vatan oğrunda, yapmaq içün
kibi					küneş kibi, bala kibi, süt kibi
sayın					ketken sayın
aqqında	aqqında				bayram aqqında, siziñ aqqıñızda
		köre, baqqan-da, baqıp, nisbeten			buña köre
		qarşı			yelge qarşı
		doğru			ufuqqa doğru, evge doğru
		qadar			yarınğa qadar, bir kilo qadar
				ğayrı	menden ğayrı
				soñ	dersten soñ
				evel	eki kün evel

⇨ ***1-iş.*** **Cedveldeki sözlernen 10 adiy cümle tiziñiz. Kelişlerni qayd etiñiz.**

➩ ***2-iş.*** **Munasebetçilerni ve yardımcı isimlerni tapıñız. Manalarını ve şekillerini tayin etiñiz.**

1. Arıq üstünden tar köpürçik keçirilgen. Onıñ astında üç demir qazıq... Ot-ölen arasından borunıñ ağzı körüne. (E.Ü.)

2. – Anay, babam bizge ne vaqıt kelecek? – dey Nevruzçıq tepsideki şekerniñ soñunı sıypap qapqan soñ,– babam kelse, bizge em şeker, em de ötmek ketirir, istegenimiz qadar aşarmız.

Ananıñ içine kene de ateş tüşe, yaqıcı közyaşları közlerini torlandıra...

Niayet, yılbaşqa yaqın, ümüt etilmezden olarnıñ qapularından da büyük quvanç kirdi. (C.A.)

➩ ***3-iş.*** **Atalar sözlerini oquñız. Teren manasına yetiñiz. Yazıp alıñız. Munasebetçilerni ve yardımcı isimlerni qayd etiñiz.**

1. Adam iş başında belli olur. 2. Aqşamdan soñ kün doğmaz. 3. Alimniñ yanında tiliñni tıy, ustanıñ yanında eliñni tıy. 4. Alla(h) er kesniñ göñlüne köre berir. 5. Ana kibi yar olmaz, Vatan kibi yer olmaz. 6. Ana sütünen kirmegen, tana sütünen kirmez. 7. Anasına baqıp qızını al, kenarına baqıp bezini al! 8. Accı alma tübüne tatlı alma tüşmez. 9. Aş lezetini ketirgen – soğannen biber. 10. Aşına köre tabağı, işine köre tamağı. 11. Birisi dağ aqqında aytır, digeri – dağ aqqında! 12. Bir işni başlama, başlağan soñ taşlama! 13. Bir sürüngeni içün atnıñ başını kesmezler. 14. İtniñ artından keç, atnıñ – ögünden! 15. İş etmeseñ de, iş başından ketme! 16. Kök içün direk, deñiz içün qapaq yoq. 17. Körmeknen toymaq olmaz. 18. Qaçqannıñ artından quvmazlar. 19. Mektep körmek – insan içün devlettir. 20. Musafirniñ üstüne baqıp qarşıla, özüne baqıp ozğar!

Diqqat etiñiz! Yuqarıdaki işte rastkelgen *iş başında, alma tübüne, iş başından, ana sütünen, aş lezetini* kibi şekillerde baş sözleri keliş ylağamasız qullanıla. Bu til adisesi sözniñ umumiy manasında qullanılğanını köstere. Şunıñ içün cedvelde şöyle kibi kelişlerniñ yalğamaları qavuzlar içinde berildi.

Yardımcı sözlerniñ qavuzları ise, olardan soñ kelgen sözlerge bağlıdır.

Qırım yarımadası

M. Mamutova

Sen Qırım aqqında ne bilesiñ? Dünyanıñ eñ dülber yerlerinden biri Vatanımız Qırımdır. Yarımadamıznıñ cenüp ve ğarp yalılarını Qara deñiz, şarq yalılarını ise Azaq deñizi sarıp alğan. Qırım boylap yalı sıñırlarınıñ uzunlığı – 2500 kilometr.

Yarımadanı qıtanen Yañı Qapu boyunı bağlay. Yurtumıznıñ meydanlığı aman-aman 27 biñ kvadrat kilometrini teşkil ete. Onıñ 72% – tüz yerler, 20% – dağlar ve 8% – göl, tıynaq ve özenlerdir. Qırımnıñ ğarp ve şarq tarafları arasında 326 kilometr, şimal ve cenüp tarafları arasında 205 kilometr mesafesi bar.

Ya yarımadamıznıñ tam ortası ne yerde? Ortası Qurman bölgesiniñ Azov köyü yanındadır. Qırımnıñ şarqında Keriç yarımadası, ğarpta ise Tarhanqut yarımadası yerleşken.

Yurtumız pek büyük olmasa da, iqlimi çeşit-çeşittir. Deyik, Qırımnıñ çöl tarafında, dağlıq yerlerinde ve cenübiy yalı boyunda biri-birinden farqlı iqlim bar.

Yarımadamızğa ayrıca yaraşıq bergen – dağlardır. Ay-Petri, Çatırdağ, Qaradağ, Orman qoş kibi dağlarnı er kes bile. Orman qoş Qırımnıñ eñ yüksek dağı sayıla.

Yarımadanıñ 257 özeni bar. Eñ büyük özenler – Salğır, Alma, Belbek, Büyük Qarasuv. Olardan eñ uzunı – Salğır. Eñ bol suvlu özen ise Belbektir. Qırımda 50-den ziyade göl bar. Göller arasında eñ büyügi – Sasıq Sıvaş.

Qırım özüne has dülberliginen ayırılıp turğan uçansuvlarınen de bellidir. Eñ hoş şırıldağan gür suvlu uçansuv – Cur-Cur. Onı yılnıñ er angi mevsiminde ziyaret etmek mümkün.

Yarımadamıznıñ uzaq keçmişine dalmaq isteseñ, Çufut qale, Mañğup qale, Eski Kermen kibi qadimiy qoba şeerlerini ziyaret ete bilesiñ.

Qırımnıñ tekrarlanmaz, dülberden-dülber tabiatı, acayip qayaları, ayrette qaldırıcı acayip şekilli dağları, tuzsuz ve tuzlu gölleri, qoruqları, eski zamanlardan qalğan mühteşem sarayları, ibadethaneleri, çoqtan-çoq tarihiy ve arheologik obyektleri bar.

Qısqası, Qırım aqqında aytqanda, güzel manzaralarını, temiz avasını, mücizeviy tabiatını añmamaq mümkün degil.

Sen – qırımtatarsıñ. Bu aziz yurtnıñ tamır halqına mensüp bir evlâtsıñ. Öz yurtuñnı sev, ana tiliñni bil, şanlı tarihıñnı ögren. Büyük tarihımıznen ğururlanıp, öz halqıñnıñ çoq asırlıq ananelerini ürmet et.

Ev işi

1. **Aşağıda berilgen söz birikmelerini munasebetçilernen tamamlañız. Bir qaç cümle tertip etiñiz.**

   Yol ... ketmek, barğan ... quvana, aqiqat ... küreş, evge ... ketmek, dağğa ... qaçmaq, adam ... yaşamaq, işten ... kelmek, aytqanı ... olıp çıqtı, eki yıldan ... körüşmedik, qalem ... yazılğan.

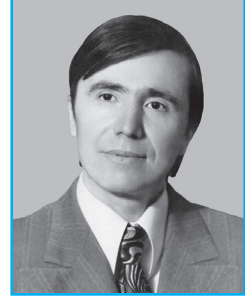
   Malümat içün sözler: soñ, boyu, berli, taba, kibi, ile, oğrunda, sayın, taraf, dayın, doğru.

2. **M. Mamutovanıñ 'Qırım yarımadası' ikâyesinde rastkelgen has isimler ve sayılarnı yazıp alıñız.**
3. **'Qırım yarımadası' ikâyesiniñ saymevzularını yazıp alıñız. (Yani, er bir satırbaşında ne aqqında aytılğanını qısqadan, bir-eki cümlede yazıñız.)**
4. **Aşağıda berilgen şiirni ifadeli oquñız.**

Qoşma metin

Menim Vatanım – Qırım

İsa Abduraman

Dülber deñizi, dağı,
Em de bağçası, bağı,
Çölü, bayırı, qırı...
Menim Vatanım – Qırım.

Beyaz qalpaq başında.
Baar yüre qışında.
Gülü çoq: qızıl, sarı...
Menim Vatanım – Qırım.

Bal kibi meyvaları.
Qavun-qarpızı aruv.
Boğday tolu anbarı...
Menim Vatanım – Qırım.

Şifalıdır nefesi.
Menim onıñ erkesi.
Çıñım, ebediy yırım –
Menim Vatanım – Qırım.

33-NCİ AFTA

Doğğan yerim Qırımdır

Çerkez-Ali

Doğğan yerim Qırımdır,
Dülber onıñ er yeri.
Qırım menim Yırımdır,
Bereketli çölleri.

Ayvanlarğa sefadır
Keniş-qulan yaylası.
İnsanlarğa şifadır
Çeşit türlü meyvası.

Çevre-çeti deñizdir,
Balıqları yaldağan.
Yalıları yüzümdir,
Baqqan közni aldağan.

Qırım yarımadadır,
Yalan dünya cenneti,
Avası tek faydadır,
Yaşa Qırım ümmeti.

Senden nesil doğacaq,
Millet ösip oñacaq.
Duşmanlarnıñ başına
Quzğun olıp qonacaq!

Bunı bilmegen ahmaq,
At oynatır daa çoq.
Halq yansın dep ot yaqmaq,
Pis adeti bizde yoq.

Doğğan yerim Qırımdır,
Güzel onıñ er yeri.
Qırım – ayat yırıdır,
Dülberlerniñ dülberi.

Miqdar ve sıra, pay ve tahminiy sayılar.
Sayılarnı diger fenlerde qullanuv

Sayılarnıñ mana ceetinden bir-birinden farq eter. Buña köre de olarnıñ mahsus yalğaması olur. Meselâ, **sıra**sını bildirmek içün **miqdar** sayığa ***-ncı/-nci*** yalğaması qoşulır: birinci, on beşinci, otuzıncı. Bölüşüvde biz ***-ar/-er*** yalğamalı **pay** sayılarnı qullanamız, *meselâ*: birer dondurma, üçer alma, beşer talebe. **Tahminiy** sayılar sızıqnen yazılır, *meselâ*: bir-eki, on – on beş, otuz-qırıq.

Sayılarnı eñ sıq daa biz yer kelişli isimlernen qullanmız. Hususan *saat qaçta? ne vaqıt?* suallerine cevap berüvde. Bundan ğayrı, **kesir** sayılarnı tertip etüvde de mahrec yer kelişinde olur, *meselâ*: 13/5 – bir bütün beşte üç; 12.30-da – saat on ekini otuz daqiqa keçkende (on eki buçuqta); 18.45 – on sekizni qırq beş daqiqa keçkende (on doquzğa on beş daqiqa qalğanda; aqşam saat yedige on beş daqiqa qalğanda) ve il.

⇨ ***1-iş.*** **Saat qaç? sualine ardı-sıranen aşağıdaki raqamlarnı seslendiriñiz.**

1) 5.10, 2.21, 11.15, 7.35, 10.40, 7.19, 11.45.
2) 12.00, 18.00, 16.00, 4.00, 24.00, 7.00, 9.00; 8.30, 12.30, 21.30.

⇨ ***2-iş.*** **Böyle suallerge cevap beriñiz:**

1. Sen ne vaqıt uyanasıñ?
2. Sen saba saat qaçta aşaysıñ?
3. Mektepte dersler saat qaçta başlana?
4. Teneffüsler qaç daqiqalıqtır?
5. Dersleriñiz saat qaçta bite? Ya umumen?
6. Ev vazifeñni sen saat qaçtan qaçqace yapasıñ?
7. Sen saat qaçta raatlanasıñ?
8. Sen saat qaçta kezmege sevesiñ?
9. Eñ sevimli işiñnen qaç saat meşğülsiñ?
10. Sen dostuñnı saat qaçta qarşılaysıñ? Soñra ne qadar eglenesiz?

11. Aqşam qorantañıznen beraber saat qaçta aşaysıñ?
12. Raatlıq künleri sen saat qaçta uyanasıñ?

⇨ ***3-iş.*** **Esap feninden musaviylemeler, vazife, mesele ve misallerde rastkelgen sayılarnı seslendiriñiz. 3–4 misalni yazıp alıñız.** ***Qoşmaq, arttırmaq, almaq, bölmek, musaviy*** **ve diger sözlerni qullanıñız.**

⇨ ***4-iş.*** **Ağımdaki kün, ay, seneni, em de siziñ ve yaqınlarıñıznıñ tolu doğuv tarihını yazıñız.**

⇨ ***5-iş.*** **Qaçıncı? sualine aşağıdaki sayılarnen cevap beriñiz.**

20, 21, 39, 45, 57, 63, 77, 82, 90, 119, 205, 346, 1975.

⇨ ***6-iş.*** **Üçer raqamnı tezaytım kibi seslendiriñiz.**

1-11-49 67-55-34 409-784-428 75-90-41 86-18-7935

Ev işi

1. Kün tertibiñizni ikâye etiñiz. Yapqan işleriñizniñ vaqtını de qayd etiñiz.
2. **Üyle, ekindi, quşluq, tañ, yarı gece, gece-kündüz** kibi sözlerni ögrenip keliñiz. Olarnı cümleleriñizde qullanıñız.
3. Yaqınlarıñız qaç yaşında olğanlarını yazıp alıñız.
4. Qırım ve umumen Ukraina aqqında qısqa malümat beriñ. Oña ealisiniñ sayısı, ölçüsi, eñ yüksek ve teren noqtaları, şeerlerniñ sayısı, yaşı kirsin. Buña sizge evelki metinler yardım etecektir.

Qoşma metin

Ana-Vatanım
(destan)

Fikret Saledinov

Es bilgen soñ, sezdim seni,
Menim ana-Vatanım.
Balalıqtan sevdim seni,
Menim aziz Vatanım.
Baar kelse, qoqu saçar
Bağçalarıñ, bağlarıñ,
Çoqraqlardan şırlap aqar
Seniñ salqın suvlarıñ.
Uzaqlardan körünmekte
Çatırdağnıñ kevdesi.
Çeçeklernen örtülgenler
Yaylalarnıñ töpesi.
Ay-Petriden körüneler
Dülber yeşil yalılar.
Ayuvdağnıñ eteginde
Köp(ü)re mavı dalğalar.
Seniñ cenüp yalılarıñ
Yeşil, bağnen örtülgen,
Özenlerniñ keñ boyları da
Bağçalarnen kömülgen.
Manğup, Ornı ve Tarhannı
Yaraştıra keñ çöller.
Asray altın, oñ boğdaynı
Emeksever köylüler.
Seniñ avañ ve tabyatıñ
İlâc türlü dertlerge.
Seniñ eski tamır halqıñ
Muhtac bundan çet yerde.
Ey, Vatanım! Bizler içün
Senden başqa ne pa(a)lı?
Yıllar degil, asır keçse,
Bizde yürek dalğalı.
Saña ana-Vatanımız dep,
Bizler seni sağındıq.
Eger nedir deseñ sebep,
Bizler sende yaşadıq.
Sennen halqnen birdemlikte
Adetler(i)miz yaşadı.
Elâl, doğru, nur emekte
Halq özüne kün taptı.
Halqımıznıñ nağmesinde
Dülber ana tili bar.
Tilden başqa haz(i)nesinde
Oyun, yır ve çıñı bar.
Qaramanlar er bir halqta
Vatanında doğula.
Yeñişleri paytahtında
Eykeltaşta yazıla.
Yüz-betimiz oşağanı,
Bu bugünki yüz degil.
Asırlarnen yaşağanmız,
Sende, aziz, oylap bil!
Subetleşken ür tilimiz –
Vatanmıznıñ bahşışı.

Ana tilde er sözümiz –
Halqımıznıñ sırdaşı.
Milletlerniñ yüzlerinde
Lâyıqatlı şırnıq bar.
O şırnıqnıñ devrinde
Çoq asırlı yıllar bar.
Milletlerniñ tarihları
Vatanınen bağlıdır.
Yüzlerinde şırnıqları,
Tabiattan bir bahşıştır.
Asırlarda halq Vatanda
Serbestliknen yaşadı.
Baht-seadet muradında
Ümütlernen paylaştı.
Ümütsizden taqdir birden
Halqnı ğamğa daldırdı.
Qıynap onı sürgünlikte
Ğurbetlikte qaldırdı.
Bu ağır şaraitke
Er kes çıdap olamadı,
Hastalıq, yoqsuzlıqta
Aç ölümge oğradı.

Ömür ötmey gürdeliknen,
Halq ep çeke azaplıq.
Ümüt ete eşq, eyliknen
Lâyıq sanıp azatlıq.
Halq yaşay asretlikte,
Öz yurtundan uzaqta.
Ümüt üzmey sürgünlikte
Vatanına qaytmağa.
Kelir künü bu alemde
Sezer Vatan duyğusı.
Tura daim yüreginde
Asret halqnıñ adası.
Er halqlarğa külgenday
Küler küneş Vatanda.
Dallardaki bülbüllerday
Yırlar keday Salğırda.
Bizim tatlı tilimiz –
Halqımıznıñ alğışı.
Subetleşken ür tilimiz –
Vatanmıznıñ bahşışı.

1. **Müellifniñ aziz toprağı – ana-Vatanına sıñırsız sevgisini isbatlağan sözlerni tapıñız. Bundan ğayrı, oquğanda, destannıñ tışqı (qaysı sözler qafiyeleşe) ve içki maqamına diqqat etiñiz. Böyle kibi eserler qırımtatararnıñ bir bütün olaraq yaşayışını tasvirlegeninde qanıñız.**
2. **Destannıñ mevzularını tayin etiñiz. Parçasını ezberleñiz.**

34-NCİ AFTA

Vatanım

Refat Çaylaq

Qapımız ögüne lâleler saçtım.
Sudaq yalısı allandı-küldi.
Pencere-qapımnı quvançnen açtım,
Güya qaytadan dünyağa keldim.

Melevşe, lâleler ne güzel qoquy!
Köklerde gür olıp turnalar uça.
Yalıda dalğalar efsane toquy,
Qaradağ deñizge quçağın aça.

Ögümde bağ-bağça, artımda – dağlar,
Töpemde – mavı kök, yanımda – deñiz.
Olarğa qavuşqan quvançtan ağlar,
Çağıram:
– Yurtdaşlar, Qırımğa keliñiz!

Ey, güzel Vatan – canımsıñ, qanımsıñ!
Sen içün çıqtım men aziz küreşke.
Sen menim muqaddes aqqımsıñ,
Seniñle yeterim ayğa, küneşke.

Sarf

Bağlayıcı: *çeşitleri, cümledeki vazifesi*
Modal söz, nida ve derecelikler:
manaları, cümledeki yeri ve vazifesi

Sözlerniñ cümle içinde ve mürekkep cümlelerniñ çeşitlerini özara bağlamaq içün nutuqta biz bağlayıcılarnı qullanamız. Sözler ve cümlelerniñ özara munasebetine köre olar teñ ya da tabili bağlap kelir. Eger bağlayıcılar *qoşma* (ve, de), *ayırıcı* (ya da, yoqsa, ise, de ... de) ya da *qarşılıq* (lâkin, amma) mananı bildirse, olarğa **tizme** bağlayıcılar derler. **Tabili** bağlayıcılar ise sözler ya da cümlelerni özara belli bir tabi, yani birine bağlı olğanını köstere. Demek birisi *baş*, ekincisi (ya da başqalarnıñ episi) *tabi* sayılır. Bu başlayıcılar çeşitine türlü manada *ki, şunıñ içün, eger, çünki* kibileri kire. Bundan ğayrı, olarnıñ vazifesini bazı yalğamalar ve derecelikler de becere bile.

Cümlede söyleyiciniñ munasebetini bildirmek içün, mahsus sözler qullanıla. Olar quvanç, yazıqsınuv, eyecan, taacip, eminlik ve diger manalarnı bildire. Böyle manağa sarfta modal mana derler. Şu manağa ait olğan söz çeşitleri de modal sayılır.

Bu söz çeşitleri özara da farq eter. Meselâ, **modal sözler** şu mananı özünden-özleri, em de bütün cümlege ait eter (*belki, elbet, teessüf, yazıq ki, lâçare* ve il.). **Derecelikler** ise tek ait olğan söz manasınıñ derecesini yükseltir (*atta, da, daa, ta, degil, -mı, -çı* ve il.). **Nidalar** da öz terkibinde, is-duyğularımıznı bildirmek içün sözlerni qaplap ala (*ay, vay, maşalla, aferin* ve il.).

⇨ ***1-iş. Ve, da/de, ise, amma, lâkin, şunıñ içün*** **ve *çünki* bağlayıcılarınen adiy ya da mürekkep cümleler tiziñiz.**

⇨ ***2-iş.*** **Metinn oquñız. Qayd etilgen sözlerniñ çeşitini tayin etiñiz.**

İnşalla qırımtatar halqınıñ arzu-ümütleri ömürge keçer. *Eminim*, bütün qırımtatar halqı *içün de* küneş doğar. Bizler *de* yarıqqa çıqarmız. Qırımtatarlarnıñ episi qaytırlar, yerleşirler. Vatanımızda toplanırlar. Devletçiligimizni de tiklermiz. *Amma* bu niyetler bugün-yarın olacaq şey *degil*. Bu ulu maqsat *oğrunda* aqıl-idrak *ile*, büyük sabır ile,

birlik olıp küreşmek kerekmiz. Bu muqaddes işimizde Alla bizge yardımcı olsun! *Amin*! (*O. Osmanov*)

- **Metin ta 1999 senesi yazılğan. Müellif beyan etken fikirler daa aktualmi? Bir netice çıqarıñız.**

⇨ ***3-iş.*** **Oquñız. Tekrar bağlayıcını tapıñız. Onıñ manasını añlatıñız.**

Tatar qızı

Lesâ Ukraïnka

Şeer civarında, soqaq-yolaqtan,
Yaqıcı çaqıl taş üstüne basıp,
Dülber tatar qızı adım atmaqta,
Oña serbest ömür olğandır nasip.

Siya saçlı cesür başına
Kiygen dülber tatar fesini.
Esmeri çeresin qapatqan biraz
Beyaz fırlantanen, toplap esini.

De qapata, de aça yüzün,
Qara qaşlar astında közler.
Yıdırımday, körgende yaqa,
Bu ne baqış, olar ne söyler?!

Tercime etken A. Veliyev

1. ***Şiir üstünde araştırma iş alıp barıñız. Şaheser tercimeden ne farq etkenini tüşüniñiz. Tercime ustalığına qıymet kesiñiz.**
2. ** Diqqatıñıznı ‘yıldırımday’ ve ‘olğandır nasip’ sözlerine çekiñiz. Birinci sözde munasebetçini tapqan*dır*sıñız? Ekinci söz fiil olğanına baqmadan, oña daa *-dır* haberlik yalğaması qoşuldı. Bu alda o, modal mana qoşqanını biliñiz.

Ev işi

1. **Oquñız. Sürgünlikten evel yazılğan metinde angi ğayeler üstün olğanına diqqat etiñiz. Bugünki künlernen qıyaslañız. Öz oquv yurtuñıznıñ marşını yaratmağa tırışıñız.**

Mektep marşı

Fen ve sanat ocağınıñ
gülümiz
Em sevgili yurtumıznıñ
bülbülimiz
Ancaq bizmiz bu
ülkeni baqacaq,
Bilgimiznen çırağını
yaqacaq.
Sen tek bar ol, şanlı
büyük milletim!
Qurban olsun saña
bilgim, quvetim!

Üskütli Abdülvait Sahtaradan

Noğay ordunıñ asker marşı

Qarañğı gece doğmaz kün
Qorqulı yolda.
Bilgisiz, oysuz qalğanmız –
Yol soraymız.
Tañ açılsa, kün doğsa,
Oñğanlıq olsa.

Qaruv olsa yaşlarğa,
Bir hanlıq olsa.
Cıyılşayıq, dostlar,
Cıyılşayıq.
Turmayıq, qarap.

İdil boyun sel alğan,
Qaranlıq basqan.
Qaruv olsa yaşlarğa,
Bir hanlıq olsa.

Taraqtaşlı Alime Aliyevadan (1926 s. doğdı)

2. **Bir qaç ders devamında, şu cümleden aşağıdaki metinlerden, siz Qırımnıñ keçmişi ve bugünki vaziyetinen tanış oldıñız. Aşağıda da berilgen metinlerni oqup, Qırımnıñ deñişmelerini sezmege tırışıñız.** (*Ağzaviy*)

Balta (olğan şey, parça)

Yusuf Bolat

Balalar şeñ-şeramet olıp, başta köpürden, soñ mezarlıqtan, daa soñ vaquf toprağından keçip, bağçalarğa doğru çamborlazğa kettiler.

Olar şeerde yaşaylar. Ne içündir bilmem, yedi-sekiz yüz qorantalı bu köyge şeer degenler. Alı da dañğalaqça. Belki eki camisi, bir kilsesi, bir sinagogası, üç de qavesi olğanı içündir? Yalı boyu yelemliginde, bağçalar içinde, eki-üç qatlı saraylar da bar. Yaz ayları olarğa tap Orasiyeden graflar, knâzlar köçip keleler. Bütün sulâlelerini artlarına çıbırtıp keleler. Cepleri sumelengen dvorânlarğa ise Suleyman aci yardım ete: pansionatınen üç qatlı evini olarğa kirağa bere. Özü dam evde yaşay.

Şeer tek yaz ayları canlana. Deñiz yalısı badyege oşağan şlâpalarğa, al-santıraç şemsiyelerge tolıp qala. Köylüler olarğa erte sebzelerini, meyvalarını, yüzümlerini, avanda doğralğan tütünlerini satmağa, üst-başlarına urba almağa aşıqalar. Qışta deseñ, şeer tınıp qalganda, deñiz qutura.

Qırım

Qırım bizim Vatanımız. Qırımğa yarımada derler. Qırım tillerde destan oldı. Ayta-ayta maqtavımız iç bitmez. Qırımda balaban ve kiçkene: Aqmescit, Aqyar, Kerç, Kezlev, Kefe, Bağçasaray kibi şeerler bar. Eski Qırım, Qarasuvbazar, Bağçasaray eski, qadimiy şeerlerdir. Aqmescit merkeziy şeer. Mında büyük binalar çoq. Bu binalarda devlet muyesseseleri, tükân ve kinoteatrler yerleşken. Binalar soqaqlar boyu qurulğan. Merkeziy soqaqlarda çoq adam körmek mümkün.

A.İlyasovdan

35-NCİ AFTA

Qırımım
(yır)

A.Veliyev

Yer yüzüniñ köküsinde
Gül kibi Qırım.
Menim ana-Vatanım
Em menim yırım.

Aqmescitim, Yalta, Kefe
Em Eski Qırım.
Aqyar, Kezlev, Sudaq, Canköy –
Menim Qırımım.

Aluşta, Alupka, Kerç,
Qarasuvbazar.
Zuya, İçki, İslâm-Terek
Ve Büyük Onlar.

Aq-Şey[i]h, Alma-Tarhan,
Saq, Bağçasaray.
Baydarava, Or Qapı
Sizni selâmlay.

Yaşa, gülle, Qırımım.
Menim Vatanım.
Seniñ içün feda olsun
Qanım ve canım.

Yaşa, gülle, Qırımım,
Menim Vatanım.
Bir danesiñ dünyada
Canım Qırımım.

Alla, Alla ne güzel,
Er şey Alladan.
İç bir şey ayırmasın
Bizni Vatandan.

İzaat luğatı

Or Qapı – Yañı Qapunıñ eski adı.

1. Yırnı ezberleñiz. Sınıfta birlikte icra etmege tırışıñız.

2. Şiirni oquñız. Teessuratlarıñıznen paylaşıñız. Şaire şiirde is-duyğularını bildirmek içün nasıl vastalarnı qullana?

Deñiz

Aliye Kence-Ali

Ts... eşitesiñiz? Deñiz şuvulday.
Taşçıqların birer-birer alıp taşlay.
Dalğalarınen Qırımnı siypay.
Ş-şşşşşşş, ş-şşşşşşş.
Laf ete.
Tuzlu suvları maña şekerden tatlı,
Suvuq suvları maña ateşten sıcaq.
Qara deñizim, ne qadar küneşler battı,
Ne qadar küneşler seniñ suvuñdan çıqtı.
Ş-şşşşşşş: ş-şşşşşşşş.
Nasıl dülber, baq.
Deñizniñ içinde bam-başqa acayip dünya.
Balıqlar, ayvanlar tuzlu bağçalarda

Çeşit renkli anterler kiyıp, yaldaylar.
Bir-birinen laf eteler qırımtatarca.
Çünki bu bizim deñizimiz.
Ş-şşşş, ş-şşşşşşşşş.
Bu deñiz - biz.
Er bir tamçısı – men ve sen,
Beraber olsaq – suvumız temiz ve teren.
Oyunımız yengil, dalğalar qaytarma oynaylar.
Tamçılar (bir millet dayın) bir-birini quçaqlaylar.
Ş-şşşşşş, ş-şşşşşş.
'Sevemiz seni, Qırım', –
Aytalar.

- İnternetten, şiir teatrde nasıl icra etilgenini tapıp diñleñiz. Sefa sürüñiz.

PEKİTÜV

1. Aşağıdaki vazifelerni ağzaviy şekilde beceriñiz.

– **Eñ yaqın hastahane qayda olğanını aytıñız.**
– **Eñ yaqın tükânda ne satılğanını tarif etiñiz.**
– **Mektepke eñ yaqın ve eñ uzaq yaşağan talebe kün tertibini aytıp bersin.**
– **Sınıfta eñ yahşı ve zayıf oquğan talebe, oña ne qadar vaqıt ayırğanını bildirip, tafsilâtlıca añlatsın.**
– **Oquvdan ğayrı daa nege eñ çoq vaqıt ayırğanıñız aqqında ikâye etiñiz. Nege irişmek istegeniñiznen paylaşıñız.**

2. Metinni içten oquñız. Soñ ağzaviy beyan etiñiz.

Qadimiy zamanlardan berli, asırlar boyu, yaşayış qurumı, ömür tarzından asıl olıp qalğan ve devam etken er angi milletke has öz hususiy milliy qoqusı bar. Misal olaraq, tuvğan evimizni ketire bilem. Cenkten evel bizim evimiz daima qave ve alma qoquy edi, çünki er Allanıñ sabası anam yaltıravuq altın tüste cez el degirmeninde qave çeke,

soñ ocaqta köpürtip pişire ve babamnen ekisi biri-birine: ‘Saba şerif hayırlı olsun’,– dep sabalıq qavelerini içe ediler.

Hoş qave qoqusı odalar içine cayray edi. Küzden baargece tavanda acayip dülber, uzun şekilli qandıl-sinap almaları, bera armutları veyü vez ile ibaret top-top evenkler asılı turğan. Kavkazda şarap içüv adet olıp qalğanı kibi, bizde qave içile edi. (*T. Halilov*. ‘Tutıp alınğan Vatan’)

3. Metinni diñleñiz. Soñ parça-parça ikâye etiñiz.

Dünyada çoq ülkeler bar. Er bir adamnıñ öz Vatanı bar. Menim içün dünyanıñ eñ dülber yeri, menim sevimli Vatanım – Qırımdır. Onıñ er yeri dülberdir: deñizi-yalısı, dağı-qayası, ormanı, çölü-yaylası…

Vatanımnıñ dülberligini körmek içün, onıñ acayip energetikasını is etmek içün dünyanıñ dört tarafından turistler keleler. Olardan çoqusı qırımtatar halqınıñ folklorınen ve adetlerinen tanış ola. Biz olarğa bu adetlerimizni añlattırmaq içün, öz tarihımıznı bilmek kerekmiz. Qırım yarımadasında olğan er bir yerniñ öz tarihı bar. demirci, Ayuvdağ, Çatırdağ, Uçansuv …

Bu zenginliklerni araştırmaq ve ögrenmek kerekmiz, çünki öz keçmişimizni bilmesek, kelecegimiz olmaz. Vatanımıznıñ kelecegi bizim qolumızda ve inşalla Qırım – Vatannı gül-bağça yaparmız.

Ev işi

1. *'Qırımnıñ kelecegi'* serlevalı inşa yazıñız. İşte şahsen sizge de fayda ketirir istek, arzu-niyetleriñizni ve şahsiy isseñizni tüşüniñiz.

Qoşma metin

Qırım – bizim evimiz,
Küneşimiz, kökümiz.
Qırım – bizim ilimiz,
Nefesimiz, tüşümiz.
Qırım – bizim analar,
Qırım – bizim babalar.
Qırım içün oqurmız,
Oña tayanç olurmız.

Y. Qandım

Men isterim

A.Veliyev

Men isterim menim yurtum menimki olsun.
Men isterim ana yurtum dostlarğa külsin.
Men isterim arzularım açsınlar qanat.
Men isterim bu ülgede olsun şeñ ayat.
Men isterim musafirler kelsinler mında.
Men isterim olar kelsin uzaq, yaqından.
Men isterim Qırım olsun şiir bağçası.
Men isterim yañğırasın türkler lehcesi.
Men isterim musafirler olsun dostlarım
Men isterim Qırımda olsun iftiharım.

MÜNDERİCE

Навчальне видання

СЕЇТ-ДЖЕЛІЛЬ Абібулла, МАМУТОВА Майре

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Частина 2

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
„Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей”

У підручнику використано матеріали з вільних інтернет-джерел

Формат 70х100/16.
Ум. друк. арк. 10,73.
Зам. № 1681.

Видавець і виготовлювач видавничий дім «Букрек»
вул. Радищева, 10, м. Чернівці. 58000

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.